

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

І. І. Дахно, Ю. А. Бовтрук

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник
для студентів вищих навчальних закладів*

Київ 2002

ББК 65.5я73

Д21

Рецензенти: *А. А. Чухно*, академік НАН України,
д-р екон. наук, проф.
П. О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 5 від 30.05.01)

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 14/18.2-1023 від 04.07.01)*

Дахно І. І., Бовтрук Ю. А.

Д21 Міжнародна економіка: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2002. — 216 с.: іл. — Бібліогр.: с. 208–209.

ISBN 966-608-175-X

У пропонованому посібнику висвітлено сучасний стан, проблеми й основні тенденції розвитку міжнародної економіки та світового господарства на основі нагромадженого світового і вітчизняного досвіду.

Окремо наведено англо-український глосарій, що містить понад триста термінів.

Для студентів вищих закладів освіти і всіх, хто цікавиться питаннями міжнародної економіки.

ББК 65.5я73

ISBN 966-608-175-X

© І. І. Дахно, Ю. А. Бовтрук, 2002
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2002

Передмова

Приступаючи до написання навчального посібника з питань міжнародної економіки і ознайомившись з ринком вітчизняної і зарубіжної літератури, автори дійшли висновку, що багато підручників дуже складні й призначені швидше для професорсько-викладацького складу, тексти в них здебільшого рясніють такою великою кількістю цифр і фактів, що важко зрозуміти і запам'ятати основні тенденції, прикриті тим або іншим явищем.

А тому автори поставили перед собою мету створити посібник, який був би доступний за стилем викладу матеріалу для широкого загалу і його можна було б використовувати для вивчення дисциплін “Міжнародна економіка” і “Світова економіка”.

Пропонований навчальний посібник невеликий за обсягом, питання в ньому викладені менш деталізовано, ніж у значно більших підручниках. Проте автори намагалися жодне з глобальних явищ не залишити поза увагою.

У посібнику наведено інформацію про сучасні тенденції та проблеми розвитку міжнародної економіки, її основні галузі. Придільено увагу процесу європейської валютної інтеграції, розглянуто наслідки запровадження валюти євро для України. Посібник містить загальний огляд регіонів світу.

Автори не вважали за необхідне наводити дані про економіку кожної з двохсот країн світу і рекомендують звертатися за відповідною інформацією до вітчизняних і зарубіжних довідників типу “Країни світу” та іншої літератури.

При написанні цієї книги автори враховували наявність у навчальних планах з підготовки фахівців таких дисциплін, як, наприклад, “Міжнародні економічні відносини”, “Зовнішньоекономічна політика” тощо, і доклали всіх зусиль для уникнення повторювання вже відомого читачеві матеріалу.

Розділи 1, 3, 4 підготовлені І. І. Дахном, розділ 2 — Ю. А. Бовтрук.

Розділ 1

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ

- R Виникнення і розвиток світового господарства
- R Глобалізація світової економіки
- R Населення планети і міжнародна міграція робочої сили
- R Науково-технічна революція і міжнародна передача технологій

1.1. ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1.1. Зародження світового господарства

Первісні люди, що з'явилися на Землі багато сотень тисяч років тому, спочатку вели примітивну економічну діяльність. Господарство того періоду було *збиральницьким*. Тогочасна людина майже не відрізнялася від тварини. І людина, і тварина брали у природи лише те, що вона їм пропонувала. Людина пристосовувалася до природи так, як це й сьогодні роблять представники фауни.

Вважається, що приблизно 15–25 тис. років тому на Землі з'явився

перший землероб — людина здогадалася посіяти у ґрунт перші зерна і зібрати врожай. Так почалося перетворення природи людиною.

Існує гіпотеза про те, що сільськогосподарська революція (тобто перехід від збиральницького господарства до відтворювального) розпочалася приблизно 10 тис. років тому в регіоні, який називають “Родючий півмісяць” (*Fertile Crescent*). Він охоплював височини східного узбережжя Середземного моря, гори Таурус та Загрос і сягав Перської затоки. Іноді до цього регіону зараховують і долину Нілу та його дельту. Частина територій нинішньої Туреччини, Іраку, Сирії та Ірану належать до згаданого регіону. Він був достатньо забезпечений теплом і вологою. Пізніше тут існували великі імперії стародавнього світу — ассирійців, вавилонян, медесів, персів, ізраїльтян, венеціанців, турків. У Месопотамії (територія між ріками Євфрат і Тигр) людство освоїло вирощування багатьох важливих сільськогосподарських культур.

Дикі тварини вперше були приручені у Центральній Америці та Південно-Східній Азії.

Людина постійно вдосконалювала знаряддя праці, підвищувалася продуктивність її діяльності, відбувалося розшарування первісного суспільства, з’явилися сім’я, приватна власність і держава. Розпочався розвиток і вдосконалення господарств-держав і державо-подібних утворень (наприклад, міст-держав). Очевидно, тривалий час економіки країн тогочасного світу існували незалежно одна від одної. Потреби людей були примітивними, а простори, що розділяли їх, здавалися нездоланими. Від створення світового господарства людство віддаляла значна історична дистанція. Врешті-решт таке господарство з’явилося. Світове господарство — це сукупність господарств країн світу, взаємопов’язаних міжнародними економічними зв’язками. У країнах з централізованою командно-адміністративною економікою (прикладом може бути колишній СРСР) держава бере безпосередню участь у міжнародних економічних зв’язках. Представниками держави, як правило, є зовнішньоторговельні організації. У багатьох командно-адміністративних економіках існує або існувала монополія держави на зовнішньоекономічну діяльність. Наприклад, північнокорейський сільськогосподарський кооператив не має права безпосередньо продати за кордон жодного лантуха вирощеного ним рису. В умовах ринкової системи господарювання підприємства й організації різних країн торгують між собою безпосередньо.

Ринковій економіці не притаманна державна монополія на зовнішню торгівлю.

Розвиток світового господарства бере початок від першої міжнародної операції купівлі-продажу товару (інакше кажучи — продажу за гроші) або першої міжнародної бартерної операції (тобто обміну одного товару на інший). Зрозуміло, що нині у людства немає речових або письмових доказів, коли саме це відбулося і що саме було предметом першої зовнішньоекономічної угоди. Незаперечно одне: міжнародне господарство почало зароджуватися дуже давно. Історія донесла до нас чимало яскравих прикладів. Це, зокрема, Великий шовковий шлях, який намагаються відродити нині. Дніпром пролягав шлях “з варягів у греки”, тобто зі Скандинавії до Візантії. Відомо, що населення першої держави у світі — Єгипту — вже п'ять тисяч років тому торгувало з сусідніми племенами.

Наука стверджує, що людство зазнало *трьох великих суспільних поділів праці*. На світанку цивілізації тваринництво відокремилось від землеробства. Це був перший суспільний поділ праці. Землеробські і тваринницькі племена почали обмінюватися продукцією. Отже, постала і ставала дедалі гострішою потреба удосконалити засоби виробництва. Другим суспільним поділом праці було відокремлення ремісництва від землеробства і тваринництва. Ремісництво стало основою сучасної промисловості.

Розвиток ремесла і обміну сприяв утворенню міст, відокремленню міста від села, виникненню протилежності між містом і селом. Розвиток обміну, розширення його територіальних меж спричинився до третього суспільного поділу праці — виокремлення купецтва. Саме завдяки йому почало розвиватися світове господарство як сукупність взаємопов'язаних господарств різних держав. Зокрема, стародавні фінікійські та грецькі купці не лише торгували товаром, а й надавали послуги у перевезенні вантажів і пасажирів.

Гроші виникли у результаті першого великого суспільного поділу праці, тобто коли виокремились скотарські племена і значно розвинувся обмін. Процес еволюції форм грошей полягає в переході від “штучних грошей” (худоба, хутро, прикраси тощо) до “вагових грошей”, коли вагова кількість певного товару, скажімо, солі, металу тощо, ставала грошовою одиницею. Зрештою роль грошей почали виконувати благородні метали — золото і срібло. Відбувається перехід від вагових металевих грошей до їх монетної форми, коли за гроші правили шматки металу певної маси, форми, сплаву з

клеймом, яке засвідчувало їх товарний вміст. Спочатку монети карбували приватні особи — купці. Купець став посередником між виробником і покупцем і надавав послуги у продажу товарів. Слідом за купцем з'явився мінняло, який позичав гроші для обслуговування товарообігу.

Вважають, що Середземномор'я разом із сусідніми районами Західної Азії стало центром зародження світового господарства, яке згодом поширилося у напрямку Південної, Південно-Східної та Східної Азії, Росії, Америки, Австралії з Океанією, Тропічної Африки.

Епоха великих географічних відкриттів сприяла поширенню міжнародної торгівлі за межі Європи. За триста років упродовж XV — XVIII ст. були відкриті Америка, морський шлях навколо Африки до Індії та Індокитаю, Австралія, Берингова протока, тихоокеанські острови, північне узбережжя Сибіру, морські течії в Атлантичному й Тихому океанах. Великі географічні відкриття були зумовлені швидким розвитком товарного виробництва, потребами окремих європейських країн знайти нові торгові шляхи на Схід, гострою нестачею золота в торговому обігу та ін.

1.1.2. Остаточне формування світового господарства

Подальший розвиток транспорту зміцнив світові економічні зв'язки. Фахівці вважають, що світове господарство остаточно сформувалося наприкінці XIX ст. у результаті розвитку світового ринку, транспорту та машинної промисловості. Саме машинна промисловість уможливила виробництво товарів в обсягах, достатніх не лише для задоволення внутрішніх потреб, а й для постачання на міжнародний ринок. Було створено океанський торговельний флот, побудовано залізниці, що сполучили різні країни світу, почали розвиватися міжнародні автомобільні перевезення. Розвитку світового ринку сприяв повітряний транспорт, що народився у XX ст.

Світовий ринок розглядають як сукупність обмінів товарами і послугами між національними ринками окремих країн. Розвитку світового ринку сприяла необхідність збуту продукції за межами національних ринків. Світовий ринок здійснює зворотний вплив на виробництво, визначаючи кількісні та якісні характеристики потрібних йому товарів.

Поняття “світовий ринок” вважається вужчим за значенням, ніж поняття “світове господарство”. Якщо на світовому ринку відбувається лише міжнародна торгівля, то у світовому господарстві —

окрім міжнародної торгівлі — ще й переміщення капіталу, робочої сили, технологій тощо.

Поняття “міжнародні економічні зв’язки” ширше, ніж поняття “міжнародна торгівля”, оскільки, зокрема, охоплює:

- товарну торгівлю;
- інвестиції;
- міграцію робочої сили;
- науково-технічне співробітництво;
- міжнародний туризм.

Виходячи із зазначеного переліку зовнішньоекономічних операцій, який не є вичерпним, міжнародна торгівля є складовою міжнародних економічних зв’язків.

Зовнішня торгівля регулюється з допомогою тарифних (мити, еквівалентні мити збори) і нетарифних (квоти, ембарго, фітосанітарні правила, стандарти тощо) методів. Основні функції мита:

- фіскальна (поповнення державного бюджету або спеціальних фондів);
- захисна (захист вітчизняних виробників, товарів і послуг);
- балансувальна (уникнення небажаного експорту).

Митні тарифи класифікуються так:

- за напрямом руху товарів (експортний, імпортний, транзитний);
- за способом встановлення (адвалорний, специфічний, комбінований, альтернативний);
- за країною походження товару (максимальний, мінімальний, преференційний);
- за правовим джерелом походження (автономний, конвенційний);
- за напрямом дії (сезонний, дискримінаційний, зворотний, компенсаційний, антидемпінговий).

До нетарифних методів регулювання зовнішньої торгівлі належать ембарго, квоти (глобальні, індивідуальні), ліцензування, державні субсидії, державні закупівлі товарів і послуг, валютне регулювання, сертифікація тощо.

Виробники і споживачі здійснюють міжнародну торгівлю безпосередньо або через посередників (товарні біржі, торги, аукціони).

Основними показниками міжнародної торгівлі є експорт, імпорт, торговельне сальдо, торговельний оборот, платіжний баланс, торговельний баланс.

Експорт — це вивезення з країни товарів, капіталу, цінних паперів, послуг тощо для реалізації на зовнішньому ринку. Вивезення з країни товарів, які раніше були ввезені до неї, без їхньої переробки називається реекспортом. Імпорт — це ввезення до країни товарів з-за кордону для реалізації на внутрішньому ринку. Отже, міжнародна торгівля складається з двох зустрічних потоків товарів і послуг. Торговельне сальдо означає вартісну різницю між обсягами імпорту та експорту, а торговельний оборот — суму вартісних обсягів експорту та імпорту.

Платіжний баланс країни відображає співвідношення валютних надходжень з-за кордону та її закордонних платежів за певний період часу.

Поняття “платіжний баланс” країни ширше, ніж поняття “торговельний баланс”.

В “*Oxford Paperback Encyclopedia*” (1998 р., р. 119) зазначається, що платіжний баланс є записом операцій, що відбулися протягом певного часу між резидентами якоїсь країни і всім іншим світом. Баланс складається з поточного рахунка (*current account*), рахунка капіталу (*capital account*) і балансової статті (*balancing item*), призначеної для коригування облікових помилок.

Поточний рахунок відображає грошові надходження і відпливи у сфері торгівлі товарами та послугами. Рахунок капіталу фіксує вхідні та вихідні потоки капіталу і фінансових активів, у тому числі на міжурядовому рівні.

Основними принципами побудови міжнародного платіжного балансу країни є подвійний запис і рівність його дебету і кредиту. З точки зору бухгалтерії, платіжному балансу завжди притаманна рівновага (саме тому він і називається балансом), але надходження та платежі не завжди рівновеликі. Активне сальдо одержують тоді, коли надходження перевищують платежі, пасивне — навпаки.

Позитивний (активний) і негативний (пасивний) платіжний баланс викликає відповідно збільшення або зменшення офіційних резервів іноземної валюти. Негативний платіжний баланс може призвести до знецінення і девальвації валюти країни.

Активний платіжний баланс країни означає, що сума платежів, що надійшли, перевищує виконані нею платежі. Пасивний платіжний баланс спостерігається за діаметрально протилежної ситуації.

Термін “торговельний баланс” можна застосовувати до торгівлі лише товарами і до сумарної торгівлі товарами та послугами. Якщо

надходження якоїсь країни не дорівнюють її виплатам, то спостерігається *gap* (з англ. — ущелина) у зовнішній торгівлі цієї країни.

Активне сальдо торговельного балансу багато країн світу використовують для створення своєї “другої” економіки за кордоном. Пасивний торговельний баланс вважається ознакою слабкості зовнішньоекономічних позицій країни. Платіжний баланс регулюється адміністративними, фінансовими, кредитними, валютними важелями.

Торговельний баланс є співвідношенням вартості експорту і вартості імпорту країни за певний проміжок часу. Як правило, це один рік (календарний або фінансовий, якщо вони не збігаються). Активним є торговельний баланс у разі переважання експорту над імпортом. Якщо імпорт переважає над експортом, маємо пасивний торговельний баланс. Коли ж вартість експорту дорівнює вартості імпорту, то такий баланс називають нетто-балансом.

Якщо за певний обсяг експортованих товарів за кордоном можна придбати більшу, ніж на внутрішньому ринку, кількість потрібних товарів, то такий експорт вигідний. За кордоном не завжди купують лише ті товари, яких бракує на національному ринку. Часто купують товари, виробництво яких у своїй країні коштує дорожче.

Ефективність міжнародних торговельних операцій оцінюють, використовуючи поняття “світові ціни”. Якщо у певній країні ціна видобутої нафти становить 40 дол. за барель, то це не означає, що всі бажаючі купуватимуть нафту саме в цій країні. Багатьом покупцям така ціна видасться занадто високою, вони шукатимуть і знайдуть дешевшу нафту, яка не поступатиметься якістю.

На світовому ринку попит і пропозиція постійно взаємодіють, у результаті цього формуються ціни, які називаються світовими. Певною мірою на них впливають географічні чинники. Наприклад, вартість зерен кофе визначатиметься затратами на його вирощування у різних географічних регіонах.

Одна з причин розвитку міжнародної торгівлі — нерівномірний розподіл виробничих ресурсів між країнами світу. Торгівля є засобом вирівнювання результатів такого розподілу. Зрозуміло, що успішність експорту залежить не лише від наявних ресурсів, а й від використаних можливостей економічного навколишнього середовища, зокрема від здатності конкурувати на зарубіжних ринках.

У давні часи торгівля була переважно бартерною. Економісти розглядають бартер як форму зустрічної торгівлі. На бартер припадає близько 30 % обсягу міжнародної торгівлі. Він залишається досить поширеним явищем не лише у країнах СНД. Його застосовують, зокрема, Іран та Нігерія, обмінюючи свої нафту та газ на товари обробної промисловості. Значним недоліком бартеру вважається надмірна затрата часу на фазу обміну. Гроші є зручнішим засобом платежу.

Обсяг міжнародної торгівлі у 1980 р. становив 2 трлн дол., а в середині 90-х років — 4 трлн дол. Найбільшою торговельною країною світу є США. У 1995 р. обсяг їх зовнішньоторговельного обороту становив 1,3 млрд дол. Частка Європейського Союзу у світовій торгівлі дорівнює 40–50 %. Японія і Східна Азія забезпечують понад чверть світової торгівлі.

У 90-х роках найбільшими світовими торговельними потоками вважалися такі:

- мікроелектронний (спрямовувався з Японії, Південної Кореї, Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру до США; у свою чергу, дещо менший із США — до країн, що розвиваються; значний обсяг припадає на торгівлю у межах Європейського Союзу та Європейської зони вільної торгівлі);
- автомобільний (найбільший — у межах ЄС; світовим виробником стала Японія; американські компанії “Дженерал моторз” і “Форд” залишаються найбільшими світовими виробниками);
- сталевий (Західна Європа і далі лідирує за виробництвом і торгівлею; світовим постачальником стала Японія);
- текстильно-одяжний (здебільшого з країн, що розвиваються, — країн Східної Азії, Індії, Китаю, країн Близького Сходу, Центральної та Південної Америки; провідними експортерами є Німеччина та Італія);
- продовольчий (США і Канада — основні експортери; великими експортерами у групі країн, що розвиваються, є Індія, Єгипет та Аргентина);
- сировинний (переважно з країн, що розвиваються, до Японії та Західної Європи; світовим експортером залишаються США).

У недалекому минулому наша планета була поділена на три світи. “Перший світ” — Західна Європа, Північна Америка, Австралія, Нова

Зеландія і Японія. Дехто до нього зараховував також Південно-Африканську Республіку та Ізраїль. “Другий світ” асоціювався з Радянським Союзом і країнами Східної Європи. До “третього світу” належали всі інші держави Латинської Америки, Африки, Середнього Сходу та Азії. Іноді найбільш розвинені держави цього світу виокремлювали у “четвертий світ”. У світовому господарстві та міжнародній торгівлі усі ці “світи” відіграють неоднакову роль.

1.1.3. Теорії міжнародної торгівлі

Меркантилізм — економічне вчення періоду становлення капіталізму у XV–XVII ст. Його прихильники обстоювали повну експлуатацію природних ресурсів, сприяння експорту та обмеження імпорту. Меркантилісти вважали, що важливо володіти золотом та іншими валютними металами. Країни, яким їх бракувало, мали отримувати золото завдяки торгівлі. Багатство націй, згідно з цією концепцією, безпосередньо пов’язувалося з торговельним балансом. Меркантилізм на практиці означав, що міжнародна торгівля контролювалася компаніями, які мали урядову підтримку, запроваджувалися високі тарифи та починалися торговельні війни (наприклад, англо-нідерландські).

Пізніше прихильники фритрейдерства (вільної торгівлі) — на пряму в економічній теорії та політиці промислових кіл — довели помилковість поглядів меркантилістів. Шотландський філософ, економіст і історик Д. Х’юм (1711–1776) у 1752 р. розвінчав концепцію меркантилістів, довівши, що резерви банківських металів країни переважно визначаються обсягом її економіки та її потребою у грошах як засобах платежу. Основні принципи фритрейдерства — вимога вільної торгівлі і конкуренції, невтручання держави в економічне життя країни та скасування протекційного мита.

Теорія абсолютних переваг. Її автор — шотландський економіст А. Сміт (1723–1790), якого визнають і засновником сучасного “економіксу”. Згідно з теорією абсолютних переваг, країні доцільно імпортувати ті товари, затрати на виробництво яких у цій країні більші, ніж у зарубіжних країнах. Відповідно, слід експортувати ті товари, затрати на виробництво яких нижчі, ніж у зарубіжних країнах. На відміну від меркантилістів А. Сміт обстоював свободу конкуренції як усередині країни, так і на світовому ринку, підтримував принцип

невтручання держави в економіку (*laissez faire*), висунутий французькою економічною школою фізіократів.

Теорія абсолютних переваг залишила без відповіді запитання: “А що робити тим країнам, у яких відсутні товари, що мають абсолютні переваги перед товарами інших країн?”

Теорія відносних переваг англійського економіста Д. Рікардо, стверджує, що у міжнародній торгівлі доцільно брати участь усім країнам. Згідно з цією теорією, країні вигідно імпортувати той товар, затрати на виробництво якого перевищують затрати на експортований товар. Отже, міжнародна торгівля вигідна всім країнам-учасникам, щоправда, вигоди країн не однакові, хтось їх має більше, а хтось — менше.

Теорію факторів виробництва розробили на початку 30-х років ХХ ст. шведські економісти Е. Хекшер і Б. Олін. Об’єктом аналізу були праця та капітал. Якщо обсяг певних факторів виробництва у країні більший, то вони дешевші. І навпаки, фактори дорожчі, якщо їхній обсяг менший. З теорії випливає, що країні слід експортувати ті товари, які забезпечені дешевшими факторами, а імпортувати товари, що є результатом дорожчих для неї факторів.

Природу міжнародної торгівлі досліджували також американський економіст російського походження В. Леонтьєв (“парадокс Леонтьєва”), американський економіст М. Портер (теорія конкурентних переваг) та ін.

Суть “парадоксу Леонтьєва”: відносний надлишок капіталу в США не позначався на їхній зовнішній торгівлі — США експортували більш трудомістку і менш капіталомістку порівняно з імпортованою продукцією. Згідно з концепцією В. Леонтьєва, у виробничому процесі беруть участь чотири фактори: кваліфікована праця, некваліфікована праця, капітал і земля. Наявність надлишку висококваліфікованої робочої сили сприяє експорту товарів, виготовлених нею.

Розглянуті теорії є класичними. У рамках науки про міжнародну економіку розробляються і так звані альтернативні теорії та концепції міжнародної торгівлі. Розглянемо окремі з них.

Концепція реверсу факторів виробництва зазначає, що певний товар є водночас капіталонасиченим у капіталонасиченій країні і трудомістким у трудонадлишковій країні. Це означає, що за наявності в окремій країні попиту на певний товар вона може імпортувати його з інших країн навіть попри те, що відповідні фактори виробництва в цій країні кращі, ніж у її партнерів.

Концепція внутрішньогалузевої міжнародної торгівлі пояснює міжнародну торгівлю прихильністю споживачів до певних товарів та відповідністю внутрішнього і зарубіжного попиту (*overlapping demand*). Іншими словами, країні вигідніше експортувати товари, у виробництві і торгівлі якими вона нагромадила досвід на внутрішньому ринку. Насичення внутрішнього ринку є передумовою успішного експорту.

Концепція Столпера — Самуельсона. Міжнародна торгівля зумовлює підвищення доходів власників фактора, що інтенсивно використовується для виробництва товару, ціна на який збільшується, та зниження доходів власників фактора, що інтенсивно використовується для виробництва товару, ціна на який зменшується.

Теорія специфічних факторів виробництва (П. Самуельсон і Р. Джон) виходить з того, що певні фактори притаманні окремій галузі і не можуть переміщуватися між галузями. Міжнародну торгівлю зумовлює відмінність відносних цін на товари, яка виникає через неоднакову забезпеченість країн специфічними факторами виробництва. Міжнародну торгівлю рухає те, що специфічні для експортного сектору фактори розвиваються, а фактори, притаманні сектору, який конкурує з імпортом, скорочуються. У результаті торгівлі підвищуються доходи власників специфічного для експортних галузей фактора і зменшуються доходи власників фактора, специфічного для галузей, що конкурують з імпортом.

Концепція Т. Рибчинського. Збільшення пропозицій одного з факторів виробництва за постійності інших змінних приведе до збільшення випуску товарів, що виробляються з інтенсивним використанням цього фактора, і до скорочення випуску інших товарів.

Теорія М. Портера стверджує, що на міжнародному ринку конкурують не країни, а фірми і успіх на ньому залежить від правильно вибраної конкурентної стратегії.

1.2. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.2.1. Загальні ознаки глобалізації

Економікам країн стає тісно у своїх національних рамках. Економіка планети стає справді глобальною. Глобалізація економіки у найширшому значенні цього поняття означає, що державні кордони та

відмінності між світовими фінансовими ринками втратили своє колишнє значення. Цьому сприяли передусім такі тенденції:

- глобалізація фінансів;
- підвищення ролі транснаціональних корпорацій;
- розширення експорту прямих інвестицій з Північної Америки, Західної Європи та Східної Азії;
- міжнародна спеціалізація виробництва і торгівлі товарами та послугами;
- глобалізація третинного сектору (сфери послуг) економіки;
- глобалізація управлінських функцій;
- перетворення туризму на галузь світового масштабу;
- глобалізація проблем навколишнього середовища;
- міжнародна економічна інтеграція.

1.2.2. Глобалізація фінансів

У порівняно недалекому історичному минулому в компаній світу виникали значні проблеми з переказуванням навіть невеликих сум грошей з однієї країни до іншої. Міжнародний валютний обмін супроводжували складні процедури, на дотримання яких витрачався значний час. Особливо жорстко контролювали валютні перекази країни з командно-адміністративною економікою.

Внаслідок революції у сфері телекомунікацій було створено єдиний глобальний ринок капіталу. Завдяки комп'ютеризації нині майже миттєво можна укласти угоди щодо валюти та цінних паперів, які розміщуються у різних місцях планети. Світові фінанси працюють цілодобово, оскільки основні фінансові центри розташовані у різних часових поясах. Щоденний обсяг торгівлі іноземною валютою становив у 1995 р. 90 млрд дол. Це у 100 разів перевищувало щоденний обсяг товарної торгівлі. На основних фондових біржах у 1995 р. було продано акцій на 8 трлн дол.

Банки, які прагнуть уникнути жорсткого урядового контролю, віддають перевагу країнам з ліберальними валютними порядками та офшорним зонам. Наприклад, у британській колонії Кайманові острови (Карибське море) у 1995 р. банки тримали капітал на суму 600 млрд дол. Це астрономічна сума для колонії, де чисельність населення становила лише 25 тис. осіб.

Світовими центрами капіталу вважаються Токіо, Нью-Йорк, Лондон, нафтовидобувні держави Перської затоки.

Як у сполучених посудинах рівень рідин встановлюється на одному рівні, так само й капітал має схильність рівномірно розміщуватися на планеті. Але для цього існують певні перешкоди — зокрема, урядовий контроль і втручання, особисті пріоритети інвесторів, усунені банківські традиції тощо.

Глобалізація фінансової системи охоплює інтернаціоналізацію трьох складових:

- внутрішніх валют;
- банківської справи;
- ринку капіталу.

Міжнародні ринки валют (переважно у формі єрвалюти) почали розвиватися в 1973 р. у зв'язку із запровадженням плаваючих обмінних курсів. Єрвалюти були банківськими депозитами, на які поширювалося внутрішнє банківське законодавство. Як правило, вони зберігалися у банках, що вважалися офшорними з позиції країни, в якій ці валюти були законним засобом платежу.

Міжнародні банки відомі людству вже кілька століть. Але в минулому їх було небагато і міжнародна діяльність банків не була інтенсивною. Нинішній етап інтернаціоналізації банківської справи характеризується прониканням банків на зарубіжні території слідом за своїми внутрішньодержавними клієнтами. Водночас з обслуговуванням на нових територіях своїх старих клієнтів такі банки надають послуги і місцевим клієнтам, зокрема урядам.

Інтернаціоналізація ринків капіталу охоплює операції фондових бірж, ф'ючерсні угоди та “податкові гавані” (пільги, які уряди встановлюють на доходи, що мають іноземне джерело).

1.2.3. Транснаціональні корпорації

Транснаціональними корпораціями (ТНК) вважаються суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють її за межами однієї країни. В економічній літературі також можна зустріти думку, що транснаціональною є корпорація, капітал якої мононаціональний, а сфера діяльності — міжнародна. Термін “багатонаціональні корпорації” іноді застосовується до корпорацій, які багатонаціональні і за природою свого капіталу, і за сферою діяльності. Усі ці визначення можна застосувати до поняття “транснаціональна корпорація”.

У 1970 р. у 15 найрозвиненіших країнах світу розміщувалися штаб-квартири 7,5 тис. транснаціональних корпорацій. За станом

на 1994 р. їх кількість збільшилася до 25 тис. У 1997 р. у світі налічувалося 50 тис. ТНК, які контролювали 40 % приватних капіталовкладень і забезпечували виробництво третини товарів у країнах з ринковою економікою. Безпосередньо на підприємствах ТНК працюють понад 100 млн чол. Транснаціональні корпорації забезпечували зайнятість населення у розвинених країнах на 4 %, а у країнах, що розвиваються, — на 12 %.

На нинішньому етапі саме ТНК, а не країни як такі, вважаються основними учасниками міжнародної торгівлі, переважний обсяг якої стосується торгівлі у межах ТНК напівфабрикатами та компонентами.

Конкурентні переваги ТНК:

- інформаційна обізнаність з економічними і політичними особливостями різних країн;
- володіння значними ресурсами капіталу, технологіями, управлінською майстерністю та здатність до їх оперативного переміщення;
- масштабність економіки.

Вирізняють чотири стадії зовнішньоторговельної експансії ТНК:

- попит певного зарубіжного ринку на товари корпорацій задовольняється за рахунок експорту таких товарів на зазначений ринок;
- ТНК утворює на відповідних зарубіжних ринках виробничі потужності для постачання товарів на ці нові ринки, при цьому експорт товарів з материнської компанії скорочується або взагалі припиняється;
- утворені компанії, продовжуючи постачати товари на місцеві ринки, починають освоювати ринки інших країн;
- утворені компанії починають експортувати до країни материнської компанії товари, виготовлені ними економічно ефективніше, ніж на освоєному ринку материнської компанії.

Стадії експансії ТНК уперше було помічено у сфері так званих первинних матеріалів (зокрема, нафти та міді), потім — в обробних галузях економіки, а нині — в третинному секторі.

Для більшості транснаціональних корпорацій їх зростання та розмір пояснюються диверсифікацією. Великі багатопродуктові компанії, як правило, водночас є багатозаводськими підприємствами. Певний час після закінчення Другої світової війни великі корпорації були мононаціональними. На початку 70-х років ситуація

почала різко змінюватися. Великі корпорації, які упродовж десятиліть експортували товари на іноземні ринки, утворили там свої дочірні компанії і перетворилися з мононаціональних на транснаціональні.

Транснаціональні компанії сприяють розвитку виробництва й експорту країн, у яких відбувається їхня діяльність. Наприклад, наприкінці ХХ ст. іноземні компанії працевлаштували 45 % робочої сили Сінгапуру, забезпечували 63 % обсягу виробництва обробної промисловості та 90 % експорту її продукції. У Зімбабве ТНК забезпечували 71 % обсягу промислового виробництва, а в Аргентині — 35 % продукції обробної промисловості.

Загалом на частку транснаціональних корпорацій припадає:

- 50 % виробництва (не враховуючи країн з перехідною економікою);
- 60 % зовнішньої торгівлі;
- 90 % прямих зарубіжних інвестицій;
- 80 % технологічних розробок.

Підприємства ТНК формально не залежать одне від одного, у межах корпорацій вони торгують за трансфертними цінами, які не завжди відображають ціни світового ринку.

1.2.4. Прямі зарубіжні інвестиції та інші форми міжнародного руху капіталу

Рух капіталу

Нині на США, Канаду, Європейський Союз і Східну Азію припадає 80 % прямих зарубіжних інвестицій.

У 80-х роках ХХ ст. склалася сприятлива ситуація для прямих зарубіжних інвестицій. Уряди країн, компанії яких мали капітал для зарубіжного інвестування (США, Великобританія, Японія, Німеччина, Швеція, Нідерланди), змінили податкове законодавство на користь інвесторів-експортерів. Країни, які відчували потребу в іноземних інвестиціях, почали стимулювати їх надходження.

США не лише великий експортер капіталу, а й його найбільший імпортер. Наприклад, у 1997 р. фірми США з іноземним капіталом забезпечували 12 % робочих місць в обробних галузях промисловості США і 23 % вартості їхнього експорту.

У 1975 р. зарубіжні компанії мали незначну частку активів компаній США. Через десять років ситуація різко змінилася, і США перетворилися на основного імпортера прямих зарубіжних інвестицій. Найбільший їх обсяг надходить до США з Великобританії.

Стрімко збільшуються інвестиції японських компаній в американську економіку. Цілком імовірно, що за цим показником Японія може випередити (або вже випередила) Великобританію. Японські фірми експортують свій капітал до США з метою забезпечити експорт технології з США до Японії.

Прямі іноземні інвестиції в США концентруються переважно в обробних галузях промисловості (хімічна, електронна, фармацевтична) і сфері послуг.

Потоки приватного капіталу до країн, що розвиваються, почали збільшуватися на початку 50-х років. Через три десятиліття щорічний обсяг цих потоків досягнув 30 млрд дол. Після “боргової кризи”, яка тоді настала, інвестиції та потоки приватного капіталу почали зменшуватися.

Понад 50 % прямих зарубіжних інвестицій у групі країн, що розвиваються, припадає на Бразилію, Мексику, Сінгапур, Індонезію, Малайзію, Аргентину та Венесуелу.

На початок 70-х років частка США у прямих зарубіжних інвестиціях становила $\frac{2}{3}$ їх світового обсягу. За станом на 1977 р. вона знизилася до 45 %, у 1990 р. ця частка скоротилася ще більше — до третини світового обсягу.

Друге місце за обсягом прямих зарубіжних інвестицій посідає Великобританія (15 %), третє — Японія (13 %), Німеччина дещо відстає від Японії (10 %). До великих експортерів прямих зарубіжних інвестицій належать також Швеція та Нідерланди (приблизно по 6,5 %). Загальна частка у прямих зарубіжних інвестиціях інших промислово розвинених країн становить 15 %, а частка решти світу — лише 2 %.

Відсутня однаковість у визначенні ролі прямих зарубіжних інвестицій, особливо для країн, що розвиваються. Існують як досить позитивні, так і різко негативні її оцінки.

Нині прямим зарубіжним інвестиціям властиві такі основні тенденції:

- скорочується приплив капіталу до “периферії” (країн, що розвиваються) і збільшується взаємне інвестування всередині групи розвинених країн;
- посилюється інвестиційна привабливість країн, які орієнтуються на експортний розвиток своєї економіки;
- відбувається поділ окремих регіонів світу на сфери впливу з боку ТНК розвинених країн.

Штаб-квартири ТНК розташовані здебільшого у розвинених країнах, тоді як основна частина їхніх виробничих потужностей — у країнах, що розвиваються.

Обсяг прямих зарубіжних інвестицій збільшується передусім завдяки діяльності транснаціональних корпорацій у сфері товарної торгівлі і торгівлі послугами. Саме завдяки прямим зарубіжним інвестиціям у світі з'явилися міжнародні вироби (*internatinal goods*) — автомобілі, телевізори, магнітофони, комп'ютери тощо, складові яких виготовлялися у різних країнах, але під єдиним контролем певної транснаціональної корпорації.

Політика “заміщення імпорту”, якої дотримувалися багато країн, що розвиваються, відгородила їх від впливу світової економічної конкуренції і в остаточному підсумку виявилася неефективною, оскільки ціни та якість товарів цих економік поступалися світовим, що не приваблювало іноземних інвесторів.

“Нові індустріальні країни” Південно-Східної Азії — Сінгапур, Південна Корея, Тайвань і Гонконг (згодом увійшов до складу КНР) — не побоялися відкрити двері перед іноземним капіталом.

Імпорт товарів з Південно-Східної Азії до США означає, що американський покупець стає споживачем продукції японського капіталу, бо саме японський капітал домінує у тому регіоні. А товари, імпортовані Західною Європою з Латинської Америки, є продуктами інвестицій США у країни латиноамериканського регіону.

Основною метою зарубіжного інвестування є отримання прибутків. Для досягнення цієї мети іноземні інвестори вкладають капітал, забезпечуючи собі доступ до природних і людських ресурсів, місцевих ринків і досягаючи високої ефективності виробництва.

Капітал може експортуватися у товарній (машини, обладнання тощо) і грошовій формах (валюта і валютні цінності). За формою власності капітал поділяється на приватний, державний і капітал міжнародних організацій. За термінами капітал поділяють на довготерміновий і короткотерміновий. За характером використання вирізняють капітал підприємницький і позичковий, а за способом контролю над собою — прямими та портфельними інвестиціями.

Рух міжнародного капіталу має дві основні форми. Перша — кредитування — позика грошей (валюти). При цьому кредиторами і позичальниками можуть бути уряди, міжнародні організації, фізичні та юридичні особи. Загальновідомим кредитором є, наприклад, Світовий банк.

Друга форма руху капіталу — інвестування в активи компаній. Якщо довгострокові інвестиції не передбачають управлінського контролю над іноземною компанією, то такі інвестиції називаються портфельними. За умови набуття такого контролю інвестиції вважаються прямими.

Міжнародний позичковий капітал (міжнародний кредит) класифікують так:

- за призначенням (фінансовий, комерційний, проміжний);
- за видом (товарний, валютний);
- за способом надання (готівковий, акцептний, депозитно-сертифікатний, кредитний);
- за валютою (у валютах країни-боржника, країни-кредитора, третьої країни, у міжнародних розрахункових валютних одиницях);
- за термінами (коротко-, середньо- та довготерміновий);
- за забезпеченням (бланковий, забезпечений);
- за статусом кредитора (фірмовий, міжнародно-банківський, брокерський, урядовий, змішаний міждержавний);
- за об'єктами кредитування (інвестиційний, неінвестиційний);
- за джерелами (іноземний, внутрішній, змішаний).

Вирізняють також факторинг, лізинг, форвейтинг і вексельний кредит.

Монетарний капітал з'являється у тих країнах, які спроможні заощаджувати певну частку створюваного багатства. Бідні країни мають і малі можливості для нагромадження капіталу з метою інвестування за кордоном. Якщо незначний капітал і створюється, то він, як правило, використовується у межах таких країн.

Експорт капіталу має на меті одержання не лише прибутків, а й помітних вигод. Основними експортерами капіталу є економічно розвинені країни — США, Японія, Великобританія, ФРН, Нідерланди. У цих країнах експорт капіталу перевищує вартість експорту товарів. Переважна частка експорту капіталу припадає на взаємний обмін капіталами у групі промислово розвинених країн. Упродовж останніх десятиліть важливими експортерами капіталу стали країни, багаті на нафту, насамперед держави — члени ОПЕК (Організація країн — експортерів нафти). Надходження в цих країнах за реалізовану нафту такі великі, що власна економіка поки що неспроможна освоїти всю одержану валюту.

Зовнішня заборгованість

Проблемою глобального масштабу є зовнішня заборгованість. Інтернаціоналізація господарського життя призвела до того, що всі країни комусь заборгували. Інша річ, що зовнішній борг у цих країнах різний за обсягом і, отже, можливості для його сплати у них неоднакові.

Від заборгованості не застраховані навіть США. На початку 80-х років ХХ ст. заборгованість іноземних країн Сполученим Штатам Америки перевищувала обсяг американських боргових зобов'язань. На початку 90-х років ситуація стала діаметрально протилежною. Це зумовило запровадження консервативного варіанта державного регулювання економіки, відомого під назвою “рейганоміка” (за прізвиськом тодішнього президента Р. Рейгана).

Проблема заборгованості найгостріша для країн “третього світу”. На початок 90-х років їхній сукупний борг становив 1300 млрд дол. Щоправда, ця сума дещо менша, ніж наприкінці 80-х років.

Згідно з даними Світового банку, заборгованість країн, що розвиваються, іноземним урядам і банкам становила у першій половині 90-х років 30 % їхнього загального валового національного продукту (ВНП). Зовнішній борг, наприклад, Аргентини і Нігерії перевищував їхній щорічний ВНП.

Збільшення заборгованості значною мірою було зумовлене нафтовими кризами 1973 та 1978 р. Борг імпортерів нафти з групи нерозвинених країн збільшився зі 150 млрд дол. у 1973 р. до 800 млрд дол. у 1985 р.

Збільшення заборгованості упродовж 1980–1985 рр. значно посилилося через підвищення курсу долара США і спричинило зниження валютних надходжень до згаданих країн.

Боржники змушені сплачувати кредиторам значні відсотки, часто вони неспроможні це робити. У результаті сума їхнього боргу збільшується, хоча виплати за старими боргами перевищують нові позики. У 1996 р. сума зовнішнього боргу країн “третього світу” збільшилася до 1901 млрд дол., а на його обслуговування було використано 194 млрд дол.

Основними чинниками нинішньої боргової кризи вважаються:

- високі ціни на нафту;
- зниження можливостей для виробництва і продажу товарів національних економік;
- високі відсоткові ставки;

- підвищення курсу американського долара;
- зниження обсягу іноземних державних і приватних позик.

Для пом'якшення проблеми зовнішньої заборгованості використовують різні методи. Зокрема, решелонування (повний або частковий мораторій) означає перенесення на пізнішу дату терміну погашення заборгованості. При цьому відсотки за боргами збільшуються, але боржники мають можливість зменшувати суму своїх щорічних виплат. Цей прийом щодо державних позик використав на практиці Паризький клуб, який об'єднує основні країни-кредитори. Протягом 80-х років було укладено понад 180 угод про розпаювання боргу між країнами Заходу та їхніми боржниками.

Міжнародний валютний фонд (МВФ) відкрив пільгові кредитні лінії для найбідніших країн з метою допомогти їм здійснити докорінні економічні реформи. МВФ надає також консалтингові послуги, спрямовані на оздоровлення економіки.

“Сірий ринок” боргових зобов'язань означає продаж боргів банками з певною знижкою (до 80 %). Покупцями є компанії, зацікавлені у здійсненні підприємницької діяльності у відповідній країні. За придбане боргове зобов'язання такі компанії згодом одержують кошти у місцевій валюті (або нерухомість, матеріали тощо) від уряду цієї країни.

Банки-кредитори високорозвинених країн іноді змушені списувати борги. Зокрема, у жовтні 2000 р. Конгрес США прийняв закон, що дозволяє списати борги найбідніших країн світу на суму 435 млн дол.

1.2.5. Міжнародна спеціалізація виробництва і торгівлі товарами та послугами

Окрім поняття “міжнародна спеціалізація виробництва” вживають і такі: “географічний поділ праці”, “територіальний поділ праці”, “міжнародний географічний поділ праці”, зокрема в англійській мові є поняття “*international division of labour*”.

Міжнародна спеціалізація виробництва означає спеціалізацію країн на виробництві певних видів продукції або послуг і міжнародний обмін ними. Досить легко уявити собі спеціалізацію за продуктами харчування. Наприклад, банани вирощують у тропіках і не вирощують в умовах помірного клімату. Тропічні країни

експортують банани до країн помірною поясу, а останні експортують до тропіків свою продукцію.

Країни можуть спеціалізуватися також на послугах, зокрема на рекреаційних (тобто курортних). До країн з розвинутою сферою надання рекреаційних послуг приїжджають туристи з усього світу. При сходженні, скажімо, на вершини у Гімалаях послуги альпіністам надають місцеві жителі — шерпи, адже саме вони можуть переносити великі вантажі в умовах високогір'я, бо добре знають його особливості.

Лондонські фінансисти надають банківські послуги замовникам з багатьох країн світу. Лондон також відомий як світовий центр із створення першокласної комерційної реклами, яка вже завоювала чимало престижних міжнародних призів.

Міжнародний поділ праці — реальне явище. І ним не можна нехтувати, оскільки між різними країнами завжди існували, існують і будуть існувати відмінності у географічному положенні, природних ресурсах, структурі господарства, навичках і майстерності трудового населення тощо.

У результаті міжнародного поділу праці у країнах світу формуються **галузі міжнародної спеціалізації**, які значною мірою орієнтовані на експорт своєї продукції до зарубіжних країн. Саме ці галузі представляють країну у міжнародному поділі праці. Скажімо, якщо у зв'язку з географічним поділом праці згадати Об'єднані Арабські Емірати, то вони постають в уяві як світовий експортер нафти. Швейцарські майстри відомі як найкращі у світі виробники точної механіки, альпійські фермери — як неперевершені виробники одного з найкращих у світі сортів сиру. Швейцарія ще й світовий центр рекреаційних послуг.

Говорячи про Канаду, не можна не згадати канадських фермерів (у тому числі й українського походження), які є відомими у світі експортерами зерна. Аргентина відома своїми неосяжними степами і кваліфікованими фермерами (знову ж таки, серед них чимало українців), вона є великим експортером м'яса худоби на світовому ринку. Перефразовуючи відомого поета, можна сказати: “Ми говоримо — Куба, а маємо на увазі — цукор. Ми говоримо — цукор, а маємо на увазі — Куба!”

Утвердитися на світовому ринку як виробник найбільшої кількості видів і високоякісної промислової продукції, а отже, завоювати вигідне місце у світовій економіці — дуже непросто. Так, від

часу здобуття державної незалежності колишніми колоніями в Африці минуло кілька десятиліть. А вони нині, як і раніше, постачають на світовий ринок лише сировину та сільськогосподарську продукцію. На світовий ринок потрібно прориватися і щодня зміцнювати свої позиції.

Міжнародний поділ праці розвивається у двох напрямках — територіальному та виробничому. Перший напрям — спеціалізація країн і регіонів на виробництві певних товарів (їх частин) або послуг. Другий напрям охоплює міжгалузеву, внутрішньогалузеву спеціалізацію та спеціалізацію на рівні окремих підприємств.

Вирізняють такі основні види міжнародної спеціалізації виробництва:

- предметну (виробництво готових товарів);
- подетальну (виробництво складових частин товарів);
- технологічну (стадійну).

Основними показниками рівня міжнародної спеціалізації вважаються коефіцієнт спеціалізації галузі щодо експортної спеціалізації (розраховується як питома вага певного товару у світовому експорті) та експортна квота (частка галузі).

Міжнародне кооперування виробництва перетворюється на міжнародне промислове співробітництво. Найважливішою ознакою промислового співробітництва є комплексність.

Провідними у міжнародному кооперуванні вважаються такі методи:

- виконання спільних програм;
- договірні спеціалізація;
- створення спільних підприємств.

Країни спеціалізуються для того, щоб брати участь у міжнародній торгівлі товарами та послугами, яка може відбуватися у таких режимах:

- вільної торгівлі;
- торговельних обмежень;
- протекціонізму.

Поставки товарів і послуг по лінії міжнародної торгівлі сплачуються відповідною валютою. Можлива і компенсаційна (зустрічна) торгівля.

У зв'язку з міжнародним поділом праці потрібно згадати і про явище, якому поки що не приділяють достатньої уваги.

Зазначення походження товару з того чи іншого географічного регіону часто ніби магнітом притягує до себе споживачів.

У багатьох країнах світу маркування про географічне походження товарів або послуг перебуває під правовою охороною держави. В юриспруденції використовують поняття “найменування місця походження”. Його розуміють як географічну назву країни або місцевості (області), яка використовується для позначення товару, що походить з цієї країни або місцевості (області), якщо властивості чи особливості цього товару винятково або істотно визначаються характерними для країни або місцевості (області) природними умовами та(або) людськими факторами. Наприклад, пухову хустку можна правомірно назвати “оренбурзька пухова хустка”, якщо вона справді виготовлена у цій місцевості з пуху кіз, які scu-бають траву у тих далеких степах. Шампанське вино буде справді таким, якщо воно виготовлене у провінції Шампань, у Франції. Трембіту матимуть право називати “гуцульською”, якщо вона насправді виготовлена на Гуцульщині з місцевих матеріалів і місцевими майстрами, яким кваліфікація передавалася з діда-прадіда.

У багатьох країнах світу зазначення місця походження товарів реєструються у складі товарних знаків (тобто позначень, що застосовуються для розпізнавання на ринку товарів різних виробників). У США регіональне походження товарів посвідчується окремо за допомогою так званої сертифікаційної марки.

Деякі країни світу прийняли спеціальне законодавство щодо маркування географічного походження товарів та послуг. 18 червня 1999 р. Верховна Рада України прийняла Закон України “Про охорону прав на зазначення походження товарів”.

Спеціалізація господарств країн відбувається з урахуванням передусім порівняльних переваг для виробництва товарів і послуг, які має кожна з країн. Людство зацікавлене в міжнародному поділі праці, як і в тому, щоб різні люди мали різні спеціальності.

Міжнародний поділ праці почався давно, існує нині і триватиме у майбутньому. Країни, які ставали на рейки автаркійного розвитку, рано чи пізно були змушені відмовлятися від такої хибної політики. Великою китайською стіною або залізною завісою від навколишнього світу надовго відгородитися не можна.

У нинішній світовій економіці роль населення та ресурсів як визначальних чинників спеціалізацій знижується. Розміщуючи підприємства, що виробляють продукцію, нині орієнтуються переважно на кінцевого споживача. Деякі країни перетворилися на центри наукових досліджень, тоді як інші є джерелом низькокваліфікованої робочої сили.

Економічна наука у зв'язку з міжнародною спеціалізацією виробництва використовує поняття “трансматеріалізація” і “дематеріалізація”. Перше поняття означає зниження попиту на природні ресурси, оскільки на зміну традиційним мінералам прийшли матеріали із заданими властивостями (напівпровідники, оптичні волокна тощо), друге — зменшення частки сировини у вироблених товарах. Іншими словами, трансматеріалізація — це зміна суті ресурсів, а дематеріалізація — зміна суті продуктів.

Більшість країн спеціалізуються на виготовленні не цілісних виробів, а їх компонентів. Міжнародну виробничу спеціалізацію визначають переважно транснаціональні корпорації. Вони враховують при виборі спеціалізації не лише географічні чинники, а й соціально-економічні.

Економічні зв'язки між державами не лише необхідні, а й взаємовигідні. Крім міжнародної торгівлі, зовнішньоекономічне співробітництво розвивається і в інших формах.

У світі набули поширення спільні підприємства. Підприємства й організації різних країн об'єднують свої фінансові та інші ресурси і здійснюють спільну виробничо-економічну діяльність на території однієї або кожної з країн.

Важливим напрямком міжнародного співробітництва стало створення вільних економічних зон. Така зона є певною частиною території країни, у межах якої діє особливий режим господарювання. Цей режим надає значні пільги для зовнішньоекономічної діяльності. Існує понад 600 офіційно встановлених вільних економічних зон у 70 державах світу.

1.2.6. Глобалізація третинного сектору економіки

Нинішня міжнародна торгівля не обмежується торгівлею товарами, які можна відчутити і побачити (кам'яне вугілля, банани, комп'ютери тощо). Британський журнал *Economist* якось писав, що послуга — це те, що у процесі купівлі-продажу не може впасти й ударити по нозі. Невпинно збільшується торгівля послугами, темпи зростання якої перевищують темпи зростання міжнародної товарної торгівлі. Третинний сектор охоплює консультаційні послуги у сфері права та підприємництва, аудиту і бухгалтерії, реклами, комп'ютерної справи. Архітектори, лікарі, програмісти, бізнесові консультанти надають на комерційній основі свої послуги в усьому світі. Важливими

складовими третинного сектору є міжнародний туризм, навчання іноземних студентів, фінансові послуги, розважальний бізнес, виготовлення аудіо- та відеозаписів тощо.

Нині найбільшим експортером послуг є США. Американські фільми, музика, телепрограми тощо заповнили весь світ. Однією з найважливіших статей експорту США вважається американська культура. Так, лише на наданні освітніх послуг США заробили у 1995 р. 10 млрд дол. США є й найбільшим імпортером продукції третинного сектору. Чотири найбільші кіностудії США перебувають у власності іноземного капіталу.

1.2.7. Глобалізація управлінських функцій

Ще не так давно управлінський персонал неодмінно мав розташовуватися в одному приміщенні з керівництвом. У результаті телекомунікаційної революції ця умова не є обов'язковою. Президенту компанії нині все одно, де робоче місце його підлеглих — на сусідньому поверсі змарочоса чи за тисячі кілометрів від нього. Комп'ютер допомагає взаємодії керівництва і управлінського апарату. Транснаціональні корпорації працевлаштовують значну кількість місцевих програмістів, клерків, комп'ютерних операторів і телекомунікаційних експертів (інакше кажучи — “білих комірців”) безпосередньо у країнах, що розвиваються. Робоча сила в цих країнах висококваліфікована і водночас дешева. Якщо у Каліфорнії програміст одержує щорічно 60–100 тис. дол., то на Тайвані — 25 тис. дол., а в Індонезії або Китаї — 10 тис. дол. Крім того, робоча сила у країнах, що розвиваються, не лише дешевша, а й слухняніша.

У недалекому минулому американські компанії переміщували свої управлінські апарати з центрів великих міст до приміських зон, бо утримувати управлінців там було дешевше.

У ряді країн, що розвиваються, є відносний надлишок висококваліфікованої робочої сили, якість якої не поступається західній. Наприклад, в Індії щорічно закінчують університети більше фахівців, ніж у США та Канаді разом. Ця країна має понад 100 тис. інженерів і техніків у сфері комп'ютерного програмування.

1.2.8. Глобалізація туризму

Туризм — один з видів активного відпочинку, поширений з різною інтенсивністю практично в усіх країнах світу. Як правило, надання

туристичних послуг є формою підприємницької діяльності, тобто передбачає одержання прибутку. Існує багато видів туризму: міжнародний, внутрішній, гірський, автомобільний, пішохідний, водний, спортивний тощо. В 1975 р. було засновано Всесвітню туристичну організацію (ВТО) (її штаб-квартира розміщується у Мадриді, Іспанія), нині у ній представлені туристичні організації понад 120 країн світу. ООН надала ВТО статус міжурядової.

Понад 1,5 млрд чол. щороку беруть участь у туристичних поїздках. На частку міжнародного туризму припадає 6 % вартості загальносвітового експорту і до 30 % експорту ринку послуг. Обсяг послуг туристичної індустрії світу у 1995 р. становив 5 млрд дол.

Туризм вважається однією з найбільших у світі галузей економіки. У туристичній індустрії планети працює 250 млн чол., вона забезпечує 14 % валового національного продукту і щорічно збільшується на 6 %. У багатьох країнах світу туризм є основною галуззю економіки. Туристів приваблюють природні, історичні, культурні та релігійні пам'ятки, сприятливий клімат, чудові пляжі, стабільне політичне і соціальне середовище та ін.

Дохід від міжнародного туризму забезпечують переважно мандрівники з країн з високорозвиненою ринковою економікою.

Встановлено, що туристичний потенціал певного регіону залежить від таких чинників:

- доступності для потоку туристів з розвинених країн світу;
- кількісних та якісних характеристик матеріально-технічної бази туризму;
- культурної, соціальної, політичної та географічної привабливості.

З'явився і поширюється екологічний туризм, тобто туризм до природних об'єктів, скажімо, до Антарктиди.

Однією з передумов розвитку міжнародного туризму є прогрес світового транспорту, без якого туризм практично неможливий. Навіть мандрівні богомольці, прочани нині добираються до священних місць своїх релігій уже не пішки, а за допомогою транспортних засобів.

Наведемо деякі статистичні дані щодо туризму. Вартість турецького експорту протягом 1980–1990 рр. підвищилася вчетверо, а обсяг надходжень від міжнародного туризму — у 12 разів. Показник доходів від міжнародного туризму в Мексиці — один з найвищих у світі. Темпи розвитку туристичної індустрії Таїланду протягом 1985–1995 рр. вдвічі перевищували темпи індустріалізації. За станом на

1995 р. туризм перетворився у Таїланді на найбільше джерело надходжень іноземної валюти, забезпечуючи 10 % валового національного продукту.

Частка доходів від туризму у валовому національному продукті у середині 90-х років ХХ ст. становила (у відсотках): Багамські острови — 42,6, Барбадос — 31; Ямайка — 25; Домініканська Республіка — 15; Пуерто-Ріко — 6,4. У деяких з цих країн люди, що їх можна побачити на вулицях, є виключно або туристами, або обслуговуючим персоналом.

Звідки ж прибувають туристи? Ось дані щодо окремих країн світу. Туристи з Європи у Мексиці у середині 90-х років становили лише 3 % загальної кількості туристів, а з США — 92 %. Це й зрозуміло, адже Європа далеко, а США — поряд.

Розподіл туристів, які прибули до Єгипту в середині 90-х років, за регіонами проживання був таким: Європа — 48 %; Близький Схід — 31 %; Америка — 7 %; Африка — 7 %; Східна Азія — 5 %; інші регіони — 2 %.

У середині 90-х років до Таїланду подорожували туристи з таких регіонів світу: Східна Азія — 61 %; Європа — 25 %; Америка — 6 %; Південна Азія — 5 %; інші регіони — 3 %.

Туризм розвивається у багатьох країнах світу. Основним регіоном міжнародного туризму була і залишається Європа. Відомо, що на неї припадає 65 % загальної кількості міжнародних туристів. Наведені статистичні дані показують, що європейці не лише приймають численних гостей з усього світу, а й самі активно подорожують світом. Це один з доказів високого рівня життя в Європі.

На другому місці за обсягом туризму — Американський континент, на третьому — Східна Азія.

1.2.9. Глобалізація проблем навколишнього середовища

Протягом останніх 100 років на планеті було знищено четверту частину оброблюваних площ і дві третини лісів. Щороку з господарського використання вибуває 7 % родючих ґрунтів (за іншими даними, це трапляється протягом 10 років). Поля планети щороку втрачають 26 млрд т гумусу. Площа пустель щороку збільшується на 6–7 млн га. Щосекунди у світі площа лісів зменшується на півгектара, тобто за два роки утворюється площа, порівнянна з територією

Фінляндії. Внаслідок заболочування, засолення, вилуговування планета втрачає щорічно 1,5 млн га.

Ситуація навколо планетарної води, повітря, флори і фауни загострюється й далі. Людство інтенсивно споживає природні ресурси і високими темпами забруднює навколишнє середовище. Існує реальна загроза того, що економічний розвиток Землі може припинитися в результаті:

- зменшення притоку енергоносіїв;
- обмеження ресурсів;
- деградації довкілля.

Зокрема, розвіданих запасів нафти залишилося лише на 40 років. Для половини населення планети нафта недоступна вже нині. Як джерела палива бідне населення використовує дерево та деревне вугілля, кізак, відходи рослинництва. Використання деревини для опалювання та приготування їжі призводить до збезлісіння, темпи якого набули загрозливих масштабів.

Землі як планеті загрожує і “парниковий ефект”. Її огортає “ковдра” з двоокису вуглецю, двоокису сірки, метану та інших забруднювачів. “Дірка” в озоновому шарі над Антарктидою вже вдвічі перевищує територію США. Гумусний шар втрачається через вітрову та водну ерозію, яку спричинює надмірний обробіток ґрунтів. Розорюються площі, що були зайняті трав’яною рослинністю. З господарського обороту вилучаються значні площі через неналежну іригацію. До води потрапляють побутові і промислові відходи, токсичні хімікати отруюють її.

Підвищення температури води Тихого океану лише на чверть градуса викликало наприкінці ХХ ст. катастрофічні зміни клімату у Центральній і Південній Америці, а також збитки вартістю кілька мільярдів доларів. Згідно з прогнозами, середні температури на планеті підвищаться на 4,5 градуса до 2050 р. Це означатиме підняття рівня Світового океану на 2,2 м, що спричинить затоплення величезних площ і зникнення з карти світу багатьох держав, передусім в Океанії.

Погіршення якості довкілля вже не є проблемою окремих країн або регіонів. Це справді планетарна проблема. В результаті індустріалізації в країнах, що розвиваються, виникають екологічні проблеми, з якими країни Заходу вже зіштовхувалися.

Екологічне співробітництво має бути справді універсальним (планетарним), і брати в ньому участь — обов'язок кожної держави світу.

1.2.10. Міжнародна економічна інтеграція

Економічна інтеграція — це процес усунення митних та інших бар'єрів, що традиційно існували між країнами. Образно кажучи, у приміщенні ліквідують внутрішні перегородки і замість численних комірчин роблять один великий зал.

Регіональна інтеграція — процес розширення економічного і виробничого співробітництва, об'єднання національних господарств двох і більше суверенних держав, який передбачає утворення єдиного економічного регіону. Така інтеграція розглядається як форма вибіркової дискримінації (*selective discrimination*). При цьому фритрейдерство успішно поєднується з протекціонізмом. Перша політика поширюється на членів угруповання, а друга — на всі інші держави, які не є членами угруповання. Міжнародну економічну інтеграцію можна справедливо розглядати і як форму колективного міжнародного економічного егоїзму.

Інтеграція сприяє ліквідації відокремленості країн і розмиває відмінності між ними, що склалися історично. Інтеграцію можна тлумачити як уніфікацію (тобто зведення воедино) господарств різних країн. Економічна інтеграція в умовах ринкової економіки означає вільний рух капіталів, товарів, послуг і робочої сили у межах певного угруповання країн.

Найпростішою формою економічної інтеграції вважається зона вільної торгівлі. За такого режиму всі члени угруповання взаємно скасовують мито на товари та послуги, що надходять у сферу зовнішньої торгівлі країн-учасниць.

Митний союз вважається поглибленою формою економічної інтеграції. Крім скасування мита на торгівлю між країнами-членами, угруповання виробляє і застосовує єдиний митний тариф у торгівлі з іншими країнами.

Спільний ринок — третя форма економічної інтеграції — передбачає “чотири свободи”, тобто вільний рух товарів, робочої сили, капіталу, а також вільне створення центрів підприємницької діяльності.

Найвищою формою міжнародної економічної інтеграції вважається економічний і валютний союз, а зарубіжні вчені виокремлюють ще й п'яту форму — “повну економічну інтеграцію”. Вона передбачає відмову від більшості суверенних прав. Отже, чим більше економічної інтеграції, тим менше політичного суверенітету.

У межах угруповання здійснюється спільна економічна і валютна політика. Економіка угруповання перестає бути простою сумою економік країн-учасниць і перетворюється на єдине ціле.

Найяскравішим прикладом міжнародної економічної інтеграції є Європейський Союз (ЄС). У своєму розвитку це угруповання пройшло всі відомі інтеграційному процесу етапи. Нині ЄС удосконалює складові своїх економічного і валютного механізмів.

Етапи західноєвропейської економічної інтеграції

5 липня 1947 р. державний секретар США Дж. Маршалл у промові в Гарвардському університеті виклав план відновлення і розвитку Європи після Другої світової війни за допомогою надання їй американської економічної допомоги. Шістнадцять західноєвропейських країн створили у квітні 1948 р. Організацію Європейського економічного співробітництва для втілення у життя “плану Маршалла”. На противагу цій організації у січні 1949 р. була створена очолювана Радянським Союзом східноєвропейська регіональна організація — Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ), яку на Заході називали дещо зневажливо *Comecon*. Вона проіснувала до червня 1991 р., очолюючи протягом кількох десятиліть процес соціалістичної економічної інтеграції.

У травні 1948 р. на Європейському конгресі у Гаазі, який відбувався під головуванням У. Черчілля, об'єдналися різні політичні рухи і утворили Раду Європи.

4 травня 1950 р. голова комісії з планування Французької Республіки Ж. Монне надіслав міністру закордонних справ своєї країни Р. Шуману меморандум, у якому запропонував створити наднаціональну організацію у сфері вугілля і сталі за участі Франції та Німеччини.

9 травня 1950 р. Р. Шуман офіційно запропонував Німеччині та деяким іншим західноєвропейським країнам розпочати переговори з питання створення спільного ринку вугілля та сталі.

18 травня 1951 р. представники “шістки” — Бельгії, Італії, Люксембургу, Нідерландів, ФРН і Франції уклали Паризький договір

про утворення Європейського об'єднання вугілля і сталі терміном на 50 років. Договір набув чинності 23 липня 1952 р. Ж. Монне став першим президентом Верховного органу Європейського об'єднання вугілля і сталі.

25 березня 1957 р. представники “шістки” уклали у Римі договори про заснування двох нових інтеграційних організацій — Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейсько-го співтовариства з атомної енергії (Євратом). ЄЕС було також відоме як “Спільний ринок”.

8 квітня 1965 р. у Брюсселі країни “шістки” уклали договір про створення єдиної Комісії та єдиної Ради замість трьох комісій і трьох рад Європейських співтовариств, нові Рада та Комісія розташувались у Брюсселі. Договір набрав чинності 1 липня 1967 р.

1 січня 1973 р. до ЄЕС приєдналися Великобританія, Данія та Ірландія. Британський уряд Г. Макміллана ще у 1961 р. прийняв рішення розпочати переговори щодо вступу до Європейського економічного співтовариства. Прохання Великобританії було заблоковане французьким президентом генералом Ш. де Голлем вперше у 1963 р., вдруге — у 1967 р. (у той час британський уряд очолював Г. Вільсон). Відставка Ш. де Голля у 1969 р. відкрила Великобританії шлях до вступу до “Спільного ринку”. 1 січня 1981 р. до ЄЕС вступила Греція.

У 1985 р. було укладено першу Шангенську угоду (за назвою французького міста), якою передбачалася свобода пересування громадян ЄЕС і запровадження спільних візових правил стосовно іноземців з третіх країн. Ця угода, а також Конвенція 1980 р. і Мадридські домовленості 1992 р. були інтегровані у 1997 р. у правову систему Євросоюзу.

1 січня 1986 р. членами ЄЕС стали Іспанія та Португалія.

Дванадцятьма державами — членами ЄЕС 17 лютого 1986 р. у Люксембурзі та 27 лютого 1986 р. у Гаазі було укладено Єдиний Європейський акт, що вважається першою великою реформою Паризького і Римських договорів. Цим актом, зокрема, було встановлено остаточну дату створення спільного ринку — 31 грудня 1992 р. Акт містив також положення про координацію зовнішньоекономічних дій країн-членів, зближення економічної і валютної політики держав-членів тощо. Основним принципом голосування у Раді стала кваліфікована більшість, а не однастайність як було раніше. Акт набув чинності 1 липня 1987 р.

У 1991 р. було завершено переговори ЄЕС з членами Європейської асоціації вільної торгівлі щодо угоди про створення Європейського економічного простору. Відповідна угода між співтовариством та Норвегією, Швецією, Фінляндією, Ісландією та Австрією набула чинності 1 січня 1994 р.

7 лютого 1992 р. у Маастрихті (Нідерланди) представники 12 країн — членів ЄЕС уклали договір про створення Європейського Союзу. 1 листопада 1993 р. він набув чинності. За формою ЄС — міждержавна організація, а за характером завдань — союз європейських народів. Було розглянуто етапи створення валютного союзу, запропонованого у 1989 р. головою Європейської комісії (виконавчого органу ЄЕС) Ж. Делором. Ратифікація Маастрихтського договору у країнах-учасниках відбувалася складно. Наприклад, датчани на референдумі 1992 р. незначною більшістю голосів висловилися проти ратифікації, а на референдумі 1993 р. — незначною більшістю “за”.

1 січня 1995 р. членами ЄС стали Австрія, Швеція і Фінляндія.

1 жовтня 1997 р. укладено Амстердамський договір. У договорі було підтверджено єдине громадянство Європейського Союзу як таке, що доповнює, але не скасовує національного громадянства.

Амстердамський договір вніс зміни до Маастрихтської угоди 1992 р., Римських договорів 1957 р. та деяких актів, пов’язаних з ними (зокрема, Єдиного європейського акта 1986 р.).

Текст Амстердамського договору містить акти, зазначені вище.

1 січня 1999 р. почав функціонувати механізм Економічного і Валютного союзу*. Валюту євро почали використовувати у безготівкових розрахунках.

З 1 січня 2002 р. у 6-місячний термін 12 національних валют буде вилучено з обігу, їх повністю замінять банкноти і монети євро.

Інтеграційні процеси відбуваються у Північній Америці, де створено зону вільної торгівлі (НАФТА), та інших регіонах світу.

Перешкоди на шляху до регіональної економічної інтеграції складніші для країн, що розвиваються, ніж для розвинених країн. Основними є політичні бар’єри. Інтеграція неможлива без поступок. А бажання їх робити у держав “третього світу” відсутнє. Інтеграція

---

* Короткі довідки про міжнародні інтеграційні економічні угруповання читач може знайти, наприклад, у розд. 5 книги І. І. Дахно. “Міжнародне економічне право”. — К.: МАУП, 2000.

у цій групі країн значною мірою уповільнюється ще й з огляду на відсутність у минулому взаємозв'язків між ними.

Історично їх економіка була прив'язана до метрополії.

Розглядаючи інтеграцію, потрібно бодай коротко згадати про міжнародну картелізацію. ОПЕК є вдалим прикладом міжнародного картелю.

Економічна наука розглядає картель як форму, спрямовану на штучне підвищення цін на продукцію його учасників. Нині країни ОПЕК видобувають менше ніж половину світової нафти, але в них зосереджено 80 % її розвіданих запасів. Хоча держави-учасниці і мають серйозні спільні інтереси, малоімовірно, що у майбутньому картель переросте в інтеграційне угруповання.

Протилежною інтеграції є автаркія (з грецьк. — самовдоволення). Це економічна політика, спрямована на господарське відособлення, створення замкнутої самодостатньої економіки в межах окремої країни або групи країн, максимальне обмеження імпорту при одночасному стимулюванні експорту товарів і капіталу. Яскравим прикладом автаркії у недалекому історичному минулому була політика соціалістичної Албанії. Життєвий рівень населення був найнижчим у Європі, проте у країні було побудовано півтора мільйони залізобетонних бліндажів для оборони від зовнішніх ворогів, тобто на кожного албанця припадав один бліндаж. Зрозуміло, що нападати на Албанію ніхто не збирався, а вирок соціалістичному ладу там був підготовлений цим і багатьма іншими божевіллями.

1.3. НАСЕЛЕННЯ ПЛАНЕТИ І МІЖНАРОДНА МІГРАЦІЯ РОБОЧОЇ СИЛИ

1.3.1. Основні демографічні показники

Наприкінці епохи палеоліту (15 тис. років до н. е.) чисельність населення Землі становила 3 млн чол., а до кінця неоліту (2 тис. років до н. е.) вона зросла до 50 млн чол.

Для того щоб населення планети досягло 1 млрд чол., потрібен був проміжок часу від виникнення людства і до 1850 р. Двомільярдного населення планета досягла за 80 років — на 1930 р., тримільярдного — за 30 років, у 1960 р. Четвертий мільярд з'явився за

16 років — у 1976 р., а п'ятій — за 11 років, у 1987 р. Через сповільнення темпів народжуваності шестимільярдної позначки населення планети досягло за 12 років.

У табл. 1 наведено дані про збільшення чисельності населення Землі від появи людини до наших часів, а також прогноз чисельності населення планети у 2050 р.

Таблиця 1

Чисельність населення Землі

Рік	Загальна чисельність населення, млн чол.	Рік	Загальна чисельність населення, млн чол.	Рік	Загальна чисельність населення, млн чол.	Рік	Загальна чисельність населення, млн чол.
1	200	1920	1860	1985	4845	1996	5800
1000	275	1930	2070	1990	5246	1997	5880
1250	375	1940	2295	1991	5385	1998	5950
1500	420	1950	2500	1992	5480	1999	6030
1700	615	1960	3050	1993	5544	2000	6100
1800	900	1970	3700	1994	5607	2050	11000
1900	1625	1980	4450	1995	5734		

11 жовтня 1999 р. у столиці Боснії і Герцеговини м. Сараєво народилася дитина, яка вважається 6-мільярдним жителем планети. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан відвідав маму і дитя у пологовому будинку і поздоровив їх. У 10 найчисленніших за кількістю населення країн світу проживає 2/3 планетарного людства. У п'яти країнах світу — Китаї, Індії, США, Індонезії та Бразилії зосереджена половина населення Землі. “Демографічному вибуху” передусім сприяє “третій світ” — бідні народжують бідних. Урбанізація, тобто збільшення міст, значною мірою зумовлена збільшенням чисельності населення. Надмірна чисельність населення стримує економічне зростання, вичерпує природні ресурси і руйнує довкілля. Існують два основні напрямки демографічної політики:

- підвищення народжуваності (притаманний економічно розвиненим країнам);
- зниження народжуваності (зустрічається у країнах, що розвиваються).

Найвищими темпами збільшується населення Африки — щороку на 3%. Кенійська жінка у середньому народжує 7 разів. “Демографічному вибуху” сприяють не лише високі темпи народжуваності, а й загальмовані темпи смертності населення планети. Очікується, що у 2025 р. чисельність населення становитиме 8,5 млрд чол. (табл. 2).

Цікаво, що більшість міст-гігантів світу належать саме країнам, що розвиваються. Наприклад, з 25 найбільших міст світу лише 4 розташовані у групі економічно розвинених країн. У Лімі, Бангкоку, Багдаді, Буенос-Айресі проживає понад 40 % населення відповідних країн.

Таблиця 2

Регіональні показники чисельності населення

Регіон	Чисельність, млн чол.		Темпи приросту, %		Темпи народжуваності, чол. на 100 чол.		Темпи смертності, чол. на 100 чол.	
	1995 р.	2025 р.	1990–1995 рр.	2020–2025 рр.	1990–1995 рр.	2020–2025 рр.	1990–1995 рр.	2020–2025 рр.
Світ загалом	5734	8188	1,65	0,94	25,7	17,6	9,2	8,2
Африка	878	1495	2,87	1,74	42,3	24,1	13,8	6,7
Азія	3247	4758	1,73	0,89	25,9	17,0	8,5	8,1
Америка	773	1035	1,49	0,72	21,9	15,3	7,3	8,2
Європа	807	863	0,45	0,15	14,4	13,0	9,8	11,5
Австралія й Океанія	29	36	1,57	0,59	19,3	15,0	7,8	9,1

Нині населення планети спілкується трьома тисячами мов, не враховуючи діалектів. Дві третини населення Землі говорить тринадцятьма найпоширенішими мовами. Китайська мова рідна для 1,1 млрд чол., англійська — 430 млн чол., хінді та урду — 320 млн чол., іспанська — 290 млн чол., російська — 220 млн чол. Офіційними мовами ООН є китайська, англійська, іспанська, російська, арабська і французька.

1.3.2. Міграція населення у минулому і нині

Люди завжди подорожують — добровільно або примусово. Наприклад, 9–10 млн рабів були завезені свого часу європейцями до

малонаселеної Америки насильно. Добровільна міжконтинентальна міграція європейського населення почалася у 20-х роках XIX ст. і була найбільшою у роки Першої світової війни. Тоді на Американський континент щорічно прибувало 1,5 млн європейців, які тікали від лихоліть війни. Спочатку основний потік мігрантів йшов з густонаселених північно-західних регіонів Європи. Пізніше пальму першості перехопили її східні та південні регіони.

Після Другої світової війни мігрували переважно вихідці з країн, що розвиваються. Вони прямували до розвинених країн світу.

Нині не спостерігається усталеної інтенсивної міжконтинентальної міграції. У Західній Європі найрозвиненіші індустріальні країни залучають робочу силу з її аграрної периферії. У Франції переважають працівники-мігранти з Іспанії, Італії та Північної Африки. До Німеччини мігрує робоча сила з Туреччини, Греції та Італії.

Мігранти з Південної Європи, Північної Африки, Мексики мало-кваліфіковані і виконують роботу, якої уникає місцева робоча сила.

Найпоширенішим типом внутрішньої міграції є міграція з села до міста.

Більшість населення, що мігрує, керується економічними чинниками, наприклад, пошуками краще оплачуваної роботи. Серед мігрантів є й біженці, які залишають країну перебування через релігійні, політичні, етнічні та інші утиски. За станом на початок XXI ст. найбільше біженців було з Афганістану (5 млн чол.), Палестини (2 млн чол.), Ефіопії (1 млн чол.), Мозамбіку (0,9 млн чол.), Анголи (0,4 млн чол.), Камбоджі (0,3 млн чол.). З'явилися екологічні біженці, які втікають через забруднення районів свого проживання.

До проблем міграції західні фахівці застосовують підхід, який можна описати словами “від себе” і “до себе”. Фактори групи “від себе” — це безробіття, безземелля, голод, війна тощо. Фактори групи “до себе” — наявність робочих місць, вищий рівень життя тощо.

На початку 90-х років XX ст. кількість тимчасових емігрантів, які проживали за межами своїх країн, становила 25 млн чол.

Безробіття — глобальна проблема, воно є практично завжди і всюди. Наприклад, у США рівень безробіття становив 3,4 % у 1971 р., 9 % — під час депресії 1974–1975 рр. і 5,7 % — у 1997 р. Особливо незахищені з огляду на безробіття у США жінки, чорношкіре населення і молодь. 16 % молоді віком до 24 років були у США безробітними у 1997 р. Фактично рівень безробіття ще вищий, оскільки статистика не враховує тих, хто втратив надію знайти роботу і більше її не шукає.

Ще гостріша проблема безробіття у країнах, що розвиваються. Офіційно безробіття охоплює десяту частину робочої сили. Реально ж безробіття поширюється на четверту частину міської робочої сили. 750 млн чол. — частково безробітні або повністю безробітні в аграрному секторі економіки цієї групи країн.

1.3.3. Основні тенденції у міграції робочої сили

Серед міжнародних працівників-мігрантів найзначніша частка припадає на молодих неодружених осіб чоловічої статі. Найпомітнішими є потоки робочої сили з таких регіонів:

- Мексики та країн Карибського басейну до США та Канади;
- південноамериканських країн до Аргентини, Венесуели і Перу;
- Північної Африки та Південної Європи до Північно-Західної Європи;
- Африки і Азії до Саудівської Аравії;
- Індонезії до Малайзії, Сінгапуру й Австралії.

Практично всі країни світу регулюють потік мігрантів. Наприклад, США щорічно дозволяють легальну міграцію обсягом 600 тис. осіб. Кількість нелегальних мігрантів набагато вища — 5 млн осіб.

На боротьбу з нелегальною міграцією американське суспільство витрачає мільярди доларів, переважно на стримування потоку мігрантів з Мексики. Ефективність цього заходу сумнівна. Міграція породжує демографічні, соціальні та економічні наслідки. Без мексиканських мігрантів овочі і фрукти Техасу залишилися б гнити на полях. Без “гостей-робітників” з Туреччини зупинилися б свого часу західнонімецькі конвеєри.

У Франції емігранти становлять 25 % зайнятих у будівництві і третину — в автомобілебудуванні. Половина бельгійських гірників — емігранти. Також емігрантами є 40 % будівельних робітників Швейцарії.

Валютна ефективність експорту робочої сили щонайменше у 5 разів перевищує валютну ефективність товарного експорту.

Еміграція молодої і особливо кваліфікованої робочої сили збіднює відповідні країни. Мільярди доларів прибувають щороку до США у формі “відпливу мізків”. Щоправда, мільярди доларів переказуються працівниками-мігрантами сім'ям та близьким, які залишилися на батьківщині. У ряді країн експорт робочої сили є єдиним стабільним джерелом валютних надходжень.

1.4. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ І МІЖНАРОДНА ПЕРЕДАЧА ТЕХНОЛОГІЙ

1.4.1. Поняття “науково-технічна революція”

Приблизно у середині 60-х років ХХ ст. у літературі, на радіо і телебаченні почав інтенсивно вживатися вираз “науково-технічна революція”. Слово “революція” французького походження і означає докорінний переворот, глибокі якісні зміни у розвитку явищ природи, суспільства або пізнання. Науково-технічну революцію (НТР) розуміють як докорінне перетворення продуктивних сил на основі перетворення науки на провідний чинник розвитку суспільства, на безпосередню продуктивну силу.

Нагадаємо, що продуктивними силами суспільства є сукупність засобів виробництва та людей, що приводять їх у рух.

Протягом ХVІІІ–ХІХ ст. людство досягло великих успіхів у розвитку машинної промисловості. Продукція на фабриках і заводах стала вироблятися переважно не вручну, а за допомогою машин. На них працювали робітники, які мали належну кваліфікацію. Робітниками керували кваліфіковані інженери і менеджери.

Протягом останніх 2–3 тисячоліть людство розвивало науку і використовувало досягнуті нею результати для задоволення потреб суспільства. Отже, наука і техніка існують уже давно. Що ж сталося в середині ХХ ст., у результаті чого світ заговорив про науково-технічну революцію?

А сталося ось що. Наука почала розвиватися значно інтенсивніше, ніж раніше, її досягнення стали використовувати швидше і ширше. Інакше кажучи, зверталися до науки для вирішення існуючих проблем не час від часу, а на постійній основі. Суспільство зрозуміло, що хоча розвиток науки потребує чимало коштів, та без неї втрати суспільства будуть ще більшими.

У минулому практика часто випереджала науку, яка змушена була обґрунтовувати вже відомі людству речі і явища. Нині ж наука значно випереджає практику.

Поштовхом до науково-технічної революції була Друга світова війна 1939–1945 рр. Війна стимулювала пошук нових засобів її ведення та швидкі темпи їх впровадження. Наприклад, у США досить оперативної й у великій таємниці було створено атомну бомбу, яку 2 і 9 серпня 1945 р. випробували, скинувши на японські міста Хіросіму і Нагасакі.

Найважливіші ознаки науково-технічної революції:

- відкриття і використання нових видів і джерел енергії (атомної, термоядерної тощо);
- автоматизація і пов'язана з нею кібернетизація виробництва;
- широке використання на виробництві, в управлінні і науці електронно-обчислювальної техніки;
- відкриття способів створення матеріалів з наперед заданими властивостями, які не існують у природі;
- упровадження принципово нових, переважно фізико-хімічних методів і технологій;
- проникнення науки у мікросвіт — структуру елементарних частинок матерії;
- освоєння космосу;
- органічне поєднання науки і виробництва.

1.4.2. Науково-технічна революція і економічна діяльність

Науково-технічна революція — досить складне і широке явище. Розглянемо її аспекти, що безпосередньо стосуються міжнародної економіки.

Науково-технічна революція зробила людину могутньою у її взаємодії з природою. Людина перетворилася на велетня, який може знищити весь навколишній світ і себе разом з ним. Тоді як упродовж усієї попередньої історії людина могла перетворювати природу, обмежено впливати на довкілля, але не могла її знищувати.

Що стосується територіальної організації виробництва, то відбулася переорієнтація матеріаломістких галузей промисловості. Якщо раніше вони “прив’язувалися” до джерел сировини, то нині орієнтуються на ринки збуту своєї продукції. Практика показала, що країни можуть мати потужну енергетику і важку промисловість, не маючи власних запасів енергетично-паливної сировини.

Територіальне поєднання освіти, науки і наукомістких виробництв стало типовою ознакою провідних промислових районів країн з високорозвиненою ринковою економікою. З’явилися технополіси — територіальні зони, де масштабно поєднуються ці три елементи.

Науково-технічна революція сприяла високій територіальній концентрації виробництва і населення. Якщо раніше більшість жителів Землі проживали у сільській місцевості, то впродовж останніх

десятиліть посилилася урбанізація — процес зосередження населення, економічного і культурного життя в містах.

Науково-технічна революція прискорила процес інтернаціоналізації економічної діяльності. Це означає, що економіки країн світу розвиваються не ізольовано з епізодичним виходом на міжнародний ринок, а функціонують у постійній взаємодії суб'єктів господарювання як у межах країн, так і з відповідними суб'єктами інших держав світу.

1.4.3. Міжнародний обмін технологіями

Міжнародний рух технологій — це обмін науково-технічними знаннями і виробничим досвідом, який може відбуватися на некомерційних (публікації у науково-технічних виданнях) і комерційних закладах.

Міжнародна передача технологій може бути законною і незаконною (наприклад, промислове шпигунство). Передача технології у “чистому” вигляді означає торгівлю патентами, ліцензіями, секретами виробництва (ноу-хау). Технології можуть передаватися також через міжнародну торгівлю високотехнологічними товарами, експорт-імпорт капіталомістких виробів, міграцію висококваліфікованих науково-технічних кадрів. Важливими способами передачі технологій на міжнародному рівні є іноземні інвестиції у придбання високотехнологічних підприємств, створення спільних підприємств, укладення угод про будівництво об'єкта “під ключ”, технічне сприяння тощо.

Вирізняють такі основні форми міжнародної торгівлі об'єктами інтелектуальної власності:

- ліцензійну;
- франчизу (франчайзинг);
- інжиніринг;
- лізинг.

Ліцензія — надання права іншій особі або організації використовувати об'єкти інтелектуальної власності. Види ліцензій: патентні, безпатентні, самостійні, супутні, прості, виключні, повні.

Лізинговий контракт є угодою про довготермінову оренду машин і обладнання. Види лізингу: фінансовий, операційний.

Технологія — це фактор виробництва, якому притаманна висока міжнародна мобільність.

Контрольні питання

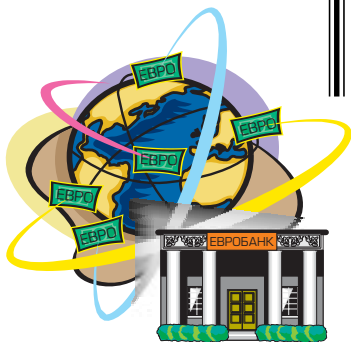

---

1. Коли сформувалося світове господарство і завдяки яким чинникам?
2. Відмінність понять “міжнародні економічні зв’язки” і “міжнародна торгівля”.
3. Світові ціни і світовий ринок.
4. Реекспорт і бартер, причини їх виникнення.
5. Три великі суспільні поділи праці.
6. Мета Великих географічних відкриттів.
7. Суть понять “перший світ”, “другий світ”, “третій світ”.
8. Теорії міжнародної торгівлі і їх основний зміст.
9. Найширше значення поняття “глобалізація економіки”.
10. Розміщення основних фінансових центрів світу.
11. Обсяг якої торгівлі нині більший — валютної чи товарної?
12. Суть поняття “глобалізація фінансів”.
13. Наведіть статистичні дані про розмах діяльності транснаціональних корпорацій.
14. Конкурентні переваги транснаціональних корпорацій перед іншими учасниками зовнішньоекономічної діяльності.
15. Стадії зовнішньоторговельної експансії транснаціональних корпорацій.
16. У яких регіонах світу концентруються нині прямі зарубіжні інвестиції?
17. Яка країна світу імпортує найбільше прямих зарубіжних інвестицій і з яких держав?
18. Основні тенденції, що притаманні нині прямим зарубіжним інвестиціям.
19. На які країни, що розвиваються, припадає основна частка прямих іноземних інвестицій?
20. Чи існує однозначна оцінка ролі прямих іноземних інвестицій?
21. Суть політики “заміщення імпорту”.
22. Позичковий капітал і портфельні інвестиції.
23. Причини виникнення потреби у міжнародному поділі праці.
24. Зміст поняття “галузь міжнародної спеціалізації”, навести приклади таких галузей.
25. Зміст територіального і виробничого напрямків міжнародного поділу праці.
26. Основні види міжнародної спеціалізації виробництва.
27. Суть “зазначення походження товару” і причини економічної доцільності його охорони.
28. Чи охороняються в Україні права на зазначення походження товарів?

29. Суть понять “трансматеріалізація” та “дематеріалізація”.
30. Чому транснаціональні корпорації розглядаються як вирішальний чинник міжнародної виробничої спеціалізації?
31. Суть поняття “автаркія”.
32. Зміст поняття “третинний сектор”.
33. Найбільший експортер продукції третинного сектору.
34. Який технічний засіб і чому допомагає взаємодії керівництва компанії та її управлінського апарату?
35. Чому транснаціональні корпорації зацікавлені у працевлаштуванні “білих комірців” безпосередньо у країнах їхнього проживання?
36. Чи можна великих географічних першопрохідників (Х. Колумба, А. Веспуччі, Ф. Магеллана та ін.) згідно з нинішніми мірками вважати міжнародними туристами?
37. Наведіть основні статистичні дані про міжнародний туризм.
38. Чинники, що визначають туристичну привабливість певного регіону.
39. Основний регіон міжнародного туризму.
40. Суть екологічного туризму.
41. Охарактеризуйте проблеми навколишнього середовища.
42. Чому існує потреба у глобальному співробітництві для захисту довкілля?
43. Чисельність населення планети.
44. Поняття про “демографічний вибух”.
45. З якою метою свого часу завозили рабів з Африки до Америки?
46. Коли міграція населення до Америки була особливо інтенсивною?
47. Охарактеризуйте фактори груп “до себе” і “від себе” у міграції населення.
48. Основні міжнародні потоки робочої сили.
49. Нелегальна міграція робочої сили.
50. Кому вигідна міжнародна міграція робочої сили і чому?
51. Науково-технічна революція і її суть.
52. Найважливіші ознаки науково-технічної революції.
53. Як науково-технічна революція вплинула на міжнародну спеціалізацію виробництва?
54. Що ви знаєте про технополіси?
55. Коли почалася науково-технічна революція?
56. Як науково-технічна революція вплинула на взаємодію людини і природи?
57. Спільні підприємства та вільні економічні зони.
58. Причини боргової кризи країн, що розвиваються.
59. Форми міжнародної передачі технологій.

Розділ 2

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА ІНТЕГРАЦІЯ І ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄДИНОЇ ВАЛЮТИ ЄВРО

- R Валютні союзи в Європі
- R Історія створення Європейського валютного союзу
- R Фази запровадження валюти євро
- R Виникнення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної валюти євро
- R Причини створення Європейського валютного союзу
- R Економічні і фінансові параметри Європейського валютного союзу
- R Критерії вступу до Європейського валютного союзу
- R Європейська система центральних банків і Європейський центральний банк
- R Платіжні системи Європейського валютного союзу
- R Наслідки створення Європейського валютного союзу і запровадження валюти євро

2.1. ВАЛЮТНІ СОЮЗИ В ЄВРОПІ

Історія створення валютних союзів у Європі почалася набагато раніше за виникнення ідеї створення Європейського валютного союзу (ЄВС). Перші спроби європейських країн об'єднати свої валютні системи були ще в XVII–XVIII ст., коли в Європі уклалися численні конвенції німецьких держав (1753, 1836–1838 рр.).

Бурхливий розвиток капіталізму й інтернаціоналізація господарської діяльності наприкінці XIX — на початку XX ст. викликали появу численних європейських монетних і валютних союзів.

Першим з'явився *Австро-німецький валютний союз* (1857–1866 рр.), створений на основі договору між Австрією і членами німецького митного союзу щодо постійного обмінного курсу валют і загальної одиниці

обліку. Національні валюти країн при цьому не заміщувались єдиною грошовою одиницею. Не існувало також наднаціонального органу прийняття рішень і врегулювання спорів. Союз мав формальний характер, оскільки не сприяв реальній інтеграції грошових і банківських систем. Причиною розпаду об'єднання стала війна між Австрією і Пруссією 1866 р.

Другою спробою створення валютного союзу в Європі був *Латинський монетний союз* (1865–1878 рр.). Його ініціатором була Франція, яка і відігравала в ньому домінуючу роль. Усі інші члени союзу — Бельгія, Італія, Швейцарія — прийняли французький біметалевий стандарт з фіксованим співвідношенням срібла і золота. Об'єднання валютних систем країн передбачало розробку єдиного стандарту карбування монет і прийняття до сплати на території союзу будь-яких грошових знаків країн-членів. Емісія грошей відбувалась пропорційно до чисельності населення кожної з країн.

Причинами, які призвели до розпаду союзу, стали використання банкнот, обіг яких не був передбачений в угоді, а також тимчасове падіння вартості срібла щодо золота. В 1878 р. союз припинив карбування срібних монет, що фактично поклало кінець його існуванню.

Скандинавський монетний союз (1875–1917 рр.) був укладений між Данією, Норвегією і Швецією. Він базувався на запровадженні єдиної грошової одиниці — золотої крони, а також карбуванні золотих і срібних монет стандартної маси і проби. В союзному договорі не було обумовлено функціонування банкнот, але невдовзі центральні банки почали приймати банкноти один одного і пересилати їх для кредитування поточного балансу.

Досягненнями союзу стали економія на операціях із золотом і створення ефективного міжнародного клірингового механізму.

Однак Перша світова війна спричинила економічний і фінансовий розлад Скандинавських країн. Незбігання структурних цін поряд зі значним припливом золота, яке стало єдиним засобом розрахунків між країнами-членами, призвело в 1917 р. до краху союзу.

Бельгійсько-люксембурзький економічний союз був заснований у 1921 р. і проіснував понад 70 років, аж до створення ЄВС. На початку існування союзу люксембурзький франк був прив'язаний до бельгійського у співвідношенні 1:1. З 1981 р. до угоди між Бельгією і Люксембургом були внесені доповнення, згідно з якими бельгійські монети і банкноти приймалися як засіб платежу в

Люксембурзі, проте люксембурзькі монети і банкноти не вважались законним платіжним засобом у Бельгії, хоча могли еквівалентно обмінюватись на бельгійські. Люксембурзький і бельгійський франк мали однакову вартість щодо інших валют, а курсова політика країн — учасниць союзу щодо валют третіх країн розроблялась на основі взаємної домовленості.

2.2. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ

Шлях до створення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної грошової одиниці євро був складним і тривалим.

Початком західноєвропейської валютної інтеграції вважається вересень 1950 р. — дата створення Європейського платіжного союзу (ЄПС) (*European Payments Union, EPU*), який був розпущений наприкінці 1958 р. До складу союзу входили 17 країн Західної Європи. Валютою ЄПС була міжнародна розрахункова валютна одиниця — епуніт (європейська платіжна одиниця), яка дорівнювала золотому вмісту долара США на той період — 0,888671 г чистого золота. Функціями ЄПС були щомісячний багатосторонній залік платежів країн-учасниць (багатосторонній кліринг) і кредитування боржників за рахунок країн з активним сальдо платіжного балансу. Міждержавні суперечності і вичерпання джерел кредитування призвели до реорганізації ЄПС у Європейську валютну угоду.

Далі наведемо основні віхи створення Європейського валютного союзу.

У серпні 1955 р. було підписано Європейську валютну угоду (*European Monetary Agreement, EMA*). В її рамках зберігався механізм взаємних розрахунків країн — учасниць ЄПС, але на змінних умовах. Угода втратила свою силу в 1972 р. із запровадженням конвертованості валют.

У березні 1957 р. було підписано Римський договір про створення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС).

1 січня 1958 р. Римський договір набув чинності, і шість європейських країн — ФРН, Франція, Нідерланди, Бельгія, Люксембург і Італія заснували ЄЕС (*European Communities, EC*), відоме як “Спільний ринок”.

У грудні 1969 р. на саміті в Гаазі було прийняте рішення про створення в Європі економічного і валютного союзу. Розробку пла-

ну створення союзу було доручено комітету на чолі з президентом Ради міністрів Люксембургу і міністром фінансів П. Вернером.

У травні 1971 р. було затверджено “план Вернера”, який передбачав створення економічного і валютного союзу в Європі за 10 років у три етапи. Згідно з планом, мала бути досягнута повна свобода переміщення грошей і капіталу всередині ЄЕС, запроваджена конвертованість валют і фіксація обмінних курсів, об’єднання валютних резервів країн-членів і навіть заміщення їхніх національних валют єдиною грошовою одиницею.

У серпні 1971 р. за рішенням США було припинено обмін доларів на золото для офіційних монетарних органів інших країн, що скасувало останню форму конвертації валют у золото.

У грудні 1971 р. у Смітсонівському інституті у Вашингтоні була прийнята міжнародна Угода про врегулювання валютних курсів, у результаті чого долар США був знецінений на 8 %, а через рік — на 10 %, що призвело до краху Бреттон-Вудської системи й унеможливило початок реалізації “плану Вернера”.

Березень 1972 р. — запровадження “європейської валютної змії” (*Currency Snake*) — режиму узгодженого коливання західноєвропейських валют щодо долара США у чітко визначених межах ($\pm 2,25$ %).

У 1973 р. було засновано Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС) (*European Monetary Cooperation Fund, EMCF*), який проіснував до 1993 р. Його основне завдання полягало в регулюванні регіональної міждержавної валютної взаємодії країн — членів ЄЕС і наданні кредитів для покриття дефіциту платіжних балансів і розрахунків щодо регулювання валютного курсу. Діяльність фонду не була ефективною, внаслідок чого країни припинили запозичення єврокредитів.

У 1973 р. до ЄЕС вступили Великобританія, Данія і Ірландія.

У 1975 р. створення валютного союзу було проголошено довгостроковою метою ЄЕС.

У листопаді 1977 р. було констатовано застій у процесі створення економічного і валютного союзу внаслідок нафтової кризи і девальвації долара США, погіршення економічної ситуації в західноєвропейських країнах, політичних розбіжностей.

У березні 1979 р. почала функціонувати Європейська валютна система, ініціаторами якої стали французький президент Ж. д’Естен і німецький канцлер Х. Шмідт. Водночас виникла нова європейська

валюта — ЕКЮ (*European Currency Unit, ECU*), що базувалась на “кошику” (наборі) валют країн — членів ЄЕС.

У 1981 р. до ЄЕС приєдналася Греція.

У 1985 р. набув чинності Акт про Єдину Європу, спрямований на усунення будь-яких нетарифних бар’єрів на шляху вільного переміщення товарів, робочої сили, послуг і капіталу. Реалізації цієї програми завдали шкоди коливання обмінних курсів та великі операційні витрати при обміні валют, і вкотре постало питання про необхідність створення у Європі валютного союзу.

У 1986 р. членами ЄЕС стали Португалія і Іспанія.

У 1986 р. було створено комітет “За валютний союз в Європі”.

У червні 1988 р. створенням комітету з питань економічного валютного союзу на чолі з президентом Європейської Комісії Ж. Делором було започатковано другий етап західноєвропейської валютної інтеграції. До складу комітету увійшли голови центральних банків країн ЄЕС та незалежні експерти.

У червні 1989 р. у Мадриді на засіданні Ради Європи було ухвалено “план Делора”, що передбачав створення економічного і валютного союзу, або Європейського валютного союзу (ЄВС), у три етапи. Встановлювалися такі терміни етапів:

I — 1 липня 1990 р. — 31 грудня 1993 р.

II — 1 січня 1994 р. — 31 грудня 1998 р.

III — 1 січня 1999 р. — 2002 рік.

Комітет Ж. Делора запропонував також:

- цілковиту лібералізацію руху капіталів;
- повну інтеграцію фінансових ринків;
- повне і незворотне конвертування всіх валют на базі фіксованих валютних паритетів.

З 1 липня 1990 р. розпочалася реалізація першого етапу “плану Делора” на основі лібералізації руху капіталів, а також подальшого зближення національних центральних банків країн — учасниць майбутнього союзу і синхронізація їхньої економічної, фінансової і грошової політики.

У 1991 р. почала працювати міжурядова європейська конференція, сформована в 1990 р. Завдання її полягало в доопрацюванні і вдосконаленні слабких і суперечливих положень “плану Делора”. Було розроблено Договір про Європейський Союз, який фактично являв собою удосконалений “план Делора”. Для його укладення в

голландському місті Маастрихт було скликано засідання керівників країн — членів ЄЕС.

7 лютого 1992 р. Маастрихтський договір був підписаний і набув чинності у листопаді 1993 р. Маастрихтським договором були визначені такі основні аспекти:

- правова база економічного і валютного союзу та майбутньої єдиної валюти;
- інституціональна структура ЄВС;
- остаточний графік переходу до ЄВС;
- критерії конвергенції країн — членів ЄЕС до економічного і валютного союзу;
- пріоритети кредитно-грошової політики ЄВС.

Європейське економічне співтовариство 1 січня 1994 р. було перетворено на Європейський Союз (ЄС) (*European Union, EU*).

У 1994 р. розпочався другий етап валютної інтеграції в ЄС. Відповідно до Маастрихтського договору, у Франкфурті-на-Майні розпочалося створення Європейського монетарного інституту (*European Monetary Institute, EMS*), функціями якого була координація валютної політики центральних банків держав — членів ЄС і підготовка появи Європейського центрального банку. З 1 січня 1994 р. до 31 грудня 1998 р. координувалася грошова політика європейських емісійних банків, здійснювалась підготовка переходу від ЕКЮ на єдину європейську валюту євро, темпи економічного розвитку країн ЄС наближалися до критеріїв вступу до валютного союзу.

У 1995 р. до ЄС приєдналися Фінляндія, Швеція і Австрія.

У червні 1995 р. Комісія Європейського Союзу випустила “Зелену книгу” (*Green Paper*) — офіційний документ щодо практичних заходів переходу на єдину валюту під назвою “Одна валюта для Європи”, в якій було викладено технічний сценарій запровадження нової валюти.

У грудні 1995 р. в Мадриді відбулось чергове засідання Європейської Ради, на якому були ухвалені сценарій і календарний план переходу на єдину валюту і визначено її назву — євро.

У травні 1998 р. на саміті в Брюсселі відповідно до виконання маастрихтських критеріїв конвергенції були названі 11 країн — членів майбутнього ЄВС: Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія, Португалія, Італія, Фінляндія, Ірландія. Економіку Греції було визнано як таку, що не задовольняє вимоги

приєднання до союзу, а Великобританія, Швеція і Данія через різні причини відмовились від єдиної європейської валюти.

1 липня 1998 р. вважається датою створення Європейського центрального банку (ЄЦБ) (*European Central Bank, ECB*) і Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ) (*European System of Central Banks, ESCB*).

2.3. ФАЗИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВАЛЮТИ ЄВРО

Створюючи графік переходу до Європейського валютного союзу, Європейська Комісія розробила детальнішу періодизацію цього процесу, ніж було встановлено Маастрихтським договором. Нереалізовану частину другого етапу, а також третій етап було поділено на три конкретніші фази “А”, “Б” і “В”.

Фаза “А”: підготовка до Європейського валютного союзу (травень 1998 — 31 грудня 1998 р.). У цей період Європейська Рада визначила перелік країн, що задовольняють критерії конвергенції до ЄВС. Водночас було здійснено певні підготовчі заходи:

- визначено й оголошено фіксовані ставки обмінних курсів національних валют країн — членів ЄВС щодо євро;
- створено Європейський центральний банк і Європейську систему центральних банків;
- розпочато виробництво банкнот і монет, деномінованих у євро;
- прийнято необхідну юридичну базу для створення ЄВС;
- створено національну систему органів кожної країни-члена для керівництва переходом до нової валюти;
- доручено банкам та іншим фінансовим установам розробити детальні плани переходу на валюту євро.

Фаза “Б”: початок існування Європейського валютного союзу (1 січня 1999р. — 31 грудня 2001 р.). Основним досягненням цієї фази стало запровадження нової валюти євро у безготівкових розрахунках. Цей період збігається з початком третього, останнього етапу створення ЄВС і передбачає такі заходи:

- остаточну фіксацію обмінних курсів національних валют щодо євро;

- початок здійснення єдиної кредитно-грошової і валютної політики у межах ЄВС;
- передачу повноважень щодо здійснення валютної політики Європейському центральному банку;
- повний перехід Європейської системи центральних банків на здійснення валютних операцій у євро;
- випуск державних боргових зобов'язань у євро;
- встановлення в усіх країнах ЄВС однакових відсоткових ставок;
- початок функціонування платіжної системи TARGET (Трансєвропейської автоматизованої системи розрахунків у режимі реального часу).

Фаза “В”: *остаточний перехід до єдиної валюти євро (1 січня 2002 р. — липень 2002р.).* День 1 січня 2002 року ще називають “E-day” — днем, коли євро стала єдиною законною валютою на території Європейського валютного союзу. У цьому зв'язку передбачалося:

- січень — червень 2000 р. — випуск в обіг готівкових банкнот і монет євро, подвійне функціонування в обігу національних валют і євро;
- з 1 липня 2002 р. — припинення обігу і знищення національних валют країн — членів ЄВС;
- остаточний перехід банків і фінансових установ на єдину валюту і конвертація в євро всіх платіжних засобів;
- початок використання державними установами, приватними фірмами і громадянами виключно валюти євро.

2.4. ВИНИКНЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ І ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄДИНОЇ ВАЛЮТИ ЄВРО

З 1 січня 1999 р. почався третій етап валютної інтеграції в межах ЄС і була запроваджена єдина європейська валюта євро.

Згідно з результатами Брюссельського саміту 1998 року до єврозони увійшли 11 країн ЄС: Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Німеччина, Португалія, Фінляндія і Франція. Національні валюти цих країн були котиrowані в євро за офіційним обмінним курсом на 1 січня 1999 р.

1 євро =	40,3399 бельгійського франка
	1,95583 німецької марки
	166,386 іспанської песети
	6,55957 французького франка
	0,787564 ірландського фунта
	1936,27 італійської ліри
	40,3399 люксембурзького франка
	2,20371 голландського гульдена
	13,7603 австрійського шилінга
	200,482 португальського ескудо
	5,94573 фінської марки

1 січня 2000 р. до Європейського валютного союзу приєдналась Греція. Курс грецької драхми до євро було встановлено на рівні 340,75 грецької драхми.

Ці конверсійні курси євро залишалися незмінними до 1 січня 2002 р. Курс євро до валют інших країн, у тому числі до долара США, не є фіксованим і визначається ринковими механізмами на світових валютних біржах.

З 1 січня 1999 р. припинила своє існування європейська розрахункова грошова одиниця ЕКЮ (код за ISO XEU/954), яку було замінено на євро у співвідношенні 1:1.

Валюта євро отримала свій логотип і код за ISO (*International Standart Organization*) – EUR/978.

З появою євро до світових базових міжбанківських відсоткових ставок* додається ставка *EURIBOR (Euro Interbank Offered Rate)*. Дизайн євромонет і євробанкнот було затверджено у 1996 р. на Дублінському саміті Європейської Ради. Передбачається, що монети євро виготовлятимуть у різних державах, кожна з яких розміщуватиме на зворотному боці зображення за власним вибором. На євробанкнотах передбачалося розміщувати графічні зображення архітектурних споруд країн ЄС, серед яких переважатимуть мости та арки – символи дружби і єднання народів.

Обсяг першого випуску валюти євро становив 75 млрд, з них 45 млрд євро надійшло на рахунки німецького бундесбанку.

До 1 січня 2002 р. планувалося надрукувати 12 млрд євробанкнот і викарбувати 70 млрд євромонет.

---

* Базові ставки відсотків за короткостроковими кредитами, що надаються першокласними банками світових фінансових центрів. Відомі також *LIBOR* (Лондон), *PIBOR* (Париж), *SIBOR* (Сінгапур).

2.5. ПРИЧИНИ СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ

Створення ЄВС є об'єктивним наслідком розвитку інтеграційних процесів на Європейському континенті. Проте існували й інші обставини, які викликали створення ЄВС і необхідність запровадження єдиної валюти.

1. Високі витрати обміну національних валют, які становили 0,1 % у великих міжбанківських операціях, 2–3 % при переказах між підприємствами і 5–25 % при обміні банкнот, загалом 0,3 % ВВП ЄС. (Підраховано, що якщо турист, який подорожуватиме всіма країнами ЄС, обмінюватиме 1 тис. марок на валюту кожної з країн, то наприкінці подорожі від неї залишиться лише половина.)

2. Посилення взаємозалежності держав — членів ЄС.

3. Єдність географічних умов, спільність історичних, релігійних, культурних і торговельних традицій.

4. Необхідність здійснення єдиної макроекономічної політики та економічних реформ у країнах ЄС в однакові терміни.

5. Розвиток інформаційних технологій, комунікацій і транспорту, що прискорює зближення всіх країн світу і країн Західної Європи зокрема.

6. Поступова втрата Європейським Союзом конкурентних позицій на світовому ринку внаслідок високої вартості робочої сили та нижчого рівня розвитку технологічних і наукових досліджень порівняно з США і Японією.

7. Збільшення дефіциту державного боргу, погіршення стану державних фінансів, посилення структурного безробіття в ЄС.

8. Посилення залежності Західної Європи від позицій американського долара і японської єни, а також коливань світової валютно-фінансової системи.

2.6. ЕКОНОМІЧНІ І ФІНАНСОВІ ПАРАМЕТРИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ

Європейський валютний союз — найбільший у світі єдиний ринок, який об'єднує близько 316 млн чол. За чисельністю населення ЄВС на 8 % переважає США і в 2,3 разу — Японію.

Ресурси робочої сили ЄВС становлять близько 130 млн чол., що на 5–7 % менше, ніж у США. Частка трудових ресурсів у складі

населення становить близько 45 %. За цим показником ЄВС поступається США (50 %) і Японії (55 %). Така ситуація пояснюється старінням населення в Європі і великою кількістю соціальних програм і гарантій.

У ЄВС також високий рівень структурного безробіття, яке становить близько 10 % (у США — 4 %, Японії — 5 %).

Європейський валютний союз — друга у світі економічна система за розміром ВВП. У 1999 р. розмір ВВП у ЄВС становив 5,8 трлн євро, що на 24 % нижче, ніж ВВП США, і на 74 % вище, ніж ВВП Японії. Передбачається, що згодом на європростір припадатиме 19 % всесвітнього ВВП.

Європейський валютний союз порівняно відкрита економічна система. У 2000 р. експорт країн єврозони становив 251,9 млн євро, а імпорт — 326,9 млн євро. Частка ЄВС у світовому експорті становить близько 19 % (частка США — 14,5 %, Японії — 8,5 %). Передбачається, що ЄВС належатиме 18,6 % світової торгівлі.

Частка ЄВС у світових золотовалютних резервах максимальна у світі і становить 16 % (Японія на другому місці, її частка становить 14 %, США — 4 %).

Однак економічний розвиток регіонів ЄВС не є рівномірним. Загалом у ЄС налічується понад 40 несприятливих районів. Це окремі департаменти Франції, південь Італії, острови Сардинія і Сицилія, більша частина Іспанії, а також Греція, Ірландія і Португалія. Рівень життя в найбільш розвинених районах ЄВС у 2,5 разу нижчий, ніж у найбільш розвинених. У найменш розвинених економічних регіонах ЄВС створення відкритого ринку і посилення конкуренції може спричинити банкрутства, розорення, посилення безробіття.

Макроекономічні показники західноєвропейських країн у 1999 р. наведено в табл. 3. Згідно з даними, найбільший обсяг ВВП було вироблено в Німеччині (2260,4 млрд дол.), а також у Франції (1464,9 млрд дол.) і Італії (1236,9 млрд дол.). Найнижчі показники загального обсягу ВВП мають Ірландія (98,1 млрд дол.) і Португалія (116,7 млрд дол.).

Найкращі показники темпів інфляції спостерігались в Австрії (1,0 %) і Франції (1,1 %). Найвища інфляція була в Португалії (2,7 %) та Ірландії (2,6 %).

Макроекономічні показники західноєвропейських країн у 1999р.

Країна	Населення, млн чол.	Загальний обсяг ВВП, млрд дол.	ВВП на душу населення, тис. дол.	Приріст ВВП, %	Темпи інфляції, %
Країни, що увійшли до ЄВС					
Австрія	8,1	217,9	26,7	2,4	1,0
Бельгія	10,2	262,8	25,7	2,6	1,6
Німеччина	82,7	2260,4	27,3	2,3	1,4
Ірландія	3,5	98,1	26,5	6,8	2,6
Іспанія	39,4	576,8	14,6	2,9	2,3
Італія	57,8	1236,9	21,4	2,1	2,0
Нідерланди	15,9	431,6	27,2	2,7	2,0
Португалія	10,0	116,7	11,6	2,6	2,7
Фінляндія	5,1	145,0	28,0	3,8	1,7
Франція	58,7	1464,9	25,0	2,7	1,1
Країни, що не увійшли до ЄВС					
Великобританія	59,5	1423,8	23,9	2,6	2,6
Греція	10,6	125,7	11,9	3,7	2,0
Данія	5,3	173,8	32,6	1,8	2,4
Швеція	8,9	252,4	28,4	3,3	1,7

2.7. КРИТЕРІЙ ВСТУПУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ

У Маастрихтському договорі від 7 лютого 1992 р. було узгоджено і затверджено обов'язкові умови приєднання до валютного союзу країн — членів ЄС. Вони дістали назву критеріїв конвергенції.

Мета встановлення критеріїв конвергенції полягала в усуненні відмінностей та досягненні зближення національних економік країн — членів союзу.

Критерії приєднання до ЄВС:

- цінова стабільність — рівень інфляції в країні-кандидаті не повинен перевищувати більш ніж на 1,5 % середній рівень

інфляції в трьох країнах ЄС з найменшими інфляційними показниками;

- стабільність державних фінансів — річний дефіцит державного бюджету не може перевищувати 3 % валового внутрішнього продукту. Рівень державного боргу не перевищує 60 % річного ВВП;
- рівень процентних ставок за довгостроковими кредитами не повинен перевищувати 2 % рівня, що існує в трьох країнах ЄС з найкращими результатами;
- обмінний курс валют не повинен виходити за межі встановленого в ЄС діапазону коливань обмінних курсів. Девальтації забороняються щонайменше протягом двох років.

За контрольний було прийнято 1997 р.

У табл. 4 наведено стан виконання країнами ЄС критеріїв конвергенції.

Найлегше країнам-кандидатам було виконати критерії щодо інфляції і процентних ставок. Країнами ЄС з найнижчими темпами інфляції у 1997 р. стали Франція, Австрія, Фінляндія та Ірландія (1,2 %). Недалеко від них була Німеччина (1,5 %).

Трьома країнами з найкращими результатами щодо рівня процентних ставок були Франція, Нідерланди (5,5 %) і Німеччина (5,6 %).

Найважче для країн-кандидатів до вступу в ЄВС було виконати критерії конвергенції щодо рівня бюджетного дефіциту. У 1997 р. найменший бюджетний дефіцит був у Фінляндії (-0,9 % від ВВП), Швеції (-1,4 % від ВВП) і Великобританії (-1,9 від ВВП). Показники державних фінансів Люксембургу, Ірландії та Данії свідчать про профіцит бюджету цих країн у 1997 р.

Країною, якій не вдалося виконати одного критерію конвергенції, стала Греція. На цій підставі її вступ до ЄВС було відкладено до 1 січня 2001 р.

У липні 2000 р. було визнано, що економічна ситуація в Греції відповідає критеріям конвергенції до ЄВС. 1 січня 2001 р. Греція набула членство в Європейському валютному союзі, на її території почала функціонувати єдина валюта євро (у безготівковій формі).

Таблиця 4

Виконання критеріїв конвергенції країнами ЄС

Країна	Темп інфляції, %		Бюджетний дефіцит як частка ВВП, %		Державний борг як частка ВВП, %		Процентна ставка	Участі в МОК
	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.	1996 р.	1997 р.		
Контрольні значення	2,5	2,7	2,6	-3,0	60,0		12 місяців до січня 1998 р.	
Німеччина	1,2	1,5	1,4	-2,7	60,4	61,3	5,6	+/-15
Франція	2,0	1,2	1,3	-3,0	55,7	58,0	5,5	+/-15
Італія	4,0	1,9	1,9	-2,7	123,8	121,6	6,7	+/-15
Великобританія	Н. д.	1,8	2,3	-1,9	54,7	53,4	7,0	Участі не бере
Іспанія	3,6	1,9	2,2	-2,6	4,4	70,1	6,3	+/-15
Нідерланди	1,4	1,9	1,7	-1,5	-2,4	78,0	5,5	+/-15
Бельгія	1,8	1,5	1,1	-2,1	-3,2	126,9	5,7	+/-15
Швеція	0,8	1,9	2,1	-1,4	-3,6	77,7	6,6	Участі не бере
Австрія	1,8	1,2	1,0	-2,5	-4,0	69,5	5,6	+/-15
Данія	1,9	2,0	1,9	0,7	-1,6	66,7	6,2	+/-15
Фінляндія	1,1	1,2	1,8	-0,9	-2,6	58,7	5,9	+/-15
Португалія	2,8	1,9	2,0	-2,5	-3,2	65,6	6,2	+/-15
Греція	7,9	5,4	5,8	-4,0	-7,5	111,6	9,9	Участі не бере
Ірландія	2,1	1,2	2,7	0,9	-1,1	73,0	6,2	+/-15
Люксембург	1,2	1,4	1,5	1,7	2,5	6,6	5,7	+/-15
Інші європейські країни								
Швейцарія	0,8	0,5	0,4	-2,7	-2,2	49,7	3,5	Участі не бере
Норвегія	1,3	2,5	2,7	7,3	5,9	31,0	5,8	Те саме

Примітка. Н. д. — немає даних.

2.8. ЄВРОПЕЙСЬКА СИСТЕМА ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК

2.8.1. Історія створення Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку

Ідея створення Європейського центрального банку (ЄЦБ) виникла ще понад 10 років тому, а в 1988 р. Комітет “За валютний союз в Європі” опублікував детальні пропозиції щодо механізму функціонування ЄЦБ. Подальшого розвитку проект ЄЦБ дістав у доповіді Ж. Делора, представлений у квітні 1989 р. У доповіді було розроблено питання щодо мандата, організаційної структури, функцій і статусу вищого органу валютного союзу — Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ), яка складається з ЄЦБ і центральних банків країн — членів ЄВС.

Однак комітет Ж. Делора визначив лише загальні риси майбутнього інституту, а ґрунтовнішу його розробку здійснив комітет управляючих центральними банками і Валютним комітетом ЄС. До грудня 1989 р. вони майже повністю підготували проект статуту ЄЦБ.

Статут ЄСЦБ і ЄЦБ було прийнято у рамках Маастрихтського договору.

25 травня 1998 р. уряди 11 країн — учасниць ЄВС обрали президента, віце-президента і чотирьох членів виконавчої дирекції, їхні повноваження стали чинними 1 липня 1998 р. Цей день вважається днем створення Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку, який розташовується у Франкфурті-на-Майні (у Німеччині).

1 січня 1999 р. разом із запровадженням єдиної валюти євро почала функціонувати Європейська система центральних банків.

2.8.2. Формування статутного капіталу і резервів Європейського центрального банку

Статутний капітал ЄЦБ становить 5 млрд євро. Єдиними акціонерами ЄЦБ є національні центральні банки (НЦБ) Європейського

валютного союзу. Квоти країн-учасниць залежать від обсягу ВВП і чисельності населення (табл. 5). Найбільшу частку в капіталі ЄЦБ з країн єврозони має Німеччина (24,5 %), на другому місці з великим відривом стоїть Франція (16,8 %). Найменша квота припадає на Фінляндію (1,4 %), Ірландію (0,85 %) і Люксембург (0,15 %).

Таблиця 5

Частки центральних банків країн ЄС у капіталі ЄЦБ

Країна	Національні центральні банки	Частка в капіталі ЄЦБ, %
Бельгія	Banque Nationale de Belgique	2,8658
Данія	Denmarks Nationalbank	1,6709
Німеччина	Deutsche Bundesbank	24,4935
Греція	Bank of Greece	2,0564
Іспанія	Banco de Espana	8,8935
Франція	Banque de France	16,8337
Ірландія	Central Bank of Ireland	0,8496
Італія	Banca d'Italia	14,8950
Люксембург	Banque centrale de Luxembourg	0,1492
Нідерланди	De Nederlandsche Bank	4,2780
Австрія	Oesterreichische Nationalbank	2,3594
Португалія	Banco de Portugal	1,9232
Фінляндія	Suomen Pankki	1,3970
Швеція	Sveriges Riksbank	2,6537
Великобританія	Bank of England	14,6811

Країни, що не увійшли до європростору (*OUT-Countries*), вносять до капіталу ЄЦБ 5 % від їх очікуваної квоти як компенсацію його операційних витрат.

Встановлено, що між центральними банками країн-членів розподілятиметься лише 80 % прибутку ЄЦБ, а решта 20 % призначається для підтримки його валютних резервів. Такий механізм розподілу прибутку запроваджуватиметься поступово протягом 5 років з метою пом'якшення ефекту перерозподілу прибутків центральних банків Австрії, Німеччини, Бельгії, Нідерландів та Ірландії на користь інших центральних банків.

Для формування резервів ЄЦБ національні центральні банки країн — членів ЄВС повинні передати ЄЦБ частину своїх валютних

і золотих резервів у розмірі близько 40 млрд євро, 15 % цієї суми планувалося надати до 1 січня 1999 р.

Національні центральні банки продовжують управляти часткою резервів, яка не надійшла до ЄЦБ. Проте будь-які операції з іноземними резервними активами можна здійснювати лише з дозволу ЄЦБ, що обмежує можливості центральних банків країн-членів.

2.8.3. Організаційна структура Європейської системи центральних банків

Європейська система центральних банків не є юридичною особою і не має власних керівних органів. Системою керують два органи ЄЦБ: Керівна рада і Виконавчий комітет (рис. 1).

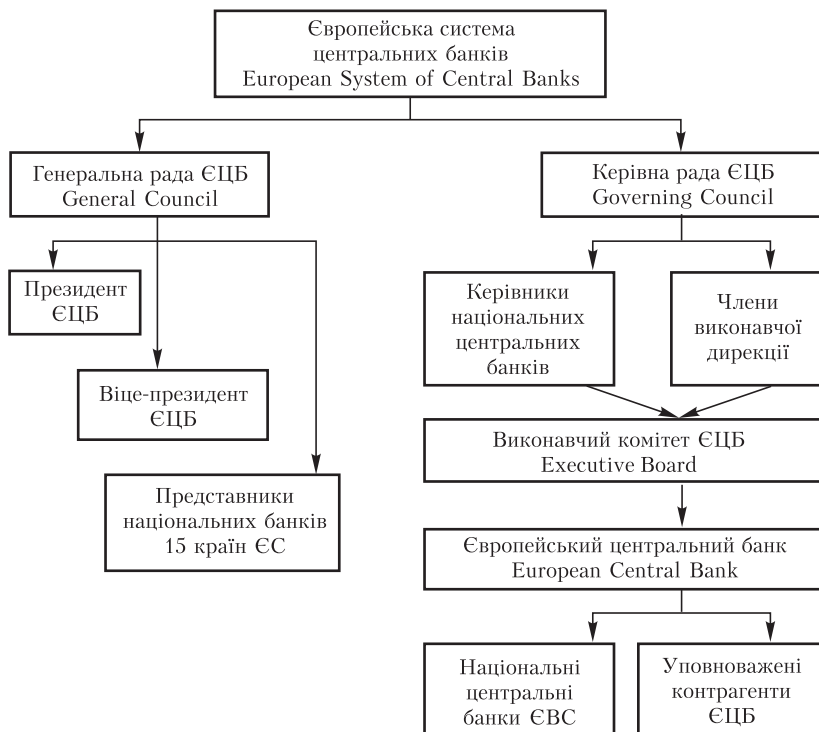

Рис. 1. Організаційна структура ЄСЦБ

Керівна рада (*Governing Council*) складається з членів Виконавчого комітету і керівників національних центральних банків країн — учасниць ЄВС. Основні обов'язки Керівної ради:

- прийняття рішень щодо кредитно-грошової політики ЄВС;
- розробка заходів і визначення інструментів монетарної політики.

Керівна рада не підпорядковується національним органам і органам ЄС. Рішення ухвалюються простою більшістю голосів, кожен член ради має один голос. У спірних ситуаціях право вирішального голосу надається президентові.

Голоси країн у Керівній раді розподіляються пропорційно до часток їхнього капіталу в статутному капіталі ЄЦБ.

До виконавчого комітету (*Executive Board*) входять президент, віце-президент ЄЦБ і чотири члени, які компетентні у сфері валютних відносин і банківської справи й обираються главами держав і урядів ЄС за рекомендацією міністрів економіки і фінансів. Основні завдання Виконавчого комітету:

- здійснення кредитно-грошової політики згідно з рішеннями Керівної ради;
- розробка директив для центральних банків країн-членів згідно з повноваженнями, делегованими Виконавчому комітету Керівною радою;
- координація монетарної політики країн — членів ЄВС.

Усі члени Виконавчого комітету призначаються на строк 8 років без права поновлення. Виконавчий комітет підпорядковується Європейському парламенту і Раді міністрів країн — членів ЄС.

До організаційної структури ЄСЦБ входить також Генеральна рада (*General Council*), яка складається з президента, віце-президента ЄЦБ і представників національних центральних банків усіх 15 країн ЄС. Генеральна рада успадкувала повноваження Європейського монетарного інституту і до її обов'язків належать:

- збирання і надання статистичної інформації;
- встановлення обмінних курсів валют країн ЄС, що не входять до зони євро;
- підготовка річних звітів ЄЦБ;
- розробка правил стандартизації банківських операцій національних центральних банків ЄС;
- взаємодія країн ЄВС з іншими країнами ЄС.

Генеральна рада існуватиме доти, доки всі країни ЄС не увійдуть до валютного союзу.

Центральні банки країн, що не приєдналися до зони євро, є асоційованими членами ЄСЦБ з правом дорадчого голосу. Вони не беруть участі в розробці кредитно-грошової політики і втіленні її в життя, а також зберігають певну автономію, сприятливу для дотримання національних інтересів. Окремі винятки для НЦБ Великобританії і Данії були застережені ще статтями Маастрихтської угоди.

2.8.4. Мета і завдання Європейської системи центральних банків

Основною метою ЄСЦБ, проголошеною у ст. 2 статуту, є підтримання цінової стабільності. Це передбачає створення такої економічної ситуації, коли рівень інфляції не перевищує 2 %.

Орієнтиром кредитно-грошової політики взято саме показник інфляції, а не зміни грошової маси, оскільки в ЄВС існують єдині стандарти вимірювання інфляційних процесів, що збільшує достовірність і полегшує аналіз отриманих даних.

Враховуючи тісний взаємозв'язок інфляції з грошовою масою, ЄЦБ встановив межу темпу приросту грошового агрегату *M3* (готівкові кошти, чеки, будь-які вклади) на рівні 4,5 %.

Стабільності курсу нової валюти на початковому етапі відводиться другорядна роль.

У ст. 3 статуту ЄСЦБ визначено основні завдання Європейської системи центральних банків:

- розробка і втілення кредитно-грошової політики ЄВС;
- емісія євробанкнот;
- збереження й управління офіційними резервами в іноземній валюті країн — членів ЄВС;
- здійснення операцій з іноземною валютою;
- забезпечення чіткого функціонування розрахункових систем.

Також ЄЦБ допомагатиме компетентним відомствам здійснювати контроль над кредитними інститутами, сприятиме підвищенню зайнятості, стійкому економічному зростанню, високому ступеню конвергенції національних економічних систем ЄС. Банк намагатиметься підтримувати фінансову стабільність і загальну економічну політику ЄС.

Отже, Європейський центральний банк покликаний здійснювати незалежну централізовану грошово-кредитну політику. Національні центральні банки при цьому втрачають свою автономію й отримують уніфіковані статuti. Вони не мають права надавати фінансових кредитів національним установам і інститутам ЄС, а також готівкових кредитів і овердрафтів. Остаточо усувається можливість покривати дефіцити держбюджетів за рахунок емісії або позик центральних банків. Вони перетворюються на філії ЄЦБ.

Проте не всі функції центральних банків країн ЄВС перейдуть до ЄЦБ. Національні банки збиратимуть і оброблятимуть статистичні дані, здійснюватимуть моніторинг, аналіз динаміки цін, заробітної плати, валютних курсів, курсів цінних паперів, кривої доходності; НЦБ зможуть купувати і продавати на фінансовому ринку біржові цінні папери, благородні метали за готівку, укладати кредитні угоди, дозволені статутом ЄСЦБ, та ін.

2.8.5. Основні інструменти та операції Європейської системи центральних банків на відкритому ринку

До основних спеціальних інструментів, які ЄСЦБ використовує у здійсненні монетарної політики, належать:

- процентні ставки;
- кредитно-депозитні операції на відкритому ринку з комерційними банками для підтримування їх ліквідності;
- рівень обов'язкових резервів комерційних банків і контроль за його додержанням.

Існують чотири типи операцій ЄСЦБ на відкритому ринку.

1. Основні операції з рефінансування (*main refinancing operations*) — зворотні операції передачі приватному сектору додаткових ліквідних коштів.

Вони відіграють основну роль у регулюванні процентних ставок, управлінні обсягом ліквідності на ринку і роз'ясненні курсу кредитно-грошової політики ЄЦБ. Ці операції мають такі характеристики:

- відбуваються щотижня;
- мають термін погашення 2 тижні;

- здійснюються децентралізовано через національні центральні банки;
- здійснюються на стандартних аукціонах.

2. Подовжені операції з рефінансування (*longer-term refinancing operations*) — зворотні операції, які не використовуються для регулювання процентних ставок і надаються на основі поточних ринкових ставок.

Ознаки подовжених операцій з рефінансування:

- відбуваються щомісяця;
- мають термін погашення 3 тижні;
- здійснюються децентралізовано через національні центральні банки;
- здійснюються на стандартних аукціонах.

3. Регулюючі операції або операції тонкого настроювання (*fine tuning operations*) — використовуються як для надання, так і для вилучення ліквідних коштів з метою пом'якшення непередбачуваних коливань обсягів ліквідності і процентних ставок. Можуть бути зворотними і прямими. Від двох попередніх типів відрізняються такими ознаками:

- можуть бути регулярними і нерегулярними;
- строк погашення визначається заздалегідь і не регламентується;
- ЄСЦБ може обмежити кількість учасників операцій.

4. Структурні операції (*structure operations*) — прямі та зворотні операції надання ліквідності, що здійснюються з метою коригування структурних позицій ЄСЦБ щодо приватного сектору економіки. Характерні ознаки цих операцій:

- здійснюються регулярно і нерегулярно;
- строк погашення визначається заздалегідь і не регламентується;
- здійснюються на стандартних аукціонах;
- здійснюються децентралізовано через національні центральні банки;
- коло учасників не обмежується.

Оскільки рівень процентних ставок тісно пов'язаний з валютним курсом, а від валютного курсу безпосередньо залежить конкурентоспроможність національних товарів на світовому ринку, ЄЦБ неодноразово змінював процентні ставки для підтримання курсу євро.

Так, якщо очікується падіння валютного курсу, ЄЦБ підвищує процентні ставки, що відповідно спричинює підвищення курсу валюти.

У разі стабільності валютного курсу або його підвищення ЄЦБ може залишати процентні ставки без змін або знижувати їх. Звичайно, на рівень процентних ставок впливає не тільки динаміка валютного курсу, але цей фактор досить вагомий.

2.8.6. Незалежний статус Європейського центрального банку

Згідно із статутом ЄЦБ є незалежною установою. На його рішення не можуть впливати ні керівні органи ЄС, ні уряди країн-учасниць. Проте один із пунктів Угоди про Європейське співтовариство у певних випадках дозволяє Раді міністрів фінансів країн-членів (ЕКОФІН, *ECOFIN*) втручатися у процес визначення загальних напрямків грошово-кредитної і валютної політики ЄВС.

Вирізняють функціональну, фінансову і персональну незалежність ЄЦБ.

Функціональна незалежність: ЄЦБ не зобов'язаний підтримувати загальну економічну політику ЄС або окремої країни у сфері зайнятості або дефіциту державного бюджету, якщо це загрожує вартості грошей. Банк не має права фінансувати державний борг. Обсяг грошової маси, рівень процентних ставок, розмір мінімальних резервів повинен встановлюватись централізовано без урахування національних особливостей та інтересів.

Фінансова незалежність: ЄЦБ самостійно вирішує питання про емісію і використання фінансових коштів.

Персональна незалежність: члени Керівної ради ЄЦБ вільні у прийнятті власних рішень у сфері кредитно-грошової політики і непадвладні впливу Європейської Ради, Європейської комісії, урядів та міністерств.

2.8.7. Загальні принципи функціонування Європейської системи центральних банків

До загальних принципів впровадження єдиної монетарної політики належать:

- ринкові засади (цілковита відмова від кредитування урядів країн — членів ЄВС, виплата ринкової процентної ставки за обов'язковими резервами тощо);
- рівноправність усіх учасників системи;
- вільна конкуренція;
- ефективність (стратегія має сприяти ефективному виконанню основної мети ЄСЦБ);
- орієнтація на середні терміни;
- прозорість (доступність і зрозумілість для громадськості);
- спадкоємність (урахування досвіду національних банків — членів ЄСЦБ);
- послідовність у здійсненні політики незалежності ЄСЦБ;
- звітність.

2.8.8. Проблеми функціонування Європейської системи центральних банків

Розглянемо основні проблеми функціонування Європейської системи центральних банків.

1. Розробка і здійснення Європейським центральним банком кредитно-грошової політики є складним завданням, оскільки ЄВС не має єдиної економічної політики як такої, а може мати лише скоординовану політику держав-членів. З юридичного боку, відсутність єдиної політики надає ЄЦБ більшу свободу дій і можливість здійснювати певну “суб’єктивну” політику. В економічному аспекті, неоднорідність циклів розвитку національних економік, відмінності в ціновій динаміці і нерівномірний вплив інструментів грошово-кредитної політики на країни ЄВС ускладнює досягнення Європейським центральним банком своєї основної мети. Кожна з країн для підтримки своєї економіки потребує певної інвестиційної, промислової, соціальної політики, яка не завжди збігається з діями ЄЦБ щодо підтримки стабільності цін.

Проблема полягає в необхідності, з одного боку, здійснення ЄСЦБ уніфікованої монетарної політики і використання загальних інструментів стримування інфляції, а з іншого — врахування національних відмінностей країн і сприяння їх економічному зростанню.

Так, в Італії підвищення процентних ставок може призвести до збільшення попиту. Це пояснюється намаганням населення вкладати кошти в державні облігації. Водночас це вдарить по капіталу

підприємств, оскільки італійська податкова система стимулює збільшення підприємствами частки запозичених коштів.

У Франції в разі підвищення короткострокових процентних ставок можуть скоротитися темпи збільшення ВВП у межах від 0,07 до 0,13 %, у Великобританії — від 0,33 до 0,79 %.

2. Незважаючи на те, що монетарна політика є єдиною для всіх країн — членів ЄВС, фіскальну політику кожна країна здійснює окремо — певна річ, в національних інтересах, але тягар її наслідків нестиме весь союз.

З огляду на те, що ЄЦБ співпрацюватиме з фіскальними органами всіх країн еврозони, постає проблема координації відносин на двох рівнях — між ЄЦБ і національними урядами та між власне національними урядами.

3. Координація Європейським центральним банком кредитно-грошової і фіскальної політики — завдання складне. Відомо, що жорстка фіскальна політика сприяє пом'якшенню кредитно-грошової політики. Складність полягає у тому, що економічні цикли країн ЄВС не синхронізовані. Так, зниження ЄЦБ процентних ставок у всіх країнах ЄВС завдасть шкоди фіскальній політиці в країнах, що перебувають на стадії економічного піднесення. Підвищення процентних ставок заважатиме здійсненню жорсткої фіскальної політики в країнах, що переживають економічний спад.

Інша проблема полягає в тому, що терміни здійснення фіскальної і кредитно-грошової політики не збігаються. Фіскальна політика планується на кілька років. Кредитно-грошова політика є більш короткостроковою і гнучкою і повинна підлаштовуватись під кредитно-грошову. Проте в цьому разі єдина кредитно-грошова політика ЄВС не може підстроюватись під фіскальну політику кожної країни. Вагомим аргументом є те, що ЄЦБ — незалежний інститут, а фіскальна політика може бути об'єктом політичного силового тиску.

4. Європейський центральний банк отримав свої повноваження через передачу йому повноважень національних урядів і центральних банків країн-членів. Після завершення процедури делегування держави ЄВС втратили можливість відстоювати власні інтереси і коригувати обраний курс монетарної політики. В разі кардинального неузгодження національних інтересів з політикою ЄЦБ країна має лише один шлях розв'язання проблеми — вихід з ЄВС. Водночас нерівномірність розподілу голосів у Керівній раді ЄЦБ на

користь Німеччини та Франції може призвести до домінування інтересів цих країн.

5. Європейський центральний банк починає керувати економічною системою, яка раніше не існувала, і не має чіткого уявлення про стан економіки нового регіону. Існує брак статистичних даних і немає історичного досвіду їх аналізу.

6. Великого значення набуває питання довіри до ЄЦБ. Від цього великою мірою залежить успіх здійснюваної ним кредитно-грошової політики. Підвищенню довіри сприятиме доступність і зрозумілість інформації про ЄЦБ і передбачуваність його дій.

7. Професійний досвід персоналу, який займатиме в ЄЦБ керівні посади, сформований в умовах невеликих країн Європи. Ці країни мали високий ступінь відкритості й інтегрованості у європейську і світову економіку. Інструментом регулювання зазвичай був валютний курс, а не внутрішні грошові агрегати і процентні ставки. Така ситуація потребує певної перекваліфікації кадрів і розробки нової управлінської культури керівних працівників ЄЦБ.

2.9. ПЛАТІЖНІ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ

Платіжні системи ЄВС покликані забезпечувати безпосереднє здійснення платежів у євро між юридичними особами. До запровадження валюти євро більшість міжнародних комерційних розрахунків здійснювалося через банківські кореспондентські рахунки. Поряд з цим у країнах ЄС функціонувало близько 60 локальних платіжних систем. З виникненням євро деякі з них — зокрема, німецька EAF (*Euro Access Frankfurt*), французька PNS (*Paris Net Settlement*), іспанська SEPI (*Servicio Espanol de Pagos Interbancarios*) — перейшли на його обслуговування. Платіжні євросистеми Італії (*BI-REL*), Нідерландів (*TOP*), Бельгії (*ELLIPS*), Люксембургу (*LIPS-Gross*) менші за розмірами.

Країни, які не стали членами ЄВС, також перевели деякі свої платіжні системи на євро, а Великобританія створила систему *CHAPS Euro*.

Європейською банківською асоціацією (ЄБА) було створено систему міжбанківських розрахунків в ЕКЮ (*ECU Bankers Association*). Керує нею Банк міжнародних розрахунків (БМР) (*Bank for*

International Settlements, BIS). Із заміною ЕКЮ на євро система ЄБА почала здійснювати клірингові розрахунки в євро.

Основні переваги системи ЄБА:

- здійснення операцій у режимі реального часу (миттєво);
- безвідкличний характер платежів;
- низька вартість;
- використання технології СВІФТ*.

Недоліком системи є обмежена кількість банків-учасників.

Отже, поява єдиної валюти євро зумовила реформу платіжних систем країн ЄВС. Основним досягненням цієї реформи стало створення нової платіжної системи *TARGET (Trans-European Automated Real Time Gross Settlement Express Transfer System)*. Мета створення цієї системи:

- забезпечення безпечного і надійного здійснення міжнародних розрахунків у євро;
- підвищення ефективності розрахунків між країнами ЄС;
- задоволення потреб монетарної політики ЄЦБ.

Система *TARGET* складається з двох основних компонентів:

- системи здійснення великих розрахунків у режимі реального часу (*Real Time Gross Settlement Systems, RTGS*) п'ятнадцяти країн ЄС. Їх об'єднує спеціальна система комунікацій (*Interlinking System*). Якщо країна має кілька систем *RTGS*, лише одна з них приєднується до *TARGET*;
- системи зв'язку між національними системами *RTGS* — платіжного механізму Європейського центрального банку (*ECB payment mechanism, EPM*).

Система *TARGET* розрахована на здійснення платежів великих розмірів за такими операціями:

- операції на відкритому ринку та грошові операції між ЄЦБ і національними центральними банками країн-членів;
- розрахунки за фінансовими операціями між комерційними банками;
- великі платіжні операції клієнтів комерційних банків.

Поряд з національними центральними банками країн ЄВС, які приєдналися до *TARGET* 1 січня 1999 р., система доступна для країн

---

* СВІФТ (SWIFT) — всесвітня міжбанківська фінансова телекомунікаційна мережа (*Society of Worldwide Interbank Financial Telecommunications*) — автоматизована система здійснення міжнародних розрахунків з використанням комп'ютерних технологій і телекомунікацій.

ЄС поза межами зони євро. Інші країни світу не матимуть прямого доступу до системи.

Комерційні банки ЄВС не зобов'язані здійснювати комерційні платежі через систему *TARGET*, але мають приймати через неї вхідні платежі, якщо вони підключені до національної системи *RTGS*. До системи *TARGET* також мають доступ майже всі кредитні установи ЄС. Кожен з учасників системи має бути застрований і отримати ідентифікаційний номер — *Bank Identifier Code (BIC)*.

Переваги системи *TARGET*:

- здійснення операцій у режимі реального часу за кілька секунд;
- простота і зручність використання;
- вільний доступ;
- безвідкличний характер платежів;
- використання технологій СБІФТ.

Недоліки цієї системи — велика вартість послуг та обмежені можливості обробки великих обсягів платежів.

Система *TARGET* розпочала працювати 4 січня 1999 р. Загальний обсяг платежів у євро, що були здійснені через платіжні системи ЄС у 1999 і 2000 р., наведено в табл. 6. Через систему *TARGET* за два роки її існування пройшов великий обсяг платежів (близько 502,8 млн євро).

У 1999–2000 рр. простежувалась постійна тенденція до збільшення обсягів і вартості платежів, що здійснюються через систему *TARGET*; у 2000 р. обсяг платежів збільшився порівняно з 1999 р. приблизно на 23,8 млн євро, тобто на 10 %.

Таблиця 6

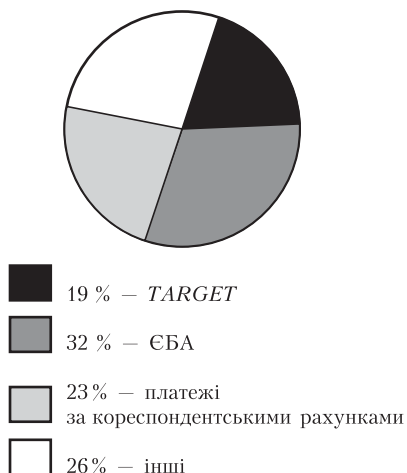
Загальний обсяг платежів у євро через платіжні системи ЄС

Платіжна система	Обсяг платежів, млн євро		
	1999 р.	2000 р.	Разом
<i>TARGET</i>			
Загальні платежі	239,5	263,3	502,8
Платежі між країнами	93,2	110,0	203,2
Платежі всередині країни	146,2	153,3	299,5
ЄБА	44,2	49,6	93,8
<i>EAF</i>	39,0	41,5	80,5
<i>PNS</i>	24,0	21,9	45,9
<i>SEPI</i>	0,941	0,449	1,39

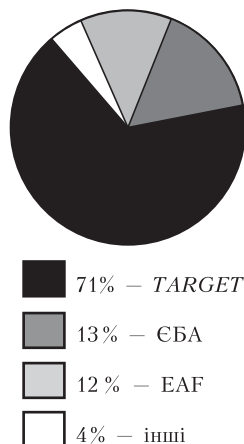

До початку роботи системи *TARGET* очікувалось, що через неї здійснюватиметься близько 19 % міжнародних клірингових розрахунків. Переважна більшість платежів проходитиме через систему ЄБА – 32 % (рис. 2).

Уже від самого початку функціонування система випередила своїх конкурентів. Замість очікуваних 19 % вона почала обслуговувати 71 % обсягу платежів у євро (рис. 3).

Рис. 2. Очікуваний розподіл обсягів платежів у євро між платіжними системами ЄС

Рис. 3. Фактичний розподіл обсягів платежів у євро між платіжними системами ЄС, 2000 р.

2.10. НАСЛІДКИ СТВОРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВАЛЮТНОГО СОЮЗУ І ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВАЛЮТИ ЄВРО

2.10.1. Загальні наслідки створення Європейського валютного союзу і запровадження валюти євро

Запровадження нової валюти і створення ЄВС спричинюється до докорінних змін у Європейському Союзі і має як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивні наслідки створення ЄВС і запровадження євро:

1. Зникнення необхідності обміну валют усередині ЄВС і внаслідок цього — відсутність операційних витрат.

2. Припинення процесу страхування валютних ризиків між країнами ЄВС.

3. Підвищення ефективності функціонування наявних платіжних систем і створення нової платіжної системи *TARGET*.

4. Скорочення непрямих витрат, пов'язаних з необхідністю встановлення валютних курсів і непередбачуваністю їх коливань.

5. Виникнення нового, найбільшого у світі фінансового ринку внаслідок вирівнювання процентних ставок, розширення конкурентних можливостей, підвищення рейтингу та ліквідності цінних паперів, розширення місткості ринку і підвищення конкурентних можливостей держав еврозони щодо емісії цінних паперів:

- у ЄВС з'явився другий у світі за обсягом ринок облігацій (з початку виникнення ринку облігацій, випущених в євро, становив 50 % ринку облігацій, випущених у доларах США, і 130 % — в японських єнах). Державні облігації в євро мають високий ступінь ліквідності, що підвищує їх котирування;
- у ЄВС з'явився другий у світі за обсягом ринок акцій після США.

6. Становлення єдиного ринку капіталу, який за величиною і ліквідністю переважає сукупність окремих національних ринків ЄС, зближення і зниження національних норм процентної ставки сприятиме економічному зростанню і створенню нових робочих місць.

7. Підвищення ступеня ліквідності валюти євро порівняно з окремими національними валютами країн — членів ЄВС завдяки розширенню простору еврозони.

8. Прозорість ціноутворення, нівелювання цінових відмінностей і підтримка цінової стабільності.

9. Реформування ринку праці через підвищення інформованості, мобільності робочої сили, зникнення необхідності узгодження виплат з пенсійного забезпечення, безробіття і оподаткування працівників.

10. Припинення спекулятивних операцій за участю валют еврозони, що дасть змогу урядам країн уникнути необхідності здійснювати валютні інтервенції.

11. Унеможливлення девальвації національної валюти як антикризового заходу.

13. Підвищення конкурентоспроможності Європи в триаді “США — Європа — Азіатсько-Тихоокеанський регіон”, а також збільшення політичної та економічної ваги ЄС у світі.

13. Посилення економічної інтеграції європейських країн і зміцнення єдності Західної Європи.

14. Впровадження економічної і фінансової політики, узгодження її з критеріями конвергенції до ЄВС.

15. Зниження витрат на обслуговування державного боргу внаслідок досягнення нульового або активного сальдо держбюджету.

16. Пожвавлення підприємницької активності внаслідок:

- розширення місткості єврозони;
- усунення бар’єрів для виходу на ринок нових підприємств;
- посилення однорідності внутрішнього ринку ЄС і підвищення ефективності використання ресурсів;
- полегшення планування бізнесу та інвестицій завдяки економічній і політичній стабільності.

17. Бурхливий розвиток туристичного бізнесу завдяки зникненню втрат від валютообмінних операцій.

18. Пожвавлення інвестиційної активності в ЄС, приплив іноземного капіталу в Європу, підвищення ефективності внутрішніх і зовнішніх інвестицій.

19. Перетворення євро на другу за значенням валюту світу після долара США.

20. Стимулювання розвитку торговельних відносин усередині ЄС та з іншими країнами світу.

Основним результатом створення ЄВС має стати зниження інфляції, процентних ставок, безробіття, податків, прискорення темпів економічного зростання. За прогнозами, в єврозоні буде створено від 2 до 5 млн робочих місць, економія витрат від скасування митного контролю та інших формальних процедур становить 13–24 млрд євро, ефект від відкритості ринку держпоставок становитиме приблизно 17 млрд євро.

Деякі негативні наслідки створення ЄВС і запровадження євро:

1. Висока вартість технологічних змін, яка оцінюється в 300 млн дол. для великих європейських банків, а для всього фінансового сектору — в 100 млрд дол.

2. Відносна слабкість нової валюти, зумовлена такими чинниками:

- виникнення валюти євро як “чистої валюти” — валюти, яка не пов’язана із золотом;

- валюта євро не створена і не підтримується однією державою, а її “тил” утворює чимала кількість держав, які незважаючи на інтеграційні процеси зберігають відмінності економічних систем.

3. Нездатність Європейського валютного союзу усунути безробіття в Європі, пов'язане насамперед з високими податковими ставками, надмірним регулюванням ринку праці і системою соціального страхування.

4. Посилення взаємозалежності країн зони євро, що через незбігання фаз економічних циклів спричинятиме внутрішні суперечності в союзі.

5. Втрата органами державного регулювання основних інструментів регулювання національних економік — валютного курсу, зовнішньої інфляції і дефляції валют, емісії грошей.

6. Ускладнення здійснення монетарної політики.

7. Досягнення окремими країнами ЄВС скорочення бюджетного дефіциту за рахунок вжиття тимчасових заходів, а не за рахунок формування бюджетної політики. Це призводить до неможливості підтримувати досягнуті показники в довгостроковому періоді, що перешкоджає бюджетній інтеграції в ЄС.

2.10.2. Наслідки запровадження євро для банківської системи Європейського валютного союзу

Запровадження єдиної валюти євро та створення Європейського валютного союзу прискорило зміни в європейській банківській системі. Завершальний етап європейської інтеграції став основною передумовою створення глобальної банківської системи. Розглянемо основні наслідки запровадження єдиної європейської валюти для банківських систем країн ЄВС.

1. Внаслідок усунення національних бар'єрів на шляху вільного переміщення капіталів і завдяки прозорому ціноутворенню дедалі більше посилюватиметься міжбанківська конкуренція в європросторі, а також зміниться її характер. Боротьба між банками за іноземного клієнта, зумовлена появою електронного зв'язку, стане ще актуальнішою внаслідок відсутності ризиків за обмінними курсами валют, а отже, можливості вільного вибору будь-якого банку ЄВС.

2. Розширення географічної структури кредитування на фоні зникнення валютних ризиків підвищить ризики за кредитами. Європейським банкам потрібно буде вдосконалювати систему страхування кредитних ризиків, приділяти більше уваги контролю за цільовим використанням запозичених коштів.

3. Запровадження євро призведе до масштабного злиття й поглинання в усіх галузях економіки Європейського континенту, обслуговування яких потребуватиме наявності гігантських за розміром банківських структур. Розмір навіть найбільших західноєвропейських банків може виявитись в цьому контексті недостатнім. Банки, які вважались масштабними на національному рівні, втратять свою вагомість на рівні єдиної Європи. Якщо раніше на частку банків ЄС припадало 20–30 % національних заощаджень, то на регіональному рівні ця частка зменшиться до 5 %.

4. Створення єдиного європростору виявить надлишковість кількості та нерівномірність розподілу банківських структур в окремих країнах Європи та загалом у ЄС. Аналіз показує, що між країнами ЄС існують суттєві відмінності щодо кількості банківських відділень і кількості банківських службовців, яка припадає на 1 тис. жителів. Останній показник найменший в Італії і становить 6,9 чол., а найбільший — у Німеччині — 10,8 чол. В Італії одне відділення банку припадає на 2900 чол., в Німеччині — на 2000, в Іспанії — на 1100 чол.

5. Відносини між державою та банківськими установами остаточно сформулюються у зв'язку з появою нової валюти. Європейські континентальні банки звикли працювати в умовах надійної підтримки і захисту держави, але останнім часом роль держави в регулюванні банківської діяльності істотно зменшується. Створення Європейського валютного союзу викликало необхідність регулювати європейську банківську сферу на наднаціональному рівні, що призводить до подальшого усунення держав від участі в діяльності національних банків.

6. Перспектива створення в Європі єдиного ринку цінних паперів за участі найрозвиненіших західноєвропейських країн стає реальністю після створення єдиного європростору. Зменшення витрат на емісію і підписку на цінні папери збільшить попит на них до рівня, порівнянного з рівнем попиту на ринку банківських кредитів, і впливатиме на розмір кредитної маржі. Очікується, що через 10 років у Європі сформується першокласний ринок цінних паперів,

оперувати на якому зможуть лише кілька міжнародних банківських концернів та інвестиційних компаній, що здійснюють емісійні і торговельні операції в усьому світі. Всі інші банківські установи повинні будуть шукати інших шляхів виживання.

7. Зникнення національних валют країн — членів ЄВС призведе до втрати банками прибутків від валютообмінних операцій, хеджування валютних ризиків, унеможливить частину спекулятивних і арбітражних операцій. Водночас євро підштовхне банки до розробки нових продуктів і послуг, а основне — до зниження операційних витрат. З цією метою банки почнуть купувати страхові компанії та інші небанківські установи.

8. Процес переходу на єдину валюту пов'язаний з адаптацією нових платіжних та інформаційних систем, а також з додатковими технологічними витратами, які за кілька років можуть збільшити загальні витрати банків приблизно на 3 %. Підраховано, що прямі витрати європейських банківських установ на запровадження євро, а саме — маркетингові, аудиторські, бухгалтерські, правові, інформаційні, технологічні, а також на перекваліфікацію персоналу вже становлять 50 млрд дол. Вартість нових інформаційних технологій оцінюється приблизно в 400 млрд дол.

9. Функція кореспондентських відносин між банками істотно змінюється із запровадженням євро. Важливого значення набуває доступ банків до міжнародних платіжних систем, а особливо до нової системи *TARGET*.

Отже, валютна реформа в Європі стосуватиметься всіх аспектів банківської діяльності — від внутрішньобанківських технологій до банківських стратегій. Найбільшою мірою євро впливатиме на виконання таких банківських операцій, як обмін валют, кредитно-депозитні, інвестиційні операції, операції з цінними паперами, міжнародні розрахунки. Банки за допомогою різних засобів намагаються пристосуватися до нових умов діяльності і подолати кризові ситуації, але найважливішою ознакою сучасних перетворень в ЄВС стала консолідація банківського сектору.

2.10.3. Наслідки запровадження євро для економіки України

Безперечно, що всі процеси, які відбуватимуться в межах ЄС, матимуть широкий міжнародний резонанс. Міжнародна роль нової євро-

пейської валюти проявиться насамперед у державах, які підтримують тісні торговельно-економічні та валютно-фінансові відносини з ЄС, у тому числі і в Україні.

Відносини України з ЄС закріплені Угодою про партнерство і співробітництво, що була підписана 14 червня 1994 р. у Люксембурзі, ратифікована 10 листопада 1994 р. Верховною Радою України і набула чинності 1 березня 1998 р. Сьогодні Україна має торговельні зв'язки з усіма 15 країнами — членами ЄС, на які припадає 16 % її зовнішньоторговельного обороту та 70 % загального торговельного обороту з країнами Європи (не враховуючи країн СНД). Європейський Союз є другим за обсягом торговельним партнером України після Росії, а основними партнерами в ЄС є Німеччина (31,6 %), Італія (13,8 %), Франція (6,7 %), Австрія (5,5 %).

Україна неодноразово отримувала кредитні лінії, що надавалися Німеччиною, Італією, Францією, ЄБРР, ЄС загалом. На її території вже працюють європейські банки *Credit Lyone*, *Societe Generale*, *Banque Nationale de Paris*, *Credit Agricole* (Франція), *Deutsche Bank*, *Dresdner Bank*, *Comerzbank* (Німеччина), *International Nederland Group*, *Mess Person* (Нідерланди) та інші, які займаються інвестиційною діяльністю, консалтингом, фінансуванням зовнішньоекономічних контрактів і сприяють розвитку міжнародної торгівлі українських фірм. В Україну залучаються іноземні інвестиції з країн ЄС, на її ринки виходять деякі транснаціональні корпорації, створюються спільні підприємства.

Отже, зв'язки України з ЄС досить тісні, тому запровадження єдиної європейської валюти може мати певні наслідки для української економіки, а враховуючи сучасний рівень глобалізації світу, ці наслідки стають неминучими. Питання тільки в тому, наскільки істотно вплинуть нові перетворення на економіку України і буде цей вплив позитивним чи негативним. Спочатку потрібно проаналізувати, чи може Україна взагалі сприйняти нову валюту.

Незважаючи на зміцнення економічних зв'язків України з ЄС наприкінці ХХ ст. 80 % контрактів між ними укладалося в доларах США, у структурі зовнішнього державного довгострокового боргу України, який у 1999 р. становив 13 млрд дол., 58 % цього боргу — у доларах США, 9% — в ЕКЮ, 8% — у німецьких марках. Основною резервною валютою в Україні є долар США, діє механізм плаваючого валютного курсу до долара США. Хоча всі рахунки і частки валютних резервів України у валютах 11 країн Європейського

валютного союзу були деноміновані в євро за станом на 1 січня 1999 р., навряд чи Україна радикально змінить режим обмінних валютних курсів із запровадженням євро.

Виокремлюють низку економічних і соціальних факторів, що можуть вплинути на поширення євро в тій чи іншій країні (табл. 7).

Таблиця 7

Економічні і соціальні фактори, здатні вплинути на поширення євро

Країна	Частка ЄС у загальному обсязі експорту у 1996 р., %	Частка ВВП у 1996 р., що експортується до ЄС, %	Зовнішньоторговельний обіг з ЄС на душу населення за 1996 р., ЕКЮ	Частка ВВП на душу населення за паритетами купівельної спроможності в 1996 р. порівняно з ЄС, %	Частка працівників сільського господарства в загальній кількості зайнятих, %
Росія	30,4	6,2	286	22,6	14,4
Білорусь	12,2	3,6	126	23,6	17,6
Україна	8,0	4,3	80	12,0	21,8
Молдова	11,6	5,1	69	7,7	43,0

За результатами опитування населення в країнах ЄС найбільше підтримують запровадження нової валюти жителі великих міст, люди з гарною освітою. Рівень освіти, співвідношення міського і сільського населення, а також ступінь участі країни в міжнародному поділі праці можна оцінювати виходячи з обсягів ВВП на душу населення. В Україні ставлення до євро переважної більшості населення на початку ХХІ ст. було недовірливе і навіть негативне, тобто ще не скоро населення використовуватиме євро для нагромадження заощаджень і для розрахунків. Звісно, якщо для вкладів у євро будуть встановлені пільгові проценти, великі вкладники з метою диверсифікації заощаджень користуватимуться новою валютою, але основна маса навряд чи робитиме це найближчим майбутнім, особливо з огляду на психологічну інертність.

Існують також певні специфічні фактори, здатні впливати на використання євро тією або іншою країною (табл. 8). У цьому плані важлива географічна структура зовнішньої торгівлі. Якщо країна здійснює торговельні операції здебільшого з країнами ЄВС, то вона

Специфічні фактори, пов'язані з євро

Країна	Частка експорту до країн, що не ввійшли в зону євро, в загальному обсязі експорту в ЄС за 1997 р., %	Частка сировинних товарів у загальному експорті країни до ЄС в 1997 р., %	Частка трьох основних торговельних партнерів у зоні євро в загальному обсязі експорту в ЄС у 1997 р., %
Росія	14,6	51,8	66,0
Білорусь	11,1	18,5	77,0
Україна	16,2	29,6	82,0
Молдова	10,4	5,4	92,0

може виграти від зникнення коливань валютних курсів, зменшення конвертаційних витрат, відсутності потреби взаємного конвертування європейських валют. Якщо основними партнерами є країни, що не входять до ЄВС, цей виграш майже не відчуватиметься. Так, дані табл. 8 показують, що в такому контексті вигоди від застосування євро для України не є істотними. Може значно вплинути на розширення обігу євро в Україні ступінь застосування нової валюти Росією, яка є основним торговельним партнером України.

Велике значення для поширення євро має також товарна структура експорту. В експорті України провідне місце займають метали і вироби з них, продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, мінеральні продукти. Традиційно здебільшого ціни на сировину визначаються в доларах США, через це Україна нині не має можливостей широко застосовувати нову європейську валюту. Втім, євро може використовуватися Україною як валюта платежу, коли ціна контракту визначається в доларах США, а платіж надходить у євро. Це залежатиме від таких факторів:

- співвідношення курсів долара і євро: якщо долар дорожчає, українським експортерам вигідно отримувати платежі в доларах, а імпортерам платити у євро, коли дорожчає євро — навпаки;
- зручності використання євро в технічному і юридичному аспектах;
- ступеня внутрішньої ліквідності євро в Україні;
- поведінки інших великих постачальників сировини і напівфабрикатів.

Полегшити зовнішню торгівлю України з ЄС зможе також однорідність і порівнянність цін, виражених в одній валюті в різних країнах ЄВС, що значно спростить проблему вибору товарів і послуг. Прозорість цін посилить конкуренцію в єврозоні, що знизить ціни на імпорт в Україну, але водночас відкриє доступ у Європу лише тим українським підприємствам, які встановлюють низькі конкурентні ціни на свою продукцію. Мабуть, таких підприємств буде небагато, оскільки, хоч Україна вже почала створювати з ЄС зону вільної торгівлі, проти неї ще часто застосовуються нетарифні обмеження.

Найбільшу користь від запровадження євро відчують підприємства та установи України, які мають клієнтів і партнерів у багатьох західноєвропейських країнах, а саме: авіакомпанії, туристичні фірми, транспортні компанії тощо. Філіали західноєвропейських компаній також поступово переходитимуть на євро, і українські підприємства за їх участі зможуть відкривати рахунки в євро.

Комерційні банки України загалом виграють від запровадження євро, оскільки перед ними відкриваються нові перспективи діяльності — прискорення швидкості операцій, створення нових видів банківських продуктів, надання нових послуг. Хоча прибуток банків, що заробляють на валютних операціях з європейськими валютами, знизиться майже на 10 %, відсутність конверсійних операцій принесе в майбутньому численні вигоди і значну економію. Запровадження євро насамперед стосується тих українських банків, які мають кореспондентські рахунки з банками в Європі. Крім відкриття рахунків у євро вони повинні підключатися до систем швидкісних розрахунків, зокрема *TARGET* або інших.

Національний банк України дозволив комерційним банкам здійснити конверсію поточних клієнтських рахунків, відкритих у євровалютах, у євро, а також конвертувати за дорученням клієнтів євровалюти в євро та інші валюти за курсом, встановленим Європейським центральним банком від 31 грудня 1998 р. У зв'язку з цим багато українських банків, наприклад “Промінвестбанк”, “Укр-ексімбанк”, почали здійснювати ще до 1 січня 2002 р. розрахунки в новій європейській валюті і переглядати мережі своїх кореспондентських рахунків з метою ефективного функціонування в умовах створення ЄВС. Деякі українські банки деномінували у 2001 р. розрахунки фізичних та юридичних осіб у європейських валютах

(наприклад, у німецьких марках) в євро, але отримувати готівкою євро з цих рахунків стало можливим лише починаючи з 2002 р.

Слід зазначити, що саме Україна стала першою з країн СНГ, де почалася торгівля євровалютою. Це відбулося на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ) 11 січня 1999 р. Згодом операції з євровалютою поширились на Дніпропетровський, Харківський і Львівський філіали УМВБ і КМВБ. Валюту ЕКЮ вилучено з першої групи Класифікатора валют і змінено на валюту євро.

Існує вірогідність, що із створенням ЄВС у світі з'явиться найбільший фінансовий ринок однієї валюти. Після запровадження євро в ЄВС уже діє другий за обсягом ринок облігацій світу і другий за обсягом ринок акцій. Європейські фінансові ринки стають менш сегментованими і більш уніфікованими та ліквідними. Низькі витрати і велика дохідність інвестицій, відсутність валютних та зменшення кредитних ризиків приваблюватимуть багатьох інвесторів, серед яких може бути й Україна. Так, до травня 1998 р. на міжнародному ринку було продано держоблігацій на суму 244 млрд євро зі строками погашення від двох до тридцяти років. Емітентом, поряд зі Швейцарією, Італією, Іспанією, Аргентиною, Бразилією, стала й Україна.

Отже, запровадження нової європейської валюти євро майже не спричинить негативних наслідків для економіки України, тим більше, Україна нічого не втрачає. Нині ще важко прогнозувати, наскільки глибоко проникне євро в українську економіку, адже це залежить від позиції євро на світовій арені. Безперечно одне: нова валюта дає Україні ще один шанс поліпшити своє економічне становище і відстояти національні інтереси.

Контрольні питання

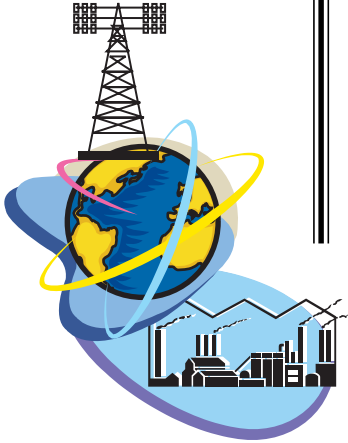

---

1. З чого почалася історія створення валютних союзів в Європі?
2. Коли був заснований Австро-Німецький валютний союз?
3. Засади створення Латинського монетного союзу.
4. Причини розпаду Латинського монетного союзу.
5. Досягнення Скандинавського монетного союзу.
6. Платіжний механізм Бельгійсько-Люксембурзького економічного союзу.
7. Що вважається початком західноєвропейської валютної інтеграції?
8. Функції Європейського платіжного союзу.

9. Дата підписання Європейської валютної угоди.
10. Причина і дата підписання Римського договору.
11. Назвіть країни, які першими увійшли до Європейського економічного співтовариства.
12. Коли і де вперше було прийняте рішення про створення європейського економічного і валютного союзу?
13. Сутність і дата затвердження “плану Вернера”.
14. Які події відбулись на світовому валютному ринку у 1971 р. з ініціативи США?
15. Суть поняття “європейська валютна змія”.
16. Основне завдання Європейського фонду валютного співробітництва.
17. Рік вступу Великобританії, Данії та Ірландії до Європейського економічного співтовариства.
18. В якому році почала функціонувати Європейська валютна система?
19. Що покладено в основу ЕКЮ?
20. З чого почався другий етап західноєвропейської валютної інтеграції?
21. Сутність “плану Делора”.
22. Коли і де був ухвалений “план Делора”?
23. Терміни етапів створення Європейського валютного союзу за “планом Делора”.
24. З чого почалась реалізація першого етапу “плану Делора”?
25. На основі чого було розроблено Маастрихтський договір?
26. Дата укладення, підписання і набуття чинності Маастрихтським договором.
27. Пояснити назву “Маастрихтський договір”.
28. Основні аспекти Маастрихтського договору.
29. Дата створення ЄС.
30. Початок другого етапу створення Європейського валютного союзу .
31. Що ви знаєте про “Зелену книгу”?
32. Коли і де було затверджено назву нової європейської валюти?
33. Критерії відбору майбутніх членів ЄВС.
34. Фази запровадження валюти євро і їх зміст.
35. Коли з’явилась валюта євро?
36. Які країни першими увійшли до Європейського валютного союзу?
37. Зміни курсів національних валют країн ЄВС у зв’язку із запровадженням євро.
38. Принципи визначення обмінного курсу євро щодо валют інших країн.
39. Доля ЕКЮ після запровадження євро.
40. Основні причини створення Європейського валютного союзу.
41. Критерії конвергенції.

42. Дата затвердження критеріїв вступу до ЄВС.
43. Назвіть критерій конвергенції щодо цінової стабільності. Які країни досягли найбільших успіхів у його виконанні?
44. Критерій конвергенції щодо стійкості державних фінансів. Які країни досягли найбільших успіхів у його виконанні?
45. Критерій конвергенції щодо рівня процентних ставок. Які країни досягли найбільших успіхів у його виконанні?
46. Критерій конвергенції щодо обмінного курсу валют. Які країни досягли найбільших успіхів у його виконанні?
47. Яка країна вступила до ЄВС у 2001 році?
48. Події, що привели до створення Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку.
49. Коли були створені ЄСЦБ і ЄЦБ?
50. Назвіть дату початку роботи Європейського центрального банку.
51. З чого формується статутний капітал і резерви ЄЦБ?
52. Назвіть і охарактеризуйте органи управління ЄСЦБ.
53. Функції Генеральної ради ЄЦБ.
54. Основна мета ЄСЦБ.
55. Основні завдання ЄСЦБ.
56. Співвідношення між функціями ЄСЦБ і НЦБ.
57. Елементи незалежності ЄСЦБ.
58. Загальні принципи функціонування ЄСЦБ.
59. Основні проблеми функціонування ЄСЦБ.
60. Поняття платіжної системи.
61. Механізм функціонування, основні переваги і недоліки платіжної системи Європейської банківської асоціації.
62. Яка нова платіжна система була створена спеціально для обслуговування платежів у євро? Її переваги і недоліки.
63. Основні позитивні наслідки створення ЄВС і запровадження валюти євро.
64. Негативні наслідки створення ЄВС і запровадження валюти євро.
65. Наслідки запровадження єдиної європейської валюти для банківських систем країн ЄВС.
66. Охарактеризуйте сучасні перетворення в банківському секторі ЄС.
67. Як Україна сприйняла нову європейську валюту?
68. Основні позитивні наслідки запровадження євро для економіки України.
69. Основні негативні наслідки запровадження євро для економіки України.

Розділ 3

ГАЛУЗИ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

- R Енергетика і економіка
- R Видобуток енергоносіїв
- R Електроенергетика
- R Гірничодобувна і лісова галузі промисловості
- R Загальні тенденції розвитку обробних галузей промисловості
- R Чорна і кольорова металургія
- R Машинобудування
- R Хімічна і легка промисловість
- R Загальні тенденції розвитку сільського господарства
- R Рослинництво
- R Тваринництво
- R Агропромисловий комплекс
- R Транспорт світу

3.1. ЕНЕРГЕТИКА І ЕКОНОМІКА

3.1.1. Історичний екскурс в енергетику

Нині 80 відсотків спожитої енергії людство продукує на комерційних засадах. Очевидно, світова енергетика почала розвиватися відтоді, як первісна людина здогадалася заготовити перший оберемок хмизу для підтримання вогню у багатті, запаленому, наприклад, блискавкою. Згодом людина почала використовувати для одержання потрібної їй енергії не лише біомасу (суху траву, солому, очерет, хмиз тощо), а й корисні копальни — вугілля, торф, нафту, газ, ядерні енергетичні матеріали тощо. Здавна людина навчилася використовувати енергію вітру та води, скажімо, для приведення у дію вітряків і

водяних млинів. Порівняно недавно розпочалася діяльність з акумуляції сонячної енергії і перетворення її на теплову або електричну та використання енергії, яку породжує внутрішнє тепло Землі.

Дерево було першим паливом, яке використала людина, і посідало чільне місце серед енергоносіїв багато тисячоліть. Території з помірним кліматом довго залишалися широко залісненими. Дрова, зокрема в Європі, були традиційно дешевими. Цього не можна сказати про аридні зони, де дрова завжди були дефіцитними і, отже, дорогими. До XVI ст. Європа втратила багато своїх лісів, дрова стали дорогими і їх почали замінити вугіллям.

Нафта використовується людством багато тисяч років. Давні фінікійці і єгиптяни вживали її як ліки. Ще до нашої ери її використовували в Індії для освітлення і як паливо. У давні часи нафту використовували у факелах, її додавали при виготовленні цегли, нею просочували кошики та днища кораблів.

Виливи нафти у природних умовах на земну поверхню траплялися нечасто. В історії людства були випадки її видобутку за допомогою звичайних колодязів, але цей спосіб одержання нафти не можна вважати масовим. Нафти було небагато, затрати на її видобуток — значними, а використання — обмеженим. Ситуація змінилася, коли людина навчилася видобувати нафту зі свердловин. Спочатку це робилося у досить зручних місцях суші, потім — у віддаленіших, бо людина навчилася транспортувати нафту за допомогою різних видів транспорту — водного, сухопутного та трубопровідного. Розвідавши в надрах морських просторів нафтородовища, людство зуміло розв'язати низку непростих технічних проблем, а саме — видобувати нафту з-під морського дна і доставляти її на сушу.

До середини XX ст. серед енергоносіїв вугілля відіграло основну роль. Згодом пальму першості у вугілля відібрали нафта і природний газ.

До жовтня 1973 р. тривала ера дешевої нафти, і здавалося, вона не скінчиться. На заміну вичерпанам нафтородовищам приходили нові зі справді казковими покладами цього енергоресурсу. Економічно розвинені країни буквально купалися у дешевій нафті. Промисловість не мала стимулів для розробки і використання енергоекономічних пристроїв, устаткування й технологічних процесів.

Світова політична криза жовтня 1973 р., що виникла внаслідок чергового арабо-ізраїльського збройного конфлікту, приуроченого

до найбільшого єврейського свята “йомкіпур” (спокути), означала кінець ери дешевого палива.

Індустріальний Захід був шокований. Вартість нафти підвищилася до 250–300 дол. за 1 тону. Економічно розвинені країни Заходу вдалися до політики енергозбереження як до свого роду додаткового джерела енергоресурсів. За кілька років у галузі енергозабезпечення Захід досягнув великих успіхів. Якщо до кризи 1973 р. щорічні темпи збільшення енергоспоживання досягали 5 %, то надалі вони не перевищували 2 %. До середини 80-х років енергетична криза була подолана. Ціна 1 тону нафти на світовому ринку знизилася приблизно до 100 дол.

Отже, країнам, що розвиваються, не вдалося диктувати умови індустріально розвиненим державам. В основі енергетичної кризи 70-х років ХХ ст. лежать чинники міжнародної політики, а не суто економічні. Нафта, як відомо, є джерелом енергії, що не відновлюється, але поки що нафти у світі достатньо для задоволення потреб людства.

Нині десять провідних промислово розвинених країн світу споживають близько 70 % загальної кількості продукрованої у світі енергії. Хто ж її в основному виробляє? Це країни, що розвиваються. Отже, напрошується простий висновок: енергоресурси виробляють ті, хто їх сам мало використовує.

3.1.2. Європейська енергетична хартія

Ідею Європейської енергетичної хартії запропонував прем'єр-міністр Нідерландів Люберс на зустрічі у верхах Європейського економічного співтовариства, що відбулася у червні 1990 р. Хартію її автори вважають другою за значенням подією у післявоєнній історії дипломатії після створення ООН. 17 травня 1991 р. у Гаазі хартію підписали 50 країн, а також ЄЕС. Документ стосується держав, розміщених на різних континентах, тому назва “європейська” досить умовна, “світова” точніше б відображала коло її учасників.

Основні засади Європейської енергетичної хартії:

- повага державного суверенітету над природними ресурсами;
- розвиток вільного й ефективного енергетичного ринку;
- усунення бар'єрів у торгівлі енергоресурсами;
- відсутність дискримінації між учасниками Хартії;

- поліпшення стану охорони навколишнього середовища;
- створення умов, що сприяють інвестиціям підприємств і приватних осіб в енергетичний сектор економіки.

Європейська енергетична хартія не є документом прямої дії. Після її підписання країни-учасниці провели міжнародні переговори про підписання Базисної угоди (згодом вона одержала назву “Договір хартії”), яка мала стати основою широкомасштабного і різностороннього співробітництва у сфері енергетики. Цей договір було підписано в Лісабоні у грудні 1994 р. Україна є учасницею договору.

Хартія є політичним документом, який проголосив певні принципи. Згідно ж з договором країни-учасниці взяли на себе конкретні зобов’язання.

Договір охоплює енергоресурси, стосується також оподаткування і доступу до капіталів та технологій. Країни-учасниці зобов’язалися не створювати перешкод для використання іноземними компаніями на ключових позиціях персоналу за їхнім вибором (незалежно від національності і громадянства). Договір поширюється на весь процес використання ядерного палива (тобто враховує принцип нерозповсюдження ядерної зброї).

Транзитні країни взяли на себе зобов’язання забезпечити свободу транзиту і не допускати дискримінації з огляду на країну походження енергоресурсів та власності на них. Країни не чинитимуть штучних перешкод для спорудження нових транзитних потужностей відповідно до законодавства транзитної країни. Країни транзиту мають забезпечити безпеку та ефективність енергосистеми.

Згідно з договором, наприклад, Україна повинна безперешкодно пропускати своєю територією до Західної Європи закуплений нею у Росії газ, навіть якщо її громадяни замерзатимуть у своїх домівках. Свобода транзиту означає, що певна країна має пропускати через свою територію потік енергоресурсів з ворожої держави, який спрямовується до третьої країни.

Не можна не згадати інвестицій, без яких енергії не буває. Тому “Договір хартії” (складається з 50 статей) по-іншому ще можна назвати “договором про інвестиції”. Промислово розвинений Захід хоче мати довготривалий надійний механізм одержання енергії зі Сходу. Захід готовий вкласти в енергетику великі гроші, але, зрозуміло, не хоче кидати їх на вітер, і таке бажання цілком зрозуміле.

Після підписання договору залишилося багато неузгоджених питань. Тому країни-учасниці провели переговори щодо укладення протоколів для узгодження діяльності у кожному секторі енергетики. Прогнозувалося, що розробка протоколів потребуватиме щонайменше трьох років. Хартія є основою для договору, а він, у свою чергу, — основою для протоколів.

“Договір хартії” можна ще назвати “договором про конкуренцію”, оскільки він передбачає її поширення на цю раніше високомонополізовану галузь колишніх соціалістичних і деяких капіталістичних країн.

Можна сподіватися, що договір і додаткові протоколи до нього спростять проблему транзиту та відповідатимуть інтересам держав, які володіють енергоресурсами, держав, які транспортують ресурси через свою територію, а також держав, які ці ресурси споживають.

3.1.3. Перспективи енергетики світу

Дослідники проблем енергетики вважають, що починаючи з 80-х років ХХ ст. світ вступив у нову енергетичну фазу своєї історії — період пошуку можливостей широкого використання відновлюваних джерел енергії (геотермальної, сонячної, вітрової, припливів). Після Чорнобильської катастрофи інтерес людства до ядерної енергії як потенційно необмеженого джерела енергії помітно знизився. Навколо проблеми ядерної енергетики ще довго не вщухатимуть суперечки. Будуть знаходитись як політичні сили, що рішуче виступатимуть на її захист, так і сили, що виступатимуть проти. Однак від цього джерела людство відмовиться лише тоді, коли знайде дешевший, ефективніший і безпечніший замітник.

Зрозуміло, що тривалий час людство не відмовиться і від використання традиційних джерел енергії — вугілля, нафти, газу, біомаси.

Наприкінці ХХ ст. місця у структурі паливно-енергетичного балансу світу розподілялися так: нафта, вугілля, газ, гідро- та атомна енергетика. Частка вугілля у загальносвітових запасах умовного палива становила близько 60 %, а нафти та газу — 27 %. Вартість нафти і газу становила 67 %, вугілля — 30 % від вартості видобутих паливних ресурсів.

3.2. ВИДОБУТОК ЕНЕРГОНОСІЇВ

3.2.1. Нафтодобувна промисловість

Нафта відома людині з давніх часів. У давньому Єгипті нафту застосовували для бальзамування мумій. У середні віки нафту використовували у воєнних цілях. Передусім слід згадати “грецький вогонь” — суміш нафти з сіркою і селітрою використовували як запалювальну зброю. На початок другої половини ХІХ ст. людство зрозуміло значення нафти. У штаті Пенсільванія в США на ділянці, що належала полковнику Дрейку, 27 серпня 1859 р. свердловина дала нафту. В 1861 р. було винайдено метод переробки нафти (крекінг). Шлях до широкого використання нафти було відкрито. У 80-х роках ХІХ ст. нафти у світі видобувалося 5 млн т, на рубежі ХІХ і ХХ ст. — уже 20 млн тонн. Видобуток цього рідкого палива у 1945 р. становив 350 млн т, а в 1960 р. — понад 1 млрд тонн. Відтоді обсяг видобутку потроївся. Вірогідні запаси нафти наприкінці ХХ ст. оцінювалися у світі на рівні 127 млрд т умовного палива, а ймовірні — до 750 млрд тонн.

Близько восьми десятків країн нині добувають нафту. Добуває нафту й Україна. На жаль, не в тій кількості, яка б дала змогу зарахувати нашу державу до провідних. Тут наші бажання набагато випереджають наші можливості.

Найбільшим видобувником нафти є Росія, на другому місці стоїть США, на третьому — Саудівська Аравія. Найбільшим у Західній Європі видобувником нафти стала Великобританія, яка добуває нафту з-під дна Північного моря в обсязі до 100 млн т щорічно. Це досить високий показник. Адже економісти вважають, що у країні рівень життя високий, якщо в ній на душу населення припадає на рік по одній тонні зерна і нафти. Загалом слід зазначити, що 4/5 покладів нафти та половина її видобутку припадає на країни, що розвиваються, які є основними постачальниками нафти на світовому ринку. Щороку на ньому реалізовується понад 1 млрд т нафти, а також значна кількість нафтопродуктів (бензину, гасу, мазуту тощо). Зрозуміло, що видобувається нафти більше, ніж реалізовується на світовому ринку. А різницю споживають країни-видобувники.

Було б помилково вважати, що США здатні видобувати нафти менше, ніж Росія. Слід врахувати нафтовидобуток не лише на

території США, а й в інших державах світу, у нафтовій промисловості яких працює американський капітал. До речі, згідно зі статистичними даними, обсяги видобутку нафти та газового конденсату у США дещо перевищують російські показники.

Найбільшими експортерами нафти є країни Близького і Середнього Сходу, забезпечуючи приблизно 2/3 експорту. Багато з цих країн входять до Організації країн — експортерів нафти, створеної в 1960 р. Велетенські танкери і трубопроводи розв'язали проблему транспортування нафти морськими і сухопутними шляхами, хоча воно потребує подальшого вдосконалення.

Нафти у світі експортується більше, ніж нафтопродуктів, але частка нафтопродуктів у цій структурі збільшується. Ще порівняно недавно країни, що розвиваються, експортували майже виключно сиру нафту. Нині у цій групі країн також розвивається нафтопереробна промисловість, яка дає змогу видобуту з надр Землі нафту використовувати ефективніше, а продукти переробки продавати значно дорожче, ніж сиру нафту.

Наприкінці ХХ ст. ціна нафти на світовому ринку підвищувалася, зокрема у жовтні 2000 р. вона становила 40 дол. за 1 барель. Причину цього фахівці вбачали в обмежених запасах нафти в американських сховищах і високому курсі долара США, який використовується для розрахунків за нафту. Більшість країн — членів ОПЕК (за винятком Саудівської Аравії) вичерпали свої можливості для збільшення видобування й експорту сирої нафти. Оскільки пропозиція нафти не збільшується, а попит на неї підвищується, то це неминуче призведе до подальшого збільшення цін на нафту.

3.2.2. Газодобувна промисловість

Вірогідні запаси природного газу у світі наприкінці ХХ ст. становили 79 млрд т умовного палива, а ймовірні — 276 млрд тонн. Щорічно у світі видобувають 1,7 трлн куб. м природного газу. Загалом ця галузь добре розвинена у тих самих країнах, що мають розвинену нафтовидобувну промисловість. Існують певні винятки. Наприклад, великі світові газодобувні країни — Канада, Туркменістан, Нідерланди, Узбекистан за видобутком нафти не лідирують.

Приблизно шоста частина видобутого газу надходить у сферу міжнародної торгівлі. Основними експортерами газу є деякі з країн СНД, Канада, Алжир, Нідерланди, Індонезія. Найбільші обсяги газу

імпортують Японія, ФРН, Франція, Італія, США. Газ експортують трубопроводами або танкерами-метановозами. Ці морські судна перевозять газ у зрідженому вигляді. Транспортування газу морськими трасами, а особливо його завантаження і розвантаження — досить відповідальна і небезпечна операція.

Потреба у використанні танкерів-метановозів виникає через те, що часом виробники газу та його споживачі розділені морськими просторами, де трубопроводи прокладати недоцільно або просто неможливо. На танкери припадає четверта частина міжнародних перевезень газу. Трубопроводи транспортують решту газу.

3.2.3. Вугільна промисловість

Розвідані запаси вугілля у світі становлять 1,2 трлн т умовного палива, щороку добувають 3,1 млрд т (за іншими даними — близько 5 млрд т). Якщо обсяг видобутку вугілля, досягнутий наприкінці ХХ ст., збережеться, то його людству вистачить більш як на 3 тис. років.

Тверде паливо добувають шість десятків країн, десять найбільших країн видобувають 75 % вугілля світу. Україна у 2000 р. за обсягами вуглевидобутку перебувала на дев'ятому місці, Казахстан — на десятому, на першому місці був Китай, видобуваючи понад 1,2 млрд т кам'яного вугілля щороку.

Коли порівняти вуглевидобуток і нафтовидобуток, то можна дійти висновку: вугілля видобувають переважно у промислово розвинених країнах, а нафту — у державах “третього світу”. Або такий аспект. До сфери міжнародної торгівлі потрапляє значна частка нафти, тоді як частка вугілля, що експортується, становить менше 10 %. Інакше кажучи, країни видобувають вугілля переважно для внутрішніх потреб, а не для міжнародної торгівлі.

Тривалий час основним експортером були США. У 80-х роках ХХ ст. пальму першості в американців відібрали австралійці, що було викликано перевагами австралійського вугілля (якість, відкритий спосіб видобування тощо). Збільшилися обсяги експортованого вугілля, з'явилися величезні океанські суховантажні судна для його перевезення на великі відстані.

ФРН і Великобританія з експортерів вугілля перетворилися на імпортерів. Основна причина полягає у тому, що експортоване вугілля виявилось дешевшим, ніж видобуте у країні. Збільшується експорт

вугілля з деяких країн, що розвиваються, насамперед з Індії, Венесуели, Колумбії. Найбільшим у світі імпортером вугілля, як і слід було очікувати, є Японія, оскільки потреби країни великі, а свого вугілля бракує.

За даними статистики, 90 % експорту вугілля перевозиться морськими суднами, решта — залізничним і річковим транспортом. Зрозуміло, що трубопроводи для цього непридатні, а перевозити його вантажними автомобілями або повітряним транспортом недоцільно й занадто дорого.

У регіонах вуглевидобування доводиться розв'язувати і проблеми відходів виробництва. Наприклад, у ФРН відсутні терикони, без яких не можна уявити ландшафт Донбасу. Там пусту породу знову повертають у відпрацьовані штреки.

Слід зазначити, що використання вугілля створює певні проблеми, основні з них такі:

1. Внаслідок спалювання вугілля забруднюється, насамперед сіркою, навколишнє середовище, особливо при спалюванні низькосортних бітумних сортів вугілля.

2. Видобування вугілля пов'язане із значними труднощами, тому що підземне видобування — дороге та небезпечне, а видобування відкритим способом потребує значних затрат на рекультивацию земель.

3. Порівняно з нафтою і природним газом вугілля значно складніше транспортувати на великі відстані.

4. Вугілля не дуже придатний вид палива для мобільних енергоустановок на локомотивах та автомобілях.

3.3. ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКА

Електроенергія виробляється у світі на кількох типах електростанцій: теплових, гідро-, атомних, вітрових та інших.

На початку III тисячоліття понад 60 % електроенергії вироблялося на теплових електростанціях. Ці електростанції як паливо використовують мазут, вугілля, газ, біомасу та деякі інші види палива. Теплові станції, які крім електроенергії виробляють і тепло для централізованого опалення житлових і виробничих приміщень, називаються теплоелектроцентралями (ТЕЦ). Така практика поширена не лише в Україні, а й за її межами, зокрема у Данії. У більшості

розвинених країн світу виробництво електроенергії і теплопостачання будинків не взаємопов'язані.

Друге місце за обсягом виробленої електроенергії посідають у світі гідроелектростанції (ГЕС), які забезпечують виробництво п'ятої частини електроенергії. ГЕС бувають різної потужності — від невеликих до величезних. Найвищими у світі греблями на ГЕС є Рогунська (Таджикистан, споруджена в 1985 р., висота 325 м), Нурекська (Таджикистан, споруджена в 1980 р., висота 300 м), Гранд-Діксенська (Швейцарія, споруджена у 1962 р., висота 285 м), Інгурська (Грузія, споруджена у 1984 р., висота 272 м), Чикоазенська (Мексика, споруджена у 1985 р., висота 261 м). Усього у світі налічується близько 30 гребель, висота яких перевищує 225 м.

Розвинені країни світу освоїли для використання 50 % своїх гідроресурсів, держави Східної Європи та колишнього СРСР — 20 %, країни, що розвиваються, — 7 %. У розвинених країнах подальший розвиток гідроенергетики стримується соціальними та іншими міркуваннями, а у країнах, що розвиваються, — відсутністю інвестицій. Спорудження гребель порушує встановлений природою водообмін і спричиняє інші негативні наслідки.

Атомні електростанції стоять на третьому місці за обсягом виробленої світової електроенергії. Нині у світі діє приблизно 140 атомних реакторів. Упродовж 80–90-х років ХХ ст. вони виробляли 10–11 % світової електроенергії. Привабливість атомної енергетики різко впала після Чорнобильської катастрофи (квітень 1986 р.), втім, у ряді країн атомні електростанції і далі виробляють левову частку електроенергії (Литва та Франція — 3/4, Бельгія — 56 %, Швеція — 51 %).

Для одержання електроенергії також використовують невеликі дизельні електростанції. Їх, як правило, споруджують у важкодоступних місцевостях, наприклад, у горах. Можуть вони бути й у добре обжитих місцях як резервне джерело електроенергії на випадок аварії в електромережах.

У світі є також геотермальні електростанції, які використовують внутрішнє тепло Землі. Їхні турбіни перетворюють енергію гарячих пароводяних джерел на електричну енергію. Наприклад, у Новій Зеландії 10 % електроенергії виробляється на геотермальних станціях. Такі станції є також в Італії, Японії, Ісландії та США.

Почали споруджувати електростанції, що використовують енергію морських припливів і відпливів.

Укотре людство звернуло увагу на вітер як засіб для приведення у рух роторів вітротурбін. Подорожуючи Західною Європою, можна побачити на морських узбережжях багато сучасних вітротурбін, що виробляють електроенергію. Використання енергії вітру можливе, якщо його швидкість на поверхні Землі перевищує 20 км/год. Найширшого розвитку використання вітрової енергії набуло у Каліфорнії (США). Проте цей спосіб одержання електроенергії не поширений, оскільки нинішні вітротурбіни дуже дорогі.

Використовується для виробництва електроенергії і тепло Сонця. Пасивні способи використання сонячної енергії ґрунтуються на парниковому ефекті, а активні — на перетворенні сонячної енергії в інші форми. Використання сонячної енергії все ще перебуває на експериментальній стадії. За 200 миль на північ від Лос-Анджелеса (США) побудовані гігантські дзеркальні панелі, що приймають сонячне випромінювання. Поки що людство навчилося використовувати лише мізерну кількість сонячної енергії. Щосекунди Сонце надсилає до Землі 65 млрд кВт·год електроенергії. Протягом трьох хвилин Земля одержує від Сонця таку кількість енергії, яку людство витрачає за рік. Щодоби гектар земної поверхні одержує від Сонця стільки енергії, якої вистачило б для приведення в дію електрогенераторів потужністю 10 тис. кВт.

Джерелом енергії для людства продовжує бути біомаса. Наприклад, у Непалі, Ефіопії, Танзанії та деяких інших країнах близько 90 % спожитої енергії забезпечує біомаса. Оскільки біомаса належить до відновлюваних джерел енергії, то фахівці прогнозують помітне її місце у майбутньому енергобалансі людства.

Отже, основні електростанції, які людство нині використовує, — це теплові, гідро- та атомні. Інші види станцій у структурі виробленої електроенергії відіграють невелику роль.

Цей висновок стосується світу загалом. Зрозуміло, що є відмінності між країнами, зумовлені природними умовами та іншими чинниками. Так, у гірській Норвегії практично всю електроенергію виробляють гідроелектростанції, споруджені на численних річках. Понад 90 % своєї електроенергії Південно-Африканська Республіка одержує саме на гідроелектростанціях. Високим є цей показник і в Польщі. У Франції основна маса електроенергії виробляється на атомних станціях. Після Чорнобильської катастрофи багато країн, зокрема Польща, Швеція, Австрія, Італія, відмовилися споруджувати нові атомні енергетичні об'єкти. А, наприклад, Франція, Південна Корея,

Японія продовжують нарощувати свій ядерний енергетичний потенціал.

У розвинених країнах світу гідроресурси практично вичерпані. Здебільшого нові гідроелектростанції будують у країнах, що розвиваються, наприклад у Китаї, Індії, Бразилії.

Людство давно винайшло способи транспортування електроенергії на далекі відстані, з одних країн до інших, використовуючи для цього повітряні лінії електропередач, а також кабельні технології. Світовими експортерами електроенергії є Росія, Україна, Угорщина, Франція. Основними імпортерами електроенергії є США, Італія, Нідерланди.

3.4. ГІРНИЧОДОБУВНА І ЛІСОВА ГАЛУЗІ ПРОМИСЛОВОСТІ

3.4.1. Гірничодобувна промисловість

Гірничодобувна промисловість — галузь, пов'язана з видобуванням та первинною обробкою корисних копалин. Первинну обробку часто ще називають збагаченням, при цьому у сировині збільшується відсоток корисних елементів і зменшується баласт.

Найбільшими гірничодобувними країнами світу є США, Росія, Канада, Австралія, Південно-Африканська Республіка і Китай. Гірничодобувна промисловість належить до галузей міжнародної спеціалізації у цій групі країн, а також у багатьох країнах, що розвиваються, зокрема в Індії, Індонезії, Конго, Замбії, Бразилії, Мексиці, Венесуелі, Чилі. Як і колись, нині країни, що розвиваються, є постачальниками мінеральної сировини для промислово розвинених країн. У багатьох країнах, що розвиваються, сировина видобувається у обсязі, що в кілька разів перевищує їхні внутрішні потреби. Отже, на експорт іде значна кількість добутої сировини.

Попри те, що у розвинених країнах гірничодобувна промисловість належить до провідних, третину своїх потреб у продукції рудної промисловості вони задовольняють за рахунок імпорту з економічно відсталих країн.

Крім нафтової кризи у країнах Заходу у жовтні 1973 р. у промислово розвинених країнах світу спостерігалася і сировинна криза.

Щоправда, вона була не така гостра. Як Захід відреагував на сировинну кризу?

По-перше, розвинені країни вжили заходів щодо посилення економії споживання рудних ресурсів. По-друге, інтенсифікували розвиток власної гірничорудної промисловості. Наприклад, Австралія та Канада залишають у країні не більше ніж 20 % видобутих корисних копалин, а решту їх обсягу продають на міжнародному ринку.

Споживачів мінеральної сировини у світі багато. Це пояснюється, зокрема, й тим, що рідкісні види мінеральної сировини видобувають в одній (або кількох) країні, а попит на них є у багатьох. У деяких країнах, багатих на мінеральну сировину, немає певних її видів. Країни, що споживають видобуту мінеральну сировину, відрізняються обсягами імпортованих корисних копалин, що пояснюється економічним потенціалом відповідної країни. Світовий імпортер гірничорудної сировини — Японія, великим споживачем є також Західна Європа.

3.4.2. Лісова промисловість

Наприкінці ХХ ст. на планеті ліси займали площу 4 млрд га, що становило близько 30 % суші.

Ліс — це зосередження великих природних багатств, які привертають увагу людини.

У Лісовому кодексі України, який Верховна Рада України прийняла 21 січня 1994 р., міститься таке визначення лісу: “Ліс — це сукупність землі, рослинності, у якій домінують дерева і кущі, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, які у своєму розвитку біологічно взаємопов’язані, впливають одні на інших та на навколишнє середовище”.

Лісовими ресурсами є деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і промисловості.

Гектар хвойного лісу щодня виділяє в атмосферу до 30 кг ефірної олії, яка знищує шкідливі мікроорганізми. Підраховано, що за рік один гектар лісу очищує 18 млн м³ повітря, забираючи з атмосфери 36 т пилу. Лише 7 % території земної кулі зайняті тропічними лісами, але вони є домішкою для 80 % усіх видів тварин і рослин світу.

Нині лісів у світі менше, ніж в історичному минулому. Людина експлуатує ліс, причому часто робить це нещадно і неекономно. Упродовж останніх двох століть площа лісів у світі скоротилася вдвічі.

На земній кулі, як відомо, є два лісові пояси — північний і південний. У північному поясі заготовляють здебільшого хвойну деревину, а у південному — широколисту. У лісових поясах Землі деревину заготовляють інтенсивніше порівняно з іншими географічними регіонами, де її заготовляють у невеликих обсягах.

Хвойні ліси є джерелом м'якої деревини, широколисті — твердої. Ліси пом'якшують місцевий клімат, захищають землю від ерозії. На жаль, людина, як і раніше, експлуатує ліс, а не управляє ним. Збезліснення нашої планети триває. Більшість території Західної Європи та регіону Середземного моря втратили свої природні ліси багато століть тому. У Китаї деревина вже давно є дефіцитом. Щороку Земля втрачає 12 млн га лісів (переважно тропічних). Це досить велика цифра — 2 % від загальної площі лісів, що залишилися. Якщо ситуація не зміниться на краще, то вже через півстоліття на земній кулі не залишиться лісів природного походження. Випалювання лісів з метою одержання додаткових площ орної землі та пасовищ призводить до “парникового ефекту”, бо в атмосферу викидаються великі обсяги двоокису вуглецю.

Нині у розвинених країнах Заходу, як правило, щорічно лісів вирубують менше, ніж обсяг природного приросту деревини. Коefіцієнт вирубування (співвідношення вирубування і приросту) перебуває в межах 0,45–0,75. Лише в окремих країнах, наприклад у Швейцарії і Португалії, деревини вирубували більше, ніж її приростало. За запасами деревини на першому місці стоїть Росія (75 млрд м³). У світі найбільшими експортерами деревини є Канада, США, Росія та Скандинавські країни. Основними імпортерами деревини є Західна Європа та Японія. Імпорту тропічної деревини належить помітне місце у загальному його обсягу багатьох країн.

3.5. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОБРОБНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ

Обробними галузями промисловості вважаються такі, що пов'язані з обробкою одержаної у природи сировини, а також матеріалів,

створених штучно з метою виготовлення необхідних товарів. Після Другої світової війни географія галузей обробної промисловості світу значно розширилася. Швидкими темпами розвивалися вони у країнах з низьким рівнем оплати робочої сили, оскільки продукція цих галузей була конкурентоспроможною на світових ринках. Лідували у темпах розвитку галузей обробної промисловості країни Східної та Південно-Східної Азії. Впродовж 1974–1995 рр. кількість зайнятих у цих галузях у промислово розвинених країнах зменшилася на 20 млн чол., водночас у країнах, що розвиваються, збільшилася на 16 млн чол. Розміщення галузей обробної промисловості диктувалося прагненням одержати максимальні прибутки.

У країнах з розвиненою ринковою економікою почалась так звана деіндустріалізація, тобто промисловість стала відігравати в їхній економіці значно меншу роль, ніж раніше. Ці країни і нині виробляють лівову частку продукції світової обробної промисловості, але темпи її розвитку поступаються темпам, зафіксованим в економічно відсталих країнах. Це підтверджують дані табл. 9.

Таблиця 9

Темпи розвитку обробної промисловості

Країни	Темпи розвитку обробної промисловості за періодами, %		
	1965–1973 рр.	1973–1985 рр.	1985–1995 рр.
Промислово розвинені	5,3	3,0	2,5
Слаборозвинені	9,0	6,0	11,1
Експортери нафти	10,6	7,5	9,1

Економіка країн Східної Азії розвивалася такими бурхливими темпами, що світ заговорив про східноазіатське “економічне диво”.

Наприкінці Другої світової війни економіка Японії була в тяжкому стані. У середині 90-х років її економіка за величиною була другою у світі і становила 2/3 від економіки США, хоча кількість населення у Японії вдвічі менша, ніж у США. Ще в середині 60-х років Південна Корея була країною дрібних фермерів, які переважно вручну висажували і збирали рис. Валовий національний продукт у розрахунку на душу населення становив у Кореї в 60-х роках 230 дол. Це стільки само, як у бідній африканській країні Гана. Якщо за станом

на 1993 р. ВВП у розрахунку на душу населення у Гані збільшився до 430 дол., то у Південній Кореї — до 7,7 тис. дол. Нинішня економіка Південної Кореї не поступається своїми масштабами економіці Швеції, Австралії чи Нідерландів. Фахівці стверджують, що в основі економічного дива лежить всеохопна освіта населення, висока частка національних заощаджень, політична стабільність (яка часто досягалася навіть недемократичними методами). Важливим чинником економічного зростання вважають також розвиток галузей промисловості, орієнтованих на експорт.

Економіки країн Південно-Східної Азії були відкриті для конкуренції. Індія, країни Африки та Латинської Америки створили для своїх економік замкнуте оточення і, як результат, програли, оскільки продукція виявилася менш конкурентоспроможною, ніж східноазійських країн.

Виробництво 80 % світової промислової продукції нині зосереджено у чотирьох регіонах земної кулі — Північній Америці, Північно-Західній Європі, Західній Росії та Японії. Виробництво текстилю, одягу, побутових електронних приладів почало активно переміщатися з країн з розвинутою ринковою економікою до слаборозвинених країн.

3.6. ЧОРНА І КОЛЬОРОВА МЕТАЛУРГІЯ

3.6.1. Чорна металургія

У своєму розвитку людство пройшло кам'яний вік, потім епоху бронзи, за якою почалась епоха заліза. Хоч нині залізо — не єдиний матеріал, що використовується людством, усе-таки цей метал відіграє досить помітну роль у господарському житті нашої планети.

Залізної руди у світі достатньо, вона є практично на всіх континентах. Багатими на залізну руду вважаються Росія, Україна, Китай, Індія, Бразилія, Південно-Африканська Республіка, Алжир, Лівія, Мавританія, Ліберія, США, Канада, Австралія, Швеція та ін. Серед зазначених країн лише Китай не експортує залізної руди у світових масштабах. Її основними експортерами вважаються Австралія, Росія та Бразилія — країни, що розташовані на трьох різних континентах.

До Другої світової війни залізна руда в основному видобувалася в США, Великобританії, Швеції, Франції, Німеччині. Після війни

лідуючі позиції у видобутку руди займали Канада, Австралія, Південно-Африканська Республіка і деякі країни, що розвиваються.

Після Другої світової війни частка спожитого заліза почала зменшуватися через збільшення використання пластмас та інших матеріалів.

Дешева робоча сила та менш жорсткі екологічні вимоги сприяли інтенсивному розвитку чорної металургії в країнах “третього світу” порівняно з індустріальними країнами світу.

Ще в недалекому історичному минулому підприємства чорної металургії розміщувалися якомога ближче до басейнів кам'яного вугілля, що зумовлювалося великою енергомісткістю цієї галузі. Для одержання однієї тонни чавуну (який потім перероблявся на сталь) було потрібно більше вугілля, ніж залізної руди. Оскільки для ливарного виробництва вугілля потребувалося ще більше, то доцільніше було залізну руду возити до вугілля, а не навпаки. Відбувалися, щоправда, і “маятникові перевезення”. Якщо в одному регіоні була залізна руда, а в іншому — вугілля, то створювали підприємства чорної металургії в обох регіонах з тим, щоб залізничні ешелони, що курсували між цими регіонами, були завжди завантажені. В один бік вони везли залізну руду, а в інший — вугілля.

Удосконалюючи технологію, людство досягло того, що затрати на вугілля стали значно меншими, ніж затрати на залізну руду, і стало вигідно вугілля (кокс) возити до місць видобування залізної руди.

Технічний прогрес на транспорті та інші чинники сприяли розвитку чорної металургії у місцях споживання її продукції, віддалених від родовищ вугілля і залізної руди. Яскравий приклад — металургійні центри Японії та країн Східної Європи. У світі є не лише великі підприємства чорної металургії, а й міні-заводи.

За останні два-три десятиліття зайнятість у сталеливарній промисловості США скоротилася на дві третини. З експортера США перетворилися на імпортера сталі. Світовим сталевиробником і сталепродавцем залишається Західна Європа. Великим експортером сталі до країн, що розвиваються, стала Японія.

Для виробництва сталі необхідні великі і високоефективні заводи. А для цього потрібні колосальні інвестиції. З огляду на це сталеливарного виробництва немає, наприклад, в Африці. Цей континент виробляє менше 1 % світової сталі. Нові металургійні центри з'явилися у Бразилії, Південній Кореї, Японії, на Тайвані. Цьому спри-

яли дешева робоча сила, урядові субсидії та податкові пільги на експорт сталі. Фахівці вважають, що занепад сталеливарної промисловості, наприклад, у США і Великобританії пояснюється надмірною кількістю зайнятих, деморалізованим керівництвом, неефективністю або й відсутністю державної підтримки, незговорливістю профспілок.

3.6.2. Кольорова металургія

Нерідко у кілограмі залізної руди понад півкілограма припадає на чисте залізо. З рудами кольорових металів природа значно скупіша. Якщо у кілограмі мідної руди міститься 5–10 грамів міді, то така руда придатна для промислової переробки. А, наприклад, олово отримують із ще бідніших руд. Знаходять золоті самородки, але це трапляється рідко.

У XIX ст. в Австралії знайшли плиту, в якій золото зрослося з кварцом. Загальна маса плити становила 300 кг, золота в ній було 90 кг. В Австралії також було знайдено кілька самородків золота масою понад 50 кг. Один з них — “Бажаний незнайомиць” — важить 70 кг. Золотий самородок “Великий трикутник” вагою 36 кг зберігається в Алмазному фонді Росії. Знайшли його в Уральських горах у долині річки Міас.

Мідь зустрічається у природі у самородному вигляді значно частіше, ніж золото, срібло та платина. Якось знайшли самородок міді, який важив аж 420 тонн! Люди навчилися використовувати мідь значно раніше, ніж залізо. Сплав міді з оловом (бронзу) винайшли 5 тис. років тому на Близькому Сході. Видобуток і виплавка міді були відомі ще у Давньому Єгипті понад 3300 років тому, давні єгиптяни виплавили 100 т міді. Понад 170 мінералів містять мідь, десята частина цих мінералів має промислове значення.

Нині підприємства кольорової металургії наближають до місць видобування руд кольорових металів. Серед країн, що мають розвинену кольорову металургію, слід назвати США, Росію, Канаду, Австралію, Казахстан, Іспанію, Польщу, Чилі, Конго, Замбію, Малайзію, Індонезію.

У країнах, що розвиваються, часто був неповний цикл процесу виробництва кольорових металів. Наприклад, там видобувалася руда, вироблявся концентрат і чорновий метал. Подальші технологічні операції виконувались у промислово розвинених країнах — США, Японії і країнах Західної Європи. Чорновий метал вантажили на

судна і відправляли на заводи кольорової металургії колишніх метрополій. До речі, такі заводи сконцентровані на морському узбережжі.

Оскільки виробництво кольорових металів екологічно шкідливе, то останні десятиліття воно щораз інтенсивніше почало переміщуватися у країни, що розвиваються, завдяки їх ліберальним стандартам у сфері охорони навколишнього середовища.

Нині кольорова металургія зосереджена переважно у країнах Азії, Африки і Латинської Америки. А споживають кольорові метали в основному промислово розвинені країни.

Деякі інші тенденції притаманні виробництву алюмінію. Зустрічаються руди (боксити) з таким високим вмістом цього металу (до 60 %), що економічно доцільно транспортувати їх до регіонів, багатих на електроенергію. Саме вона потрібна для виплавлення алюмінію і в значних кількостях — понад 15 тис. кВт·год для виробництва 1 т алюмінію.

Родовища бокситів є в багатьох країнах (Франції, Угорщині, Греції, Гані, Камеруні, Гаїті, Суринамі, Росії, Китаї та ін.). Найбільше бокситів видобувають в Австралії, Гвінеї та на Ямаїці. На частку цих трьох країн припадає понад 70 % світового видобутку бокситів. 70 % первинного алюмінію споживають США, Японія і ФРН.

Упродовж останніх десятиліть частка країн, що розвиваються, у виробництві алюмінію збільшується. Зокрема, інтенсивно розвивається алюмінієва промисловість у Бразилії, Суринамі і Венесуелі.

3.7. МАШИНОБУДУВАННЯ

3.7.1. Загальні дані про машинобудування

Сучасний світ не можна уявити без машинобудування, яке вважають основною галуззю промисловості світу. Приблизно 90 % його продукції забезпечують індустріально розвинені країни. Лише десята частина припадає на групу країн, що розвиваються.

Лідерами світового машинобудування є США, Японія і ФРН. Сильні позиції у Великобританії, Франції, Росії, Канади, Іспанії, Китаю, Бразилії. У країнах, що розвиваються, частка продукції машинобудування у загальному обсязі обробної промисловості не перевищує 20 %. Про місце машинобудування судять і за таким показ-

ником, як частка його продукції у вартості експорту. Найвищий показник у Японії — понад 60 %. Цей показник може бути низьким навіть у деяких економічно розвинених країнах — наприклад, у Австралії і Новій Зеландії.

У галузі машинобудування поглиблюється і розширюється міжнародна спеціалізація і кооперування. Інтенсифікується технічне переоснащення машинобудування індустріально розвинених країн, підвищується рівень його автоматизації та продуктивності. Розвитку машинобудування значною мірою сприяє інтенсифікація фундаментальних і прикладних досліджень і посилення конкурентної боротьби.

3.7.2. Автомобілебудування

Світове автомобілебудування безпосередньо працевлаштовує 4 млн чол. Ще 8 млн чол. працюють у галузях, які постачають для автомобілебудування матеріали і компоненти. Ця галузь лідирує за кількістю транснаціональних компаній — близько десяти провідних компаній випускають 80 % світової продукції автомобілебудування. Американська компанія “Форд” є другим у світі виробником автомобілів, 60 % її автомобілів виробляються за межами США. Добре розвинене автомобілебудування у США, Західній Європі, Бразилії, Австралії, Східній Азії.

У 1960 р. США випускали понад 50 % автомобілів світу, а Великобританія — 10 %. Через три десятиліття їх частка зменшилася відповідно до 18 і 3,3 %. Ці країни випередила Японія. У 1960 р. вона випустила 165 тис. автомобілів, а в 1991 р. — 13 млн, на її частку нині припадає 25 % випущених у світі автомобілів.

Щорічно у світі випускається 40–50 млн автомобілів, четверта частина яких — вантажні автомобілі та автобуси. Приблизно половина випущених автомобілів використовується для заміни транспортних засобів, що вибувають з ладу, а половина — для збільшення автопарку.

3.7.3. Електроніка

Розвиток сучасної мікроелектронної промисловості бере свій початок від винайдення у 1948 р. транзистора в американській корпорації *Bell Telephone Laboratories*. Транзистор змінив вакуумну трубку,

що застосовувалася до цього у радіо- і телеприладах та інших виробках електроніки. До початку 60-х років з'явилися інтегральні схеми, а на початку 70-х років — мікропроцесори.

Упродовж 60–70-х років у виробництві напівпровідників домінували США. Але до початку 90-х років пальму першості у них відібрала Японія. Ця галузь розвинена також у Західній Європі та Південно-Східній Азії. У 1995 р. на частку Японії припадало 42 % світового виробництва напівпровідників, США — 25 %, а Європи — 13 %.

Виробництво електронних приладів побутового призначення (наприклад, телевізорів) характеризується ширшою географією, ніж виробництво напівпровідників. П'яту частину світового випуску телевізорів забезпечує Китай, а Південна Корея і Японія — по 14 %. Великим виробником телевізорів є Бразилія, на її частку припадає 75 % випуску телевізорів у Латинській Америці.

3.7.4. Інші галузі машинобудування

Аерокосмічна промисловість належить до сфери високих технологій, тобто є наукомісткою. Вона потребує потужної науково-дослідної бази, кваліфікованих кадрів, сучасних матеріалів, обладнання, устаткування тощо. Коло країн, які випускають літаки, ракети та космічні апарати, досить вузьке. Основним виробником є США, значних успіхів досягли Франція, Великобританія, ФРН, Україна, Росія, Японія, Китай, Індія. Порівняно прості моделі літаків виробляють у деяких інших країнах світу. Успіх проекту “Аеробус” дав можливість західноєвропейським країнам підірвати домінуюче становище США на світовому ринку авіатехніки.

Важке машинобудування виробляє машини та обладнання для гірничодобувної, енергетичної, металургійної, машинобудівної та інших галузей. Як правило, така продукція виробляється невеликими партіями, часто за індивідуальними замовленнями, є матеріало- і трудомісткою. Підприємства цієї галузі наближають до джерел матеріалів, кваліфікованої робочої сили. Важке машинобудування розвинуто у США, Великобританії, Японії, ФРН, Франції, Росії, Китаї.

Корабле- та локомотивобудування здебільшого поширене у групі високорозвинених країн світу, особливо міцні позиції Японії, Великобританії, ФРН, США, Росії, Австралії, Південної Кореї, Польщі, Іспанії.

3.8. ХІМІЧНА І ЛЕГКА ПРОМИСЛОВІСТЬ

3.8.1. Хімічна промисловість

Ця галузь має велике значення в економічному житті сучасного світу. Найбільшим регіоном хімічної промисловості вважається Західна Європа. До Першої світової війни найрозвиненіша хімічна промисловість була у Німеччині. Згодом позиції цієї галузі посилились і в інших країнах. Уже давно у структурі хімічної промисловості на перше місце вийшла нафтохімія. Тривалий час нафтохімія Західної Європи орієнтувалася винятково на привізну нафту. Нині цей регіон має і власну нафту, видобуту передусім на континентальному шельфі Північного моря.

Нафтохімія і нафтопереробка в Західній Європі сконцентровані переважно уздовж морського узбережжя, оскільки саме туди надходить нафта з-за океану або з Північного моря. Нафтопереробні заводи Східної Європи зосереджені поблизу трас нафтопроводів, побудованих ще за часів колишнього СРСР. Нафтохімія США концентрується на узбережжі Мексиканської затоки — у районі великого нафтогазоносного басейну.

Нафтохімію Східної і Південної Азії представляє передусім Японія, а також Китай і так звані нові індустріальні країни — Південна Корея, Таїланд, Тайвань та ін.

Хімічна промисловість Росії та інших країн СНД була створена за роки радянської влади за рахунок імпортованої техніки, інтелектуальної допомоги Заходу і виснажливої праці радянських людей. На її територіальне розміщення впливали сировинний, енергетичний, політичний та інші чинники.

Хімічна промисловість почала розвиватися і в країнах “третього світу”. У регіоні Перської затоки виріс новий район нафтохімії світового масштабу. Комбінати, продукцією яких є напівфабрикати для органічного синтезу і азотних добрив, були побудовані також у державах Північної Африки і Латинської Америки.

Отже, підприємства хімічної промисловості нині є не лише в індустріально розвинених державах, а й у країнах “третього світу”. Наукомісткі галузі промисловості найбільше представлені в індустріально розвинених країнах. Серед таких галузей слід назвати фармацевтичну, виробництво хімікатів спеціального призначення та високоякісних пластмас.

3.8.2. Легка промисловість

Провідна галузь легкої промисловості — текстильна. З історичного погляду це досить стара галузь, але вона постійно оновлюється. Частка натуральної сировини у структурі виробництва тканин зменшується, а частка синтетичної сировини — збільшується. Текстильна промисловість є у багатьох країнах світу — як у розвинених, так і в тих, що розвиваються.

У багатьох економічно розвинених країнах (наприклад, Нідерландах, Великобританії, Франції, Німеччині) упродовж останніх десятиліть текстильна промисловість занепадала, тоді як в азіатських і латиноамериканських країнах (Індія, Південна Корея, Філіппіни, Чилі, Колумбія, Венесуела, Перу) вона інтенсивно розвивалася. Попри появу нових текстильних центрів — Далекого Сходу, Індії та Китаю — у світовому експорті цієї продукції лідирують ФРН та Італія.

Аналогічні тенденції простежуються і в географії промисловості з виробництва одягу. Високі темпи її розвитку в Індії, Сінгапурі, Південній Кореї, Малайзії, Венесуелі, Домініканській Республіці, на Філіппінах. Гонконг є найбільшим у світі експортером одягу, на його частку припадає понад 14 % світового експорту одягу. Друге — третє місце посідають Італія і Південна Корея — по 9,5 %, для порівняння — частка США становить лише 2,5 %.

3.9. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Неолітична революція, тобто перехід від збиральницького до відтворювального сільського господарства, відбулася десь за 9 тис. років до н. е. Центрами зернового господарства були Близький Схід, Далекий Схід, Центральна Америка. У Перу та Індонезії основними культурами були коренеплоди. Щонайменше за 8 тис. років до н. е. на Близькому Сході людина окультурила ячмінь і пшеницю. Іригація була відома у Вавилоні, Єгипті, долині Інду, у Китаї за 3 тис. років до н. е.

Століттями технічна база сільського господарства світу залишалася незмінною: віл тягнув соху, насіння висівалося вручну, врожай збирався серпом, збіжжя молотилося простими механічними знаряддями, зерно від полови очищалося провіюванням на вітрі.

Використання добрив у сільському господарстві дало Китаю можливість утримувати лідерство за продуктивністю у IV–XIX ст. Сільськогосподарська революція у Європі відбулася у XVIII ст. Були запроваджені норфолцька система сівозміни, селекція, ротерхамський плуг та інші знаряддя праці. У XIX ст. з'явилися мінеральні та синтетичні добрива, парові машини, розвивалися науково-дослідні заклади. У XX ст. двигун внутрішнього згорання замінив паровий, з'явилися агрохімікати, новий напрям у біологічній науці — генна інженерія тощо.

Протягом 60–90-х років у групі промислово розвинених країн частка зайнятих у сільському господарстві знизилася з 13 до 7 %, а в країнах, що розвиваються, — з 65 до 57 %. Частка економічно активного населення, що працює у сільському господарстві, становила: Азія та Африка — 60 %, Південна Америка і Океанія — близько 19 %, Європа та Північна Америка — 9–10 %.

Основними виробниками продуктів харчування залишаються економічно розвинені країни. Вони є також основними експортерами цих продуктів. Більшість країн, що розвиваються, не здатні прогодувати себе самостійно.

3.9.1. Типи сільськогосподарського виробництва

Сьогодні, як і в історичному минулому, сільське господарство є тією сферою людської діяльності, де відбувається найтісніший контакт людини з навколишнім середовищем. Земля була, є і, очевидно, ще дуже довго, а може й завжди буде основним засобом виробництва у сільському господарстві. Нині у світі на орні землі припадає близько 11 % всієї території суші (1340 млн га), на луки і пасовища — 24 % (3365 млн га). Поняття “сільськогосподарські угіддя” включає орні землі, багаторічні насадження (сади), природні луки та пасовища. Загальна площа сільськогосподарських угідь становила наприкінці XX ст. 4810 млн га, а площа орних земель у розрахунку на одного жителя планети — 0,24 га.

У країнах світу земля перебуває у приватній, державній, комунальній та інших формах власності. Іноді форми власності на землю такі складні, що в них важко розібратися навіть фахівцям. Наприклад, в Англії земля теоретично належить державі, хоча про це мало хто з англійців здогадується.

У сільському господарстві економічно розвинених країн переважає високотоварне агропромислове виробництво. Це означає, що фермери там виробляють таку велику кількість сільськогосподарської продукції, яка значно перевищує власні потреби фермера та його сім'ї. Надлишок продукції фермер продає, купуючи за виручені гроші потрібні йому матеріали, техніку, мінеральні добрива тощо.

У країнах, що розвиваються, переважає дрібнотоварне сільське господарство. Це означає, що дрібні фермери мають змогу продавати лише невелику частку своєї продукції. Дрібнотоварне виробництво переважно орієнтується на задоволення власних потреб фермерських господарств у продуктах харчування.

У сільському господарстві країн, що розвиваються, поширені плантації. Плантаційну систему вперше запровадили португальці ще на початку XV ст. на тропічних островах західноафриканського узбережжя. Плантації — це великомасштабні сільськогосподарські підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні певних продовольчих або технічних культур, як правило, субтропічних і тропічних — наприклад, кофе, цукрової тростини, бавовнику, чаю тощо.

Уже кілька десятиліть основні потоки сільськогосподарської сировини регулюються на світовому ринку міжнародними організаціями.

3.9.2. “Зелена революція” і “біотехнологічна революція”

Аналізуючи нинішній стан сільського господарства світу, часто вживають поняття “зелена революція”. Зелена, тому що зелений колір — це колір сільського господарства. Революція, тому що у сільському господарстві відбуваються широкомасштабні перетворення на основі сучасної агротехніки.

У США, Канаді, Великобританії та інших економічно розвинених країнах “зелена революція” відбулася ще перед Другою світовою війною та протягом перших післявоєнних десятиліть. Механізація сільськогосподарського виробництва, запровадження передової агротехніки, укрупнення фермерських господарств викликали небачений до того рівень продуктивності сільськогосподарської праці. “Зелена революція” згодом почала розгортатися і в країнах, що розвиваються. Їхнє примітивне сільське господарство рухалося

шляхом, який уже пройшли країни Заходу. А в розвинених країнах у цей час почався наступний етап “зеленої революції”, під назвою “біотехнологічна революція”, що передбачає широке застосування біотехнології, комп’ютерів, нових засобів захисту рослин, способів обробітку ґрунтів тощо. Інакше кажучи, поки країни, що розвиваються, механізують сільське господарство, розвинені країни світу здійснюють його біотехнологізацію.

3.9.3. Проблема голоду

До “зеленої революції” від голоду періодично страждали жителі тієї або іншої країни, що розвивається, або навіть груп цих країн. Не все населення цих країн і далеко не завжди було ситим. У результаті “зеленої революції” багато країн, що розвиваються, зуміли повністю задовольнити свої потреби у продуктах харчування, розвиваючи власне виробництво сільськогосподарської продукції. До речі, вважають, що “демографічний вибух” у групі країн, що розвиваються, не в останню чергу викликаний “зеленою революцією”. Населення вже не помирає від голоду (бо його немає), а відсутність страху перед майбутнім з огляду на малоймовірність голоду стимулює дітородіння.

Спираючись на досягнення “зеленої революції”, деякі з країн цієї групи спромоглися навіть перетворитися на експортерів сільськогосподарської продукції.

Упродовж останніх десятиліть темпи зростання виробництва продовольства перевищували темпи збільшення кількості населення нашої планети, що допомогло уникнути голоду і смерті від нього. На думку фахівців, протягом найближчих десятиліть такі тенденції збережуться, але пропозиція продовольства і попит на нього катастрофічно зближуватимуться до тієї межі, після якої можуть починатися голодомори планетарного масштабу. Нині щоденне споживання калорій у розрахунку на душу населення становить 3300 у розвинених країнах і 2100 — у країнах, що розвиваються. Наприклад, у Гані та Чаді на душу населення щоденно припадає 68 % необхідних організму калорій. Отже, вже нині “третій світ” не дуже ситий. Причинами цього вважають згаданий “демографічний вибух”, збезлісіння, ґрунтову ерозію, посухи, циклони тощо. Проблема голоду найгостріша в країнах Африки.

3.10. РОСЛИННИЦТВО

3.10.1. Зернові культури

Основними галузями світового сільського господарства є рослинництво і тваринництво. Основою рослинництва є зернове господарство. Зерно — основний продовольчий ресурс і важлива сировина. Найпоширеніші зернові культури пшениця, рис, кукурудза. Пшениця — культура помірного поясу. Здебільшого площі посівів зосереджені у Північній півкулі. Пшениця є озима та ярова. Озима росте довше, вона врожайніша. Пшеницю вирощують сім десятків країн, серед них особливо вирізняються США, Канада, Австралія, Росія, Казахстан, Україна. Вони є житницями всього світу. Експортують пшеницю Канада, США, Франція, Австралія, Аргентина.

Батьківщина рису — Китай та Індія. Цей злак вирощують у тропіках і щороку збирають кілька врожаїв. Вирощують рис ще більше країн, ніж пшеницю, хоча пшениця дає більші врожаї. Його основні експортери Китай, Індія, Японія, Індонезія, Філіппіни, США, Таїланд. Рис годує половину планетарного людства.

Батьківщиною кукурудзи вважається Мексика, де її вирощували вже 5 тис. років тому. Звідти вона поширилася по всій планеті. Найсприятливіший для вирощування кукурудзи теплий клімат. У світі нині вирощують переважно гібридні сорти цієї культури.

Інтенсивно кукурудзу вирощують у США, Західній Європі, а також в Аргентині, яка є її основним експортером.

Наприкінці ХХ ст. найвища врожайність зернових і зернобобових була у Бельгії — понад 75 ц/га.

3.10.2. Технічні культури

Важливою сільськогосподарською культурою є картопля, яка вживається людиною в їжу, це також чудовий корм для худоби і цінна сировина для технічної переробки.

Батьківщиною картоплі є Південна Америка, нині це територія Перу, Еквадору і Болівії. Звідти картопля поширилася по всій земній кулі і до Європи була завезена у XVI ст. У Росії поширилася у XVIII ст. за часів Петра I з плантацій на Охтирщині. Російське населення не бажало вирощувати нову культуру, виникали “картопляні бунти” (1834, 1840–1844 рр.), які були придушені військами.

Значними світовими виробниками картоплі вважаються Росія, Польща і Китай.

Середня врожайність картоплі становить 200–300 ц/га.

Цукор людство навчилося виробляти в основному з двох культур — цукрової тростини і цукрового буряку. Також виробляють його з винограду, солодкої кукурудзи тощо.

Цукрову тростину вирощують у тропічному і субтропічному поясах здебільшого країни, що розвиваються (Бразилія, Маврикій, держави Карибського басейну, Австралія, Індія). Батьківщиною культури є Південно-Східна Азія, де її вирощують уже кілька тисячоліть. У регіон Карибського моря іспанці завезли тростину у XVI ст. З цієї культури людство нині одержує понад половину потрібного йому цукру. Стеблини містять до 20 % цукру, налічується до 10 видів тростини. Цукрову тростину використовують також для салату, виробництва паперу і спирту, як корм худобі.

Основну масу цукрового буряку вирощують в економічно розвинених країнах (США, Великобританія, Центральна та Східна Європа). Переважна кількість цукру, виробленого з цукрового буряку, споживається у країнах-виробниках. Міжнародна торгівля цукром — це насамперед торгівля цукром-сирцем з тростини. Закуплений цукор-сирець рафінують, потім він надходить у торгівлю для задоволення потреб кінцевого споживача. Вміст цукру у цукровому буряку досягає 20 %. Вирощування цукрового буряку в Європі почалося наприкінці XVIII — на початку XIX ст., після встановлення Великобританією континентальної блокади.

Нині врожайність цукрового буряку становить 250–500 ц/га.

Батьківщиною чаю вважається Індія, кофе — Ефіопія, какао — Мексика.

Чай і нині в основному вирощують в Азії в умовах дощового клімату та кислих і напівкислих ґрунтів. Найбільшими його виробниками є Індія, Китай, Шрі-Ланка. Третину світового обсягу чаю імпортує Великобританія.

Каву як напій вперше вжили еменські араби. Нині налічується близько 50 видів кофе. Зустрічається до 40 видів кофейного дерева, з них 4 — культурні. Основні плантації кофе знаходяться в Латинській Америці, на другому місці Африка, на третьому — Азія.

80 відсотків світового збору какао забезпечують країни Африки (Гана, Нігерія, Кот-д'Івуар) і Америки приблизно в однаковій кількості, решту какао збирають в Азії.

Серед непродовольчих культур передусім слід згадати бавовник. Основним регіоном його поширення є Азія, зокрема Індія, Китай, Пакистан, Таїланд, Туреччина, вирощують бавовник і в інших регіонах. На світовий ринок бавовник поставляють США, Узбекистан, Китай, Пакистан, Індія, Австралія, Парагвай, деякі африканські країни. На бавовник припадає половина світового виробництв волокна. Вирізняють коротко- і довговолокнутий бавовник.

Імпортують бавовник здебільшого країни розвиненої ринкової економіки.

Виробництво натурального каучуку зосереджено у Південно-Східній і Південній Азії (Малайзія, Індонезія, Таїланд, Індія, Шрі-Ланка, Філіппіни). Добувають цей каучук з гевеї, значні плантації якої є також у Ліберії.

Батьківщина тютюну — тропіки Америки. Найбільшим у світі вирощувачем тютюну є Китай (за іншими даними — США), інші призові місця займають Індія, Бразилія, деякі з країн СНД. Тютюнові плантації є також в Італії, Греції, Індонезії, Болгарії, Туреччині, Японії, на Кубі.

3.10.3. Виноградарство і садівництво

Виноградарство. Людина вивела понад 4 тис. (за іншими даними — 8 тис.) сортів винограду. Людство вирощує виноград з різною метою — для споживання свіжим, виробництва оцту, соків, вина тощо. Певне уявлення про найбільших виноробів світу дають дані, наведені в табл. 10.

Крім зазначених великим виробником винограду є також Алжир. У США основний район виноградарства — штат Каліфорнія. Виноград добре росте в умовах середземноморського клімату.

За окремими даними, 80 % обсягів урожаю винограду у світі використовується для виготовлення вина, 7 % — для приготування родзинок. У США частка винограду, що використовується для виноробства, менша, там виготовляють більше соків, варення, родзинок.

Цитрусові і тропічні фрукти. Батьківщиною лимона, апельсина, мандарина і грейпфрута вважаються низовинні субтропічні і тропічні регіони Азії і Малайський архіпелаг. Цитрусові вирощувалися в Китаї ще 5 тис. років тому. Відомо багато сортів і гібридів цитрусових. Великим виробником цитрусових є США. Вирощують

Найбільші винороби світу

Країна	Обсяги урожаю винограду, тис. т	Частка у світовому виробництві, %
Франція	6200	22,3
Італія	5915	21,3
Іспанія	3107	11,2
Росія	1800	6,5
США	1490	5,4
Аргентина	1465	5,2
Німеччина	1015	3,7
Португалія	991	3,6
Південно-Африканська Республіка	963	3,5
Румунія	600	2,2

їх і в багатьох інших країнах з теплим кліматом (Середземномор'я, Центральна і Південна Америка, Японія).

Банани, кокосові горіхи, манго вирощують у тропічних країнах. Щороку у світі збирають 35 млн т бананів. Найбільшими експортерами бананів є центральноамериканські та карибські країни. Батьківщиною бананів вважається Південно-Східна Азія. Кокосовий горіх вирощують на Гавайських островах, у Малайзії, Таїланді та інших тропічних країнах. Одне дерево дає 100–200 плодів. Кокосовий горіх містить приблизно 15 % цукру і багатий на вітаміни А, В, С.

Батьківщиною манго є Індія. Існує близько 600 його сортів. Добре родить манго, якщо встановлюється суха погода. Але й за цієї умови задовільний врожай збирають не щороку, а через рік. Плоди бувають жовтого, зеленого або червоного кольору.

Садівництво — галузь рослинництва, вирощування плодових і декоративних культур, у тому числі кімнатних. Розвинене у багатьох країнах світу. Найпоширенішим плодовим деревом у світі є яблуна, вирощуються також груші, сливи та інші плоди. Квітництво задовольняє потреби країни у квітах, а також є експортною галуззю. Квіти екпортують, зокрема, Нідерланди.

3.11. ТВАРИННИЦТВО

3.11.1. Скотарство та інші галузі

Свійське тваринництво виникло на Близькому Сході за 8 тис. років до н. е. Існують докази того, що за 5 тис. років до н. е. вил тягнув дерев'яний безколісний плуг, ним користувалися і в Давньому Римі. Свійські стада овець і кіз відомі щонайменше за 7 тис. років до н. е.

Ламу одомашнили як тяглову тварину, альпака — заради вовни.

Нині у світі розводять велику і дрібну рогату худобу, свиней, овець, кролів, коней, верблюдів та інших представників тваринного світу. Природа істотно впливає на ведення тваринництва; зокрема тундра і лісотундра є сприятливими регіонами для оленярства і, навпаки, для розведення верблюдів більше придатний аридний клімат, а для молочного тваринництва потрібні гарні пасовища (які є, наприклад, у Новій Зеландії).

Молочне і м'ясне скотарство. Велику рогату худобу молочно-го напрямку розводять у густонаселених регіонах Європи та Північної Америки. Воно практично відсутнє у тропічних районах планети. М'ясо-молочний напрямок скотарства розвивають у помірному поясі та аридних регіонах. Скотарство м'ясного напрямку поширене в Аргентині, Австралії та США — країнах, де є великі площі природних пасовищ.

Свинарство. Ця галузь тваринництва має такі напрямки: м'ясний, беконний, м'ясо-сальний, сальний. Розвивається у густонаселених районах і районах інтенсивного вирощування картоплі і буряків. Через заборону ісламу вживати свинину у їжу свинарство не поширене у країнах, населення яких сповідує іслам. Найінтенсивніше свинарство розвинене у Китаї та США.

Вівчарство. Галузь розвивається за такими основними напрямками: тонкорунне, напівтонкорунне, напівгрубововняне та грубововняне вівчарство. Розведення овець поширене у країнах, де є великі пасовища. Вівчарство — традиційна і високорозвинена галузь в Австралії, Новій Зеландії, Аргентині, Великобританії, США. У Великобританії овець розводять через потребу у грубій вовні. Австралійські вівці дають м'яку вовну.

Оленярство. Розрізняють оленярство північне (розводять північних оленів) і пантове (розводять плямистих оленів, маралів, ізюбрів). Основні райони оленярства — тундрові і лісотундрові зони Пів-

нічної півкулі, а також деякі райони Південної Америки. Північних оленів розводять у Росії, Фінляндії, Швеції, Норвегії, Канаді, США (Аляска), пантових — у Китаї, Кореї, Монголії.

Верблюдовництво. Розвинене в зоні пустель, напівпустель і сухих степів; розводять дво- і одnogорбих верблюдів шести порід. Двогорбі верблюди бактриан досягають висоти на рівні плечей близько 2,3 м. Основною біологічною особливістю верблюдів є їхня пристосованість до умов існування в безводній пустелі і напівпустелі. Верблюдів використовують як в'ючних та запряжних тварин, а також на м'ясо, молоко і вовну.

Конярство. Нині у світі залишилася лише одна порода дикого коня (кінь Пржевальського, або монгольський дикий кінь). Сім'я диких коней налічує сім видів. Серед свійських коней вирізняють легких (верхових) і ваговиків. Арабська порода вважається однією з найкращих серед верхових коней.

Коня людина приручила ще за доісторичних часів. Нині у світі налічується 75 млн коней. Економічне значення коня різко знизлося після винайдення поїзда та автомобіля. Основні напрямки конярства — племінне і спортивне. Найбільше коней у США, Китаї, Бразилії, Мексиці, Аргентині, Росії, Монголії.

Кролівництво. Батьківщиною кролів вважаються Південна і Центральна Європа, Південна Африка, завезені у Великобританію, Нову Зеландію, Австралію, Америку. Існують дві групи порід кролів — породи Старого і Нового світу. У Старому світі найпоширеніший європейський кріль. Від нього походять одомашнені породи кролів, що вирощуються у багатьох країнах світу за винятком тропічних та екваторіальних. Основні напрями кролівництва — м'ясо-шкуркове, шкуркове і пухове.

У деяких країнах кролів у природі розвелось так багато, що вони стали справжнім лихом для сільського господарства. Прикладом може бути Австралія. Кролівництво розвинене в Росії, Україні, Білорусі, Молдові, Франції, Італії, США, Великобританії, Угорщині та інших країнах.

3.11.2. Рибництво і рибальство

Рибництво — одна з галузей господарства, що займається риборозведенням, збільшенням і поліпшенням якості рибних запасів. Вирізняють рибництво у природних водоймах і ставкове.

Рибальством людство займається здавна, воно поширене скрізь на планеті. Рибальство — лов і добування риби, морського звіря, китів, морських безхребетних та інших морепродуктів. Рибальство поділяється на промислове і любительське; промислове, у свою чергу, поділяється на океанічне (морське далеко від берегів), морське прибережне і озерно-річкове. Щороку у світі виловлюють близько 100 млн т* риби. Щорічний вилов риби в океанах становить 81 млн тонн. До речі, до обсягів виловленої риби зараховують не лише рибу, а й інші дари моря, наприклад, крабів.

Половина вилову риби припадає на шість країн: Китай, Японію, Росію, США, Чилі та Перу. З третини виловленої риби виготовляють корми для тварин. Здебільшого рибу ловлять на континентальному шельфі. У відкритому океані вилов практично не ведуть.

У внутрішніх водоймах щороку ловлять 13 млн т риби. Найбільшу кількість риби з внутрішніх водойм виловлює Китай — 4,1 млн т щорічно. На другому місці за цим показником перебуває Індія — 1,2 млн т. Найпоширеніша риба у Китаї та Індії — короп. Колишній СРСР посідав третє місце, виловлюючи у внутрішніх водоймах 0,9 млн т риби. Для порівняння зазначимо, що в США цей показник скромніший — лише 75 тис. т риби.

Відбувається переміщення основних районів рибальства з північної у південну частину Світового океану. Набуває поширення рибальство на спеціально створених рибних фермах. Рибні ферми забезпечують щорічний вилов риби в обсязі 10 млн тонн. Найбільшого розвитку вони набули у Китаї (2,5 млн т) та Індії (1,2 млн т). Вилов риби в морях та океанах, розведення риби на фермах та інші заходи мають загальну назву “аквакультура”.

3.11.3. Птахівництво

З історичних джерел можна дізнатися, що людство почало займатися птахівництвом за 3200 років до н. е. Тоді індуси одомашнили

---

* Англomовна література, наводячи обсяг виловленої риби, використовує такі одиниці вимірювання, як “коротка тонна” і “метрична тонна”. Метрична тонна дорівнює 1000 кг, коротка становить 0,0842 метричної, тобто 842 кг. Тут показники наведені у метричних тоннах.

дику курку з джунглів. Пташині ферми з'явилися порівняно недавно — наприкінці XIX ст. — і птахівництво було переведене на промислову основу. Вирощування бройлерів, утримання курчат та індиків при штучному освітленні вперше було запроваджено у США. Згодом з'явилася відгодівля на птахофермах птахів з використанням кормів, збагачених гормонами. Якщо раніше м'ясо птахів було їжею заможних людей, то нині у розвинених країнах світу воно вважається їжею передусім малозабезпечених верств населення. Захисники природи вважають утримання птахів у клітках на птахофермах однією з найжорстокіших форм поводження з птахами і борються з цим.

Основні напрямки птахівництва — яєчне і м'ясне.

Нині птахівництво розвинене у багатьох країнах світу, оскільки практично не залежить від природних умов. Розвивається інтенсивно і сконцентроване здебільшого поблизу великих міст і промислових центрів.

3.11.4. Шовківництво

Кілька тисяч років тому китайці винайшли спосіб виготовлення шовку з кокона шовковичного шовкопряда. Спроба вивезення з Китаю гусениці або її яйця (кокона) каралася смертю. Секрет виробництва шовку потрапив до Японії приблизно у III ст. У VI ст. імператор Візантії Юстиніан надіслав двох перських монахів до Китаю з метою, так би мовити, “промислового шпигунства”. Вони привезли з Китаю яйця шовкопряда у бамбуковій палиці. Відтоді навколо столиці Візантії Константинополя (нинішнього Стамбула) почало розвиватися шовківництво. Поступово ця галузь поширилася у Південно-Західну Європу.

Кормом для гусені шовкопряда є листя шовковичного дерева (шовковиці). Розведення шовкопряда поєднується з шовківництвом. З кожного кокона шовкопряда (розміром з невелике яйце) одержують 400–1100 м нитки, яку використовують для виготовлення натурального шовку. Вирощують шовкопряда у країнах з теплим кліматом і достатніми кормовими ресурсами для цього.

Нині шовковичного шовкопряда розводять у Китаї, Японії, Індії, Іспанії, Італії, центральноазіатських державах тощо.

3.11.5. Бджільництво

Відомо, що бджільництвом людство почало займатися ще за 2400 років до н. е. Спочатку людина збирала мед у гніздах диких бджіл, які вони влаштовували у дуплах дерев і щілинах між скелями, а згодом людина почала створювати для бджіл штучні гнізда — борті. Цей промисел одержав назву бортництво. Сучасне бджільництво розвинулось після винайдення пересувного вулика з рамками, що виймаються з нього. Перший розбірний рамковий вулик винайшов російський бджоляр П. Прокопович у 1814 р. Бджільництво поширене у країнах помірною і субтропічного клімату. Його основні напрямки — виробництво меду бджолиного, бджолиного воску, прополісу, бджолиної отрути, маточного молочка, бджолозапилення, розведення маток і бджолиних сімей.

Основними продуктами бджільництва є мед та віск, бджоли запилюють сільськогосподарські комахозапильні культури з метою підвищення їх врожайності.

Відомо близько 30 тис. видів бджіл, які поширені скрізь, де ростуть квіткові рослини.

Африканські медоносні бджоли характеризуються більшою, ніж європейські, працездатністю, а також агресивніші за них. Вони швидше літають, працювати починають раніше, а закінчують пізніше. Виведення у Бразилії наприкінці 50-х — на початку 60-х років гібридних бджіл (схрещуванням африканських і європейських) призвело до появи бджіл-убивць, від яких гинуть люди, коні, корови. Вони стали справжнім лихом для латиноамериканських країн.

3.12. АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС

Агропромисловий комплекс (АПК) — це сукупність галузей народного господарства, пов'язаних з виробництвом продовольства і предметів широкого вжитку з сільськогосподарської сировини і постачанням їх населенню.

В англійській літературі це поняття відоме як агробізнес. У США воно включає володіння землею, сільськогосподарський процес, виробництво сільськогосподарської техніки, переробку сільськогосподарської сировини і транспортування готових продуктів на ринок. В Європі агробізнес розуміють дещо вужче. В усьому світі агро-

бізнес характеризується високим рівнем вертикальної і горизонтальної інтеграції господарюючих суб'єктів.

Умовно АПК поділяється на три групи:

- галузі, що здійснюють виробництво засобів виробництва для сільського господарства, його матеріально-технічне забезпечення і виробниче обслуговування;
- безпосередньо сільськогосподарське виробництво;
- галузі і виробництва, що переробляють сільськогосподарську сировину і забезпечують рух продукту від сільського господарства до кінцевого споживача (харчова, відповідні галузі легкої промисловості, підприємства з транспортування, зберігання, реалізації).

Країни з розвиненим сільським господарством характеризуються також високим розвитком харчової промисловості.

Нині у світі виробництво продуктів харчування збільшується де-що швидшими темпами, ніж темпи приросту населення. За прогнозом, потреби у продуктах харчування підвищуватимуться упродовж найближчих двох – трьох десятиліть на 3–4 % щорічно, тому загроза голоду не зникне. Проблема недоїдання найгостріша в Африці – з 27 неблагополучних у цьому аспекті країн світу 22 розташовані саме в Африці. У багатих країнах, навпаки, існує переїдання.

Зарубіжні фахівці виокремлюють п'ять стадій, які проходить сільськогосподарська продукція на своєму шляху до ринку у розвинених країнах:

- виробництво;
- обробка;
- пакування;
- транспортування;
- маркетинг.

В економічно розвинених країнах сільськогосподарська продукція до споживача, як правило, не надходить безпосередньо з поля або тваринницької ферми. Існує проміжна ланка у вигляді підприємств харчової промисловості. У “третьому світі” велика частка сільськогосподарської продукції надходить споживачеві в необробленому вигляді.

Територіально харчову промисловість розміщують поблизу ринків збуту її продукції.

3.13. ТРАНСПОРТ СВІТУ

3.13.1. Загальна характеристика світового транспорту

Транспорт — це галузь матеріального виробництва, що забезпечує перевезення пасажирів і вантажів. Існують такі види транспорту: наземний (поділяється на автомобільний, залізничний, трубопровідний і гужовий), повітряний — авіаційний, водний (поділяється на річковий і морський). До транспорту дехто зараховує лінії електропередач (оскільки ними передається не що інше як енергія). За призначенням виокремлюють транспорт загального користування, що обслуговує сферу обігу і населення, транспорт незагального користування (внутрішньовиробничі переміщення сировини, напівфабрикатів, готових виробів тощо), а також транспорт особистого користування.

Шляхи сполучення, транспортні підприємства і транспортні засоби утворюють разом світову транспорту систему. На світовому транспорті працює 100 млн чол. Загальна довжина транспортної мережі (не враховуючи морських ліній) становить 35 млн км. Щороку у світі всі види транспорту перевозять 100 млрд тонн вантажів і понад 1 трлн пасажирів. За значенням у структурі вантажообороту види транспорту розподілилися у такій послідовності: морський, залізничний, автомобільний, нафтогазопровідний, газопровідний, внутрішній водний, повітряний.

Спостерігається своєрідна спеціалізація транспорту. Наприклад, автомобільний транспорт перевозить більшість пасажирів і вантажів на короткі та середні відстані. Міжконтинентальні перевезення вантажів в основному виконуються морським транспортом. Трубопровідний транспорт найефективніший у разі транспортування газу і нафти по суші.

В умовах науково-технічного прогресу збільшилася пропускна здатність транспортних шляхів, з'явилися нові транспортні засоби, збільшилася їх місткість і швидкість пересування. Великого поширення набула, зокрема, контейнеризація перевезень, яка сприяла підвищенню продуктивності праці на транспорті у кілька разів завдяки спрощенню вантажно-розвантажувальних операцій.

Примітивні транспортні засоби пересування з'явилися ще за часів первіснообщинного ладу. З розвитком виробничих сил і внаслідок

суспільного поділу праці розвивались і вдосконалювались транспортні засоби. Виокремлення транспорту в особливу галузь виробництва почалось у XV–XVI ст. і завершилось з переходом від мануфактурного до великого машинного виробництва, тобто наприкінці XVIII ст. Великі географічні відкриття зробили великий вклад у створення світової транспортної мережі. Проте ця мережа остаточно сформувалася у XX ст. Саме у XX ст. з'явився повітряний транспорт і набув поширення трубопровідний.

В економічно розвинених країнах транспортна система найдосконаліша. На ці країни припадає основна маса світового вантажообороту і лівова частка світової транспортної мережі. Найрозвиненіша транспортна мережа у країнах Заходу, дещо поступається їй транспортна мережа Східної Європи та Росії, менш розвинена вона в Азії, Африці і Латинській Америці.

3.13.2. Автомобільний транспорт

Перший автомобіль з паровим двигуном побудував у 1769 р. французький інженер Н. Кюньо. Рухався він зі швидкістю 4 км/год. Автомобіль з двигуном внутрішнього згорання створили в 1885–1887 рр. у Німеччині конструктори Г. Даймлер (1834–1900) і К. Бенц (1844–1929). Кожен з них до створення автомобіля йшов своїм шляхом.

Автомобільна промисловість виникла наприкінці XIX ст. у Франції, Німеччині, США, Великобританії. У 1903 р. на американських підприємствах компанії “Форд мотор” почали масово (на конвеєрі) випускати автомобіль “Форд” моделі “Т”.

Нині загальна довжина світових автомобільних доріг з твердим покриттям становить понад 20 млн км, найгустіша їх мережа у Західній Європі. У світі налічується понад 600 млн автомобілів і щороку ця цифра збільшується. Близько 80 % їх кількості зосереджено у США, Японії та Західній Європі. 50 відсотків жителів цих країн мають автомобілі. У країнах, що розвиваються, цей показник значно менший і в середньому становить один відсоток. Навіть у таких відносно розвинених країнах, як Мексика і Бразилія, зазначений показник не перевищує 6 %.

У розрахунку на 1000 жителів найбільша кількість автомобілів припадає на США, ФРН, Нову Зеландію, Канаду, Австралію, Швей-

царю, Швецію, Італію, Францію. Сучасний автомобільний транспорт постійно технічно переоснащується і вдосконалюється, у результаті чого з'являються потужніші, швидкісніші, комфортабельніші й ефективніші автомобілі.

3.13.3. Залізничний транспорт

Використання рейкового транспорту, який приводився в дію мускульною силою людини або тварини, відоме людству ще з XVI ст. Залізничний транспорт виник у першій половині XIX ст. у зв'язку з розвитком великої промисловості, зокрема кам'яновугільної і металургійної.

Піонером парового залізничного транспорту вважається англійський винахідник Дж. Стефенсон (1781–1848). Він почав будувати паровози з 1814 р. і створив перші придатні на практиці моделі. Побудував першу залізницю загального користування Дарлінгтон — Стоктон (відкрита у 1825 р.). Свою відому модель паровоза “Ракета” Дж. Стефенсон створив у 1829 р. Ця модель стала прототипом парових локомотивів. Паровоз “Ракета” тягнув вагон з 36 пасажирами і рухався з небаченою до того швидкістю — 38 км/год.

Інший англійський винахідник Р. Тревітік створив безрейковий паровий візок (1801–1803 рр.), а в 1803 р. — паровоз для залізничної колії (випробований у 1804 р.).

Російські винахідники — кріпосні заводчиків Демидових батько (1774–1842) і син (1803–1849) Є. і М. Черепанови — побудували перший у Росії паровоз (1833–1834 рр.) і залізницю протяжністю 3,5 км.

У 1830 р. в Англії запрацювала залізниця між Ліверпулем і Манчестером. На будівництві залізниць у Великобританії в 1847 р. працювало 250 тис. землекопів. За станом на 1851 р., залізниці існували у 18 країнах світу, у тому числі у 1851 р. була введена в експлуатацію двоколійна залізниця протяжністю 650 км між Петербургом і Москвою, яка була тоді найдовшою у світі. Протяжність залізниць у Росії в 1861 р. становила 1500 верстов, в Англії — у 10 разів більше.

У 1850–1900 рр. протяжність залізниць збільшилася: в Німеччині у 9 разів, у Франції — в 13, а в Росії — у більш як 100 разів. У 1869 р. була побудована перша трансконтинентальна лінія між Нью-Йорком і Сан-Франциско. Лінія Москва — Смоленськ —

Мінськ — Брест — Варшава була збудована у 1871–1872 рр., залізниця Рига — Орел — у 1868–1871 рр.

У США в 1850–1860 рр. було побудовано 34 тис. км залізниць.

Дешевий залізничний транспорт сприяв усуненню регіональних відмінностей у Європі. Цей вид транспорту, зокрема, стимулював розвиток курортного бізнесу у Швейцарії та Середземномор'ї.

Нині у країнах Заходу довжина залізничної мережі скорочується. Це зумовлено конкуренцією автомобільного транспорту, який здатний виконувати перевезення за принципом “від дверей — до дверей”. Водночас у багатьох країнах довжина залізничної мережі збільшується. Це, як правило, відбувається у великих за площею країнах, які освоюють свої території, багаті на природні ресурси, зокрема, у Китаї, Росії, Індії, Канаді. Китай щороку будує 1 тис. км залізниць.

У світі налічується понад 1,2 млн км залізниць загального користування, з них 200 тис. км електрифіковані.

Найдовша мережа залізниць у США (200 тис. км), на другому місці — Канада (90 тис. км), не набагато відстає Росія (87 тис. км). Значна довжина залізничної мережі також в Індії (63 тис. км), Китаї (53 тис. км), ФРН (45 тис. км), Аргентині (40 тис. км), Австралії (36 тис. км), Франції (34 тис. км), Бразилії (31 тис. км).

Довжина залізничної мережі не дає повного уявлення про розвиток цього виду транспорту через неоднакові території країн. Тому для характеристики мережі застосовують такий показник, як щільність, тобто довжину мережі ділять на площу території країни. За цим показником лідирує Німеччина, у якій на 1000 кв. км території припадає 125 погонних кілометрів залізниць. Висока щільність залізничної мережі також у Польщі (80), Японії (75), Великобританії (70), Італії (65), Франції (60). В інших країнах світу, в тому числі в економічно розвинених, щільність дещо менша.

Залізниці як колишнього СРСР, так і нинішньої Росії використовуються дуже інтенсивно. Наприклад, на частку СРСР припадало лише 12 % залізничної мережі світу, але частка вантажообороту становила понад 50 %. Залізничний транспорт СРСР забезпечував і левову частку пасажироперевезень.

Виробництво паровозів США припинили у 50-х роках ХХ ст., Європа — у 60-х роках. У 90-х роках поширилась інформація, що Китай залишився єдиною країною у світі, яка виготовляла невелику кількість паровозів.

Перший електровоз було продемонстровано у Берліні в 1879 р. Спочатку електричний потяг використовувався на міському та приміському транспорті, потім — у метро, а згодом — на магістральних залізницях. Одна з перших електрифікованих залізниць з'явилася в Італії у 1902 р.

У Росії 43 % залізниць електрифіковані. В деяких країнах світу цей показник вищий. Наприклад, у Швейцарії електрифіковані практично всі залізниці. Інші країни мають такі показники: Нідерланди — 70 %, Швеція — 65 %, Італія — 53 %, Австрія — 50 %, Польща — 46 %, Іспанія — 46 %. У США лише 1 % залізниць електрифіковані. Залізничний транспорт кінця ХХ ст. за технічним рівнем значно перевищує рівень ХІХ ст.

У 1964 р. в Японії почали функціонувати швидкісні поїзди (“шинкансен” — куля-поїзд), які розвивають швидкість 210 км/год. Згодом швидкісні залізниці були споруджені у Франції, а наприкінці ХХ ст. — у Німеччині. У світі з'явилися комутаторні поїзди (*commuter trains*), швидкотранзитні легкорейкові системи (*light railway rapid-transit systems*), потяги, що приводяться в рух стисненим повітрям, тощо.

3.13.4. Трубопровідний транспорт

Трубопровідний транспорт, як і залізничний, з'явився у ХІХ ст., його появи сприяв розвиток нафтової промисловості. Цей вид транспорту передає на відстань рідкі, газоподібні або тверді продукти по трубопроводах. Призначений здебільшого для транспортування газу (газопровід магістральний), нафти (нафтопровід), твердих матеріалів (гідралічний і пневматичний). Нині протяжність нафто- і газопроводів у світі становить понад 1,5 млн км, з них 900 тис. км припадає на магістральні газопроводи, а 600 тис. км — на нафто- та продуктопроводи.

Найбільшого поширення цей вид транспорту дістав у США, Росії, Канаді, Китаї, ФРН, Франції, Італії, Саудівській Аравії, Мексиці.

Магістральні газопроводи є підземні, надземні, підводні, тиск транспортного газу — до 75 атмосфер — підтримується газокompресорними станціями, діаметр труб досягає 1420 мм. Трубопровідний транспорт має досить високі шанси на розвиток у недалекому майбутньому. Зокрема, у зв'язку з необхідністю транспортувати природні

багатства з регіону Каспійського моря та Центральної Азії у розвинені країни Заходу.

3.13.5. Водний транспорт

Морський транспорт здійснює перевезення вантажів і пасажирів океанами, морями і морськими каналами. Здавна людство використовувало вітрильники. Потім з'явилися судна, що приводилися в дію паровою машиною або турбінами.

У 1778 р. у Франції парове судно “Піроскафф” близько години рухалося проти течії на р. Сона. Перший річковий пароплав колісного типу комерційного застосування за назвою “Клермонт” побудував у 1807 р. у США винахідник Р. Фултон (1765–1815). “Клермонт” за 32 години проти течії та вітру подолав відстань 278 км. Р. Фултон запропонував свої конструкції торпеди та підводного човна. У 1800 р. від побудував паровий підводний човен “Наутілус”, який міг досягати глибини 7,6 м. У 1814 р. винахідник створив перший у світі військовий корабель “Фултон” з паровим двигуном.

У Росії перший пароплав “Єлизавета” для рейсів між Кронштадтом і Петербургом було збудовано у 1815 р.

У 1838 р. перший пароплав перетнув Атлантику.

Перший трансатлантичний корабель “Грейт Істерн” був гібридом 6-мачтового вітрильника і пароплава. На одну добу він потребував 330 т вугілля, якого у бункерах було 12 тис. тонн. Такої кількості вистачало для подолання відстані від Англії до Індії. Атлантичний океан корабель долав за 11 діб, перевозячи 4 тис. пасажирів.

Нині на кораблях використовують дизельні, ядерні, теплові двигуни. Найінтенсивніші вантажопотоки йдуть через Атлантичний океан, на другому місці – Тихий, на третьому – Індійський океан.

Нині морський транспорт мало використовують для міжконтинентальних перевезень пасажирів у зв'язку з розвитком авіації. Частка морського транспорту у структурі вантажоперевезень світу наприкінці ХХ ст. становила понад 60 %.

У світі існує понад 80 тис. суден різних типів. На щоглах морських суден майорять прапори понад 160 держав світу. Найбільший морський флот мають Ліберія і Панама, хоча під ліберійськими і панамськими прапорами плавають кораблі, власники яких перебувають у США, Японії, Норвегії, ФРН, Великобританії. Це пояснюється

тим, що панамські і ліберійські прапори вважаються “дешевшими”, тобто власники кораблів під одним з таких прапорів можуть уникати податків, не дотримуватися вимог трудового законодавства і заходів з безпеки суден, які були б неминучими, якби судна реєструвалися в економічно розвинених країнах.

Для вантажоперевезень використовують наливні і суховантажні судна.

Велике значення для розвитку морського транспорту мають Суецький і Панамський канали. Вони значно скорочують шлях. У першому випадку — між Атлантичним і Індійськими океанами, а в другому — між Тихим і Атлантичним. Суецький канал був відкритий 17 листопада 1869 р. Панамський канал почала будувати Франція (1879 р.), але через крах французької компанії право на спорудження Панамського каналу перейшло до США. Перше судно пройшло ним у 1914 р.

На земній кулі налічується майже три тисячі морських портів. Вантажооборот близько 30 портів перевищує щорічно 50 млн тонн. Це справжні суперпорти. Найбільший порт світу — Роттердам (Нідерланди).

Суперпортів немає в Україні та інших державах СНД, але до цього показника наближується Новоросійськ.

Морські порти бувають універсальними (приймають і відправляють найрізноманітніші вантажі) та спеціалізованими (наприклад, порти з експорту залізної руди, нафти). Такі порти є у країнах, що розвиваються, і в розвинених країнах.

Морські порти розміщуються у глибоководних гаванях, неглибоких затоках, на берегових рівнинах, в естуаріях судноплавних рік. Понад 60 % перевезень у сфері міжнародної торгівлі забезпечує морський транспорт.

Загальна протяжність ліній *внутрішнього водного транспорту* (на ріках, озерах, каналах) у світі перевищує 550 тис. км. Цей вид транспорту розвинений у США, Росії, Канаді, Німеччині, Нідерландах, Китаї. У багатьох країнах він практично відсутній з огляду на природні умови (Японія, Куба, Монголія). У світі налічується близько двохсот міжнародних річок. Це, зокрема, Дунай, у басейні якого розташовані 14 держав Європи, а також Рейн, Амазонка, Замбезі, Ніл, Конго та ін.

Десята частина внутрішніх водних шляхів припадає на поліпшені людиною ділянки. Це ріки із шлюзами, а також канали (шлюзовані та каналізовані ріки).

Озерне судноплавство особливо поширене у США та Канаді. Морські судна по ріці Святого Лаврентія та Великих озерах заходять углиб Американського континенту на 4 тис. км.

3.13.6. Повітряний транспорт

Виник у державах Європи та Америки після Першої світової війни.

Основне призначення повітряного транспорту — швидкісне перевезення пасажирів, пошти, вантажів і багажу. Наприкінці 50-х — початку 60-х років XX ст. на цивільному повітряному транспорті почалася ера реактивної авіації, завдяки якій збільшилися швидкість, комфортність, пасажиро- і вантажомісткість.

Авіацію почали широко використовувати у 20-х роках, хоча ідея польотів у повітрі існувала здавна. У XVII ст. було зроблено важливий висновок — мускульний політ людини неможливий. Винайдення у XVIII ст. парової машини і швидкий її розвиток привели в XIX ст. до спроб створити літальний апарат з паросиловою установкою. Вперше це зробив російський винахідник О. Можайський. У 1882–1884 рр. апарат було побудовано і випробувано під час руління на землі і в нетривалому польоті. У 1894 р. англієць Х. Максим випробував літак з паросиловою установкою і під час першої спроби зазнав аварії.

Наприкінці XIX ст. з'явилися двигуни внутрішнього згорання, придатні для використання в транспортних силових установках. Двигун автомобільного типу встановили на побудованому ними літаку льотчики брати Райт. У 1903 р. їхній літак здійснив політ на 260 м. Схема братів Райт не дістала розвитку, але в них були послідовники. В 1909 р. Л. Блеріо на літаку своєї конструкції перелетів Ла-Манш. Проте розвиток авіації оплачувався численними жертвами, оскільки не було розроблено наукових основ літакобудування. Дж. Кейлі в Англії, О. Лілієнталь у Німеччині, С. Ленглі в США та інші виконували аналітичні й експериментальні дослідження з теорії польоту. Творцем сучасної аеродинаміки є М. Жуковський,

з його ініціативи у 1902 р. була побудована перша аеродинамічна труба.

Завдяки працям М. Жуковського стало можливо конструювати літаки на науковій основі, що сприяло успіхам авіаційної науки і швидкому розвитку авіації.

Польоти на повітряних кулях відомі ще з кінця XVIII ст. Аеростати, що керуються і обладнані двигуном, називаються дирижаблями. Перший політ на дирижаблі з паровим двигуном здійснив француз А. Жиффар у 1852 р. До 50-х років XX ст. дирижаблі використовувалися для перевезення пасажирів і вантажів, а також у військових цілях. Після серії катастроф, пов'язаних з використанням легкозаймистого водню для наповнення оболонки, престиж і привабливість дирижаблів були серйозно підірвані. Починаючи з 70-х років виробництво дирижаблів відновлено (наприклад, у Франції і ФРН). У США дирижаблі, наповнені незаймистим газом гелієм, використовувалися береговою охороною для патрулювання. Нині дирижаблі застосовуються там у рекламних цілях і для фотографування поверхні планети.

Протяжність повітряних шляхів світу становить близько 8 млн км.

Нині у країнах світу функціонує близько 600 міжнародних аеропортів. Щорічно понад 100 млн пасажирів перевозяться літаками. Окремі аеропорти справді велетенські. Наприклад, у міжнародному аеропорту ім. Дж. Кеннеді (Нью-Йорк) щодня злітають понад 1000 літаків. Аеропорти є великими підприємствами, на яких працюють тисячі людей.

Багато міжнародних аеропортів займають великі площі, наприклад, лондонський міжнародний аеропорт Хітроу має площу 1141 га. Навколо аеропортів розміщуються служби обслуговування, вантажні склади, пасажирські термінали тощо.

У міжнародному аеропорту, призначеному для обслуговування літаків, що належать двом або більше країнам, мають бути щонайменше одна смуга приземлення-зльоту завдовжки понад 2550 м, митна та імміграційна служби, підприємства громадського харчування та ін.

Контрольні питання

---

1. Значення енергоресурсів для життєдіяльності людини.
2. Якщо 80 відсотків споживаної енергії людство продукує на комерційних засадах, то як одержує решту?
3. Які види палива людство використовувало у давнину?
4. Коли припинилася ера дешевої нафти?
5. Суть Європейської енергетичної хартії.
6. Перспективи ядерної енергетики світу.
7. Що таке крекінг, коли він був винайдений?
8. Яка країна видобуває найбільше нафти?
9. У групі яких країн зосереджені основні поклади нафти?
10. Які регіони земної кулі є найбільшими експортерами нафти?
11. Обсяг якого експорту у світі більший — нафти чи нафтопродуктів?
12. Причини підвищення цін на нафту наприкінці ХХ ст.
13. Яка частина видобутого газу надходить у сферу міжнародної торгівлі?
14. Способи експортування газу у міжнародній торгівлі.
15. Який обсяг вугілля видобувається у світі щорічно?
16. Місце у світі України за обсягом видобутку вугілля.
17. Яка частка вугілля потрапляє у сферу міжнародної торгівлі?
18. Яка країна є найбільшим експортером вугілля?
19. Яка країна є найбільшим імпортером вугілля?
20. Який вид транспорту перевозить найбільшу кількість вугілля у міжнародній торгівлі?
21. Переваги і недоліки вугілля як джерела енергії.
22. Назвіть тип електростанцій, на яких вироблявся основний обсяг електроенергії світу на початку III тисячоліття.
23. Яка країна найширше використовує геотермальну енергію?
24. Яку частку енергії Сонця використовує людство нині?
25. Перелічіть країни, які є світовими експортерами електричної енергії.
26. Найбільші гірничодобувні країни світу.
27. Які країни вважаються світовими імпортерами гірничорудної сировини?
28. Поняття лісових ресурсів.
29. Відмінності північного і південного лісових поясів планети.
30. Найбільші у світі експортери та імпортери деревини.
31. Основні ознаки лісової промисловості світу на нинішньому етапі.
32. Суть “деіндустріалізації”, причини виникнення цього поняття.

33. Які регіони світу є найбільшими виробниками промислової продукції?
34. Загальні тенденції у розміщенні обробної промисловості протягом останніх десятиліть.
35. Які країни є найбільшими експортерами залізної руди і сталі?
36. У яких країнах розвинена кольорова металургія?
37. Основні тенденції у розміщенні кольорової металургії світу.
38. Країни — світові лідери у галузі машинобудування.
39. Поясніть, чому машинобудування вважається основною галуззю промисловості світу.
40. Основні тенденції у світовому машинобудуванні у наш час.
41. Основні тенденції у територіальному розміщенні хімічної промисловості світу.
42. Які чинники впливають на світову географію легкої промисловості?
43. “Зелена революція” і “біотехнологічна революція”.
44. Чи загрожує нині людству голод?
45. Які чинники визначають міжнародну спеціалізацію тваринництва?
46. Назвіть країни, які виловлюють найбільшу кількість риби.
47. У яких країнах світу найпоширеніші рибні ферми?
48. Назвіть основні райони океанічного риболовства. Охарактеризуйте нинішній стан галузі.
49. Поняття “аквакультури”.
50. Коли і де вперше у світі птахівництво було поставлене на промислову основу?
51. Де і коли було винайдене виготовлення тканини з натурального шовку? Проаналізуйте нинішній стан шовковичного шовківництва.
52. Коли виникло бортництво? Охарактеризуйте нинішній стан бджільництва.
53. Поясніть, як розуміють агробізнес у Європі та США. Назвіть складові агропромислового комплексу.
54. Які стадії проходить сільськогосподарська продукція на шляху до ринку у розвинених країнах?
55. Основні види транспорту.
56. Суть світової транспортної системи.
57. Поясніть, у чому полягає спеціалізація транспорту.
58. Коли почала розвиватися транспортна система світу?
59. У яких регіонах транспортна система розвинена найкраще?
60. Коли з’явився залізничний транспорт?
61. У яких країнах нині протяжність залізниць збільшується, а в яких — скорочується? Поясніть, чому це відбувається.

62. Щільність транспортної мережі.
63. Поясніть, чому у США невелика частка електрифікованих залізниць.
64. Коли з'явився трубопровідний транспорт?
65. Що таке “дешеві прапори” на морському транспорті?
66. Охарактеризуйте універсальні та спеціалізовані морські порти.
67. Що ви знаєте про міжнародні ріки?
68. Чи можна великим океанським судном дістатися з Одеси до Детройта?
69. Яким критеріям має відповідати міжнародний аеропорт?

Розділ 4

РЕГІОНИ СВІТУ

- R Загальний огляд країн Європи
- R Загальний огляд країн Америки
- R Загальний огляд країн Азії
- R Загальний огляд країн Африки
- R Загальний огляд Австралії та країн Океанії

4.1. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КРАЇН ЄВРОПИ

4.1.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості

Європа — частина світу, її площа становить 9,9 млн км², разом з Азією утворює материк Євразія. У Європі проживає понад 800 млн чол., тобто щільність населення досить висока. Європу омивають Атлантичний і Північний Льодовитий океани та їх моря.

У Європі переважають великі рівнини — Східно-Європейська, Середньоевропейська, Середньо- та Нижньодунайська, а також Паризький басейн. На гори припадає 17 % території, основні — Альпи, Піренеї, Карпати, Апенніни,

Урал, гори Скандинавського та Балканського півостровів. Діючі вулкани є в Ісландії та в Середземномор'ї. Активним є відомий вулкан Етна, виверження якого були зареєстровані у 122, 1169, 1329, 1536, 1669, 1928, 1964, 1971, 1986 та 1992 роках. У горах час від часу трапляються землетруси, інколи катастрофічної сили. Зокрема, у 856 році н. е. у Греції під час землетрусу загинуло 45 тис. чол. У 1755 р. землетрус у Лісабоні забрав 70 тис. людських життів. Землетрус у районі Неаполя (Італія) у 1980 р. спричинив смерть 4,5 тис. чол. У серпні 1999 р. великий землетрус стався поблизу Стамбула, загинуло понад 12 тис. чол. і було знищено 70 тис. будинків.

На більшій частині території Європи клімат помірний, на Заході — океанічний, на Сході — континентальний, на північних островах — арктичний і субарктичний, у Південній Європі — середземноморський.

На островах Арктики та вздовж узбережжя Північного Льодовитого океану розташовані арктичні пустелі й тундра, далі на південь — лісотундра, тайгові, змішані та широколисті ліси, лісостеги, степи, субтропічні середземноморські ліси та чагарники; на південному сході — напівпустелі.

Природно-кліматичні умови Європи загалом не можна вважати ідеальними, але ці умови цілком задовільні для господарської діяльності. На європейське узбережжя не насуваються цунами, землетруси та виверження вулканів трапляються не скрізь і не часто, відсутні руйнівні тропічні урагани. Температура повітря та режим опадів взимку і влітку сприятливі для економічної діяльності. Рельєф здебільшого не заважає спорудженню шляхів сполучення та об'єктів економіки, веденню сільського господарства.

Історичний розвиток Європи

Печери у Франції та Іспанії зберегли сліди кроманьйонців, які проживали там за 50–10 тис. років до н. е. Цивілізація в Європі почала розвиватися у районі Середземномор'я — мінойська культура (3000–1400 рр. до н. е.) на острові Крит і мікенська культура (1400–1200 рр. до н. е.) на материковій Греції. Згодом до Греції прийшли племена еллінів, іонійців та дорійців. Особливо процвітала Греція протягом 500–400 рр. до н. е. Цар Македонії Філіпп II підкорив Грецію у 338 р. до н. е. Його син Олександр Македонський створив величезну імперію.

Етруски поселилися на Апеннінському півострові у VIII ст. до н. е. Римляни повстали проти них і утворили у 509 р. до н. е. республіку. До 300 р. до н. е. римляни завоювали весь півострів. Вони витіснили карфагенян з острова Сицилія під час першої Пунічної війни (264–241 рр. до н. е.). Перемогли Іспанію у другій Пунічній війні (218–201 рр. до н. е.). Рим повністю підкорив Грецію у 146 р. до н. е. і на початок II ст. Римська імперія займала велику територію.

Християнство у 313 р. стало офіційною релігією Римської імперії. У 395 р. ця імперія розкололася на Західну Римську імперію та Східну Римську імперію (Візантія). Західна імперія була завойована племенами вандалів і вестготів у 476 р., вони також захопили Іспанію. Інші германські племена — франки та бургунди — підкорили Галлію. Сакси, англи та юти заволоділи у V ст. Британськими островами. Королівство франків розрослося протягом VI–VIII ст. У 800 р. його короля Карла Великого було короновано імператором. Після його смерті у 814 р. імперія франків розпалася. У 962 р. король германців Отто заснував Священну Римську імперію.

Маври захопили Іспанію у VIII ст. Загарбницькі рейди вікінгів припадають на VIII–XI ст. Феодалізм у Європі поширився протягом IX–XI ст. У 1096–1270 рр. західноєвропейські феодалі і католицька церква організували хрестові походи на Близький Схід, загарбницька мета яких прикривалась релігійними лозунгами боротьби проти “невірних”.

Першим католицьким папою вважається Святий Петро — один з 12 апостолів Ісуса Христа (нинішній папа — Іван Павло II є 265-м Римським Папою). Найбільшої могутності папство досягло у середні віки. У подальшому папська влада поступилася першістю світській владі монархів.

У XIV ст. економічний розвиток Європи серйозно загальмувала епідемія чуми. Упродовж 1337–1453 рр. Англія та Франція вели Столітню війну за території, що належали Англії і були втрачені у XIII ст. Оттоманська імперія, захопивши у 1453 р. Константинополь, знищила Візантію. Епоха Відродження припадає на XV–XVI ст. У середині XV ст. було винайдено друкарський верстат. З відкриттям Христофором Колумбом Америки (1492 р.) почалась епоха Великих географічних відкриттів. Європейці почали колонізацію нових територій.

На початку XVI ст. в Європі почалась Реформація — широкий громадський рух, що мав антифеодальний характер і набрав фор-

ми боротьби проти католицької церкви. Реформація призвела до релігійних війн у Німеччині, Франції та Нідерландах. Після них спалахнула Тридцятилітня війна (1618–1648 рр.), що велася католицькими і протестантськими коаліціями держав Європи.

Наймогутнішими європейськими державами у XVI ст. були Іспанія та Португалія. У наступному столітті пальму першості перехопили Нідерланди і Франція. Своїми війнами король Луї XIV знесилив Францію, і провідною державою Європи на початку XVIII ст. стала Англія. У середині XVIII ст. в Англії відбулася промислова революція. Могутність Оттоманської імперії ослаблювалася, а Росії та Пруссії — посилювалася.

Протягом 1789–1799 рр. у Франції відбувалася буржуазна революція. За часів правління Наполеона, який став імператором у 1804 р., Франція перетворилася на наймогутнішу державу Європи. Наполеонівські війни помітно змінили політичну карту Європи. У битві під Ватерлоо у 1815 р. Наполеон зазнав поразки, яка завдала нищівного удару французькій імперії.

Революційні заворушення відбулися в Неаполі та Іспанії (1820 р.), Бельгії та Франції (1830 р.), Австрії, Угорщині, Італії, Франції, Німеччині (1848 р.). У результаті воєнних і політичних кроків були об'єднані Італія (1861 р.) і Німеччина (1871 р.). З метою протистояння національно-визвольному руху балканських народів у 1867 р. була утворена Австро-Угорщина.

У 1861 р. в Росії було скасоване кріпосне право. Поразка Росії у війні з Японією призвела до революції 1905–1907 рр., внаслідок якої відбулися певні демократичні реформи.

Наприкінці XIX ст. у Європі інтенсивно розвивалась промисловість. Між провідними європейськими країнами розгорнулася боротьба за переділ колоній. Логічною розв'язкою суперечностей стала Перша світова війна (1914–1918 рр.). Більшовицька революція у Росії та Перша світова війна сприяли появі на карті Європи нових держав.

Під час економічної депресії і періоду кризи капіталізму (1929–1933 рр.) в Італії та Німеччині виник фашизм. Експансіоністська політика фашистських режимів призвела до Другої світової війни (1939–1945 рр.). Після війни СРСР став гегемоном Східної Європи. Західна і Східна Європа після закінчення війни розвивалися у протилежних напрямках (поділ Німеччини, план Маршалла, Рада Економічної Взаємодопомоги, НАТО, Варшавський договір, ЄЕС тощо).

Європа покінчила з диктатурами у Португалії (1974 р.), Греції (1974 р.), Іспанії (1975 р.) і соціалістичних країнах. На початку 90-х років об'єдналися обидві Німеччини, розпалися СРСР, Югославія, Чехословаччина. Європейське економічне співтовариство у 1992 р. переросло в Європейський Союз.

У 90-х роках і на початку ХХІ ст. пороховою бочкою Європи залишаються Балкани, де тривають кровопролитні міжетнічні конфлікти. Відбулася збройна інтервенція НАТО. Дехто вважає албанських вояків-сепаратистів у Сербії та Македонії терористами, хтось — бійцями національно-визвольного руху.

За формою правління країни Європи є республіками або конституційними монархіями, де глави держав “царствують, але не правлять”. За устроєм вирізняють унітарні (наприклад, Ірландія), федеративні (Німеччина) і навіть конфедеративні держави. Яскравим прикладом конфедерації є СНД. Історія свідчить, що конфедерації довго не існують. Вони або розпадаються, або перетворюються на федерацію. У назві Швейцарії присутнє слово “конфедерація”, але насправді вона є федерацією.

Давня освоєність Європи, відсутність серйозних географічних перешкод та інші чинники зумовили те, що Європа порівняно до недавня була ареною глобальних збройних конфліктів. Саме у Європі почалися дві світові війни ХХ ст. Якщо природа, загалом, берегла результати людської праці і не надсилала часто на Європу стихійних лих, то європейські народи своїми воєнними кампаніями завдавали господарству цієї частини світу великих збитків. Війни впродовж десятиліть і століть були неодмінним супутником Європи. Цикл “війна — мир — війна” здавався нескінченним.

Після Другої світової війни минуло понад півстоліття. Такого тривалого мирного періоду Європа ще не знала. Основним гарантом миру у Європі вважається процес економічної та політичної інтеграції, що почався невдовзі після Другої світової війни. Коли нації добровільно об'єднуються, тоді гармати мовчать. Коли ж вони роз'єднуються і намагаються підпорядкувати собі інші держави, тоді починають говорити гармати, що завдає шкоди економіці та навколишньому середовищу. Зокрема, під час Першої світової війни, щоб запобігти просуванню німецьких військ на Францію, у приморських місцевостях Бельгії були зруйновані захисні греблі і морська вода затопила значні площі бельгійської території.

Економікам європейських країн і населенню тісно у національних межах. Тому саме тут почалася економічна інтеграція, що передбачає вільний рух через державні кордони товарів, послуг, робочої сили і капіталів.

На жаль, Європа не є спокійним континентом. Локальні збройні конфлікти тривають. Час від часу загострюються відносини між Туреччиною і Грецією. Балкани і далі залишаються складним регіоном.

4.1.2. Населення

Упродовж століть населення з Європи емігрувало до інших частин земної кулі. Нині, навпаки, до Європи прибувають вихідці з інших регіонів, у Західній Європі налічується 12–13 млн іноземних працівників.

Більша частина європейських народів (їх кілька десятків) належить до індоевропейської сім'ї. Поряд з мононаціональними у Європі є країни з розмаїтим національним складом. У Європі найвищий на планеті рівень урбанізації — у містах проживає 70, а подекуди і більше відсотків населення. В Європі є чимало мегаполісів (злиттів великих міст). Автомобіль та інші види транспорту сприяли субурбанізації — відпливу населення з центрів міських агломерацій до приміських територій (*suburb* у перекладі з англ. — передмістя).

У Європі співіснують різні світові релігії, але загальні закономірності такі: на півночі переважає протестантство, на півдні — католицизм, у центрі — католицизм і протестантство представлені однаковою мірою, на сході — православна віра.

4.1.3. Економіка

Промисловість

Чотири представниці Європи — ФРН, Італія, Франція та Великобританія є членами “великої сімки”. Це лідери не лише Європи, а й усього світу.

Третина промислової продукції Європи та дві третини її експорту припадає на машинобудування, яке досягло нинішнього рівня завдяки трудовому і науково-технічному потенціалу Європи. Виокремлюється розвитком характеризується автомобілебудування. Європа —

найбільший у світі виробник верстатів, оптики, металомістких машин і конструкцій тощо.

Хімічна промисловість посідає у Європі друге за значенням місце після машинобудування. Раніше ця промисловість орієнтувалася на використання як сировини вугілля та солей, нині широко використовує нафту, розвивається переважно поблизу районів видобутку нафти або місць її надходження.

У виробництві електроенергії переважають теплові станції. При їх розміщенні орієнтуються на джерела вугілля та привізне паливо. Велику роль відіграє атомна енергетика.

Чорна металургія Європи орієнтується на басейни вугілля і залізної руди та на імпортовану сировину і паливо.

Алюмінієва промисловість наближена до джерел електроенергії (Норвегія, ФРН, Швеція), а також запасів сировини (Угорщина, Франція, Італія). Розміщення підприємств мідної промисловості зумовлене чинниками, пов'язаними із ввезенням сировини з країн, що розвиваються.

Лісова промисловість розвинена у країнах, де багато лісів (Скандинавія, Альпи тощо).

Легка промисловість Європи традиційно високорозвинена. В Англії, Італії, Франції, Польщі є старі текстильні райони, а в Португалії та країнах Східної Європи виникають нові.

У Західній Європі налічується 400 міських агломерацій і близько 100 промислових районів. У старих промислових районах розвиваються переважно базові галузі, наприклад у Рурі.

У Європі чимало відносно відсталих районів. Населення в них займається переважно сільським господарством. Це південь Італії, захід Франції, центр Іспанії та Португалії.

Сільське господарство

В Європі склалися три основні типи сільського господарства — північно-, середньо- та південноєвропейський.

У першому переважає інтенсивне молочне тваринництво. У другому, крім вирощування великої рогатої худоби, важливу роль також відіграють свинарство, птахівництво і рослинництво. У південноєвропейському типі рослинництво переважає над гірськопасовищним тваринництвом.

Транспорт

Європа — регіон високорозвинутого транспорту. Європу не можна уявити без автомобіля, залізничний транспорт залишається основ-

ним за обсягом перевезень, добре розвинений річковий транспорт. З Північного моря можна потрапити до Чорного моря шляхом Рейн — Майн — Дунай.

Роль морського транспорту велика й нині, особливо в острівних та напівострівних державах. Наприклад, у Великобританії він забезпечує 90 % вантажообороту.

Зовнішня торгівля

Європа відома передусім як експортер капіталу, інформаційних технологій, промислової продукції та як імпортер сировини і напівфабрикатів сільськогосподарської продукції, виробів легкої промисловості та продукції хімічної і металургійної промисловості, виготовлення якої прибутковіше у країнах, що розвиваються, з огляду на дешеву робочу силу та ліберальніші екологічні стандарти.

Регіони Європи

У межах Європи виокремлюють чотири великі регіони.

Перший регіон — Східна Європа (Польща, Україна, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Югославія, Македонія, країни Балтії, Росія).

Другий регіон — Середня Європа (Великобританія, Франція, ФРН, Нідерланди, Бельгія, Люксембург, Швейцарія, Австрія, Ліхтенштейн, Ірландія).

Третій регіон — Північна Європа (Ісландія, Фінляндія, Швеція, Норвегія, Данія).

Четвертий регіон — Південна Європа (Іспанія, Португалія, Італія, Греція, Албанія, Андорра, Монако, Сан-Маріно).

В основу поділу Європи на регіони покладено історико-географічні чинники.

4.2. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КРАЇН АМЕРИКИ

4.2.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості

Америка — частина світу, утворена двома материками. Цей континент колись ще назвали Новим Світом, на відміну від уже обжитого європейцями Старого Світу.

Згідно з історичними даними люди прибули до Америки з Азії ще 30 тис. років тому, оскільки там, де нині Берингова протока, колись був суходіл. Ним і скористалися вихідці з Азії, щоб переселитися до Америки.

За 8 тис. років до н. е. вони вже розселилися по всій Америці. Можливо, у VIII–IX ст. н. е. в Америці побували вікінги, але відкриття Америки приписують Х. Колумбу, який у 1492 р. під час своєї першої трансатлантичної подорожі дістався Вест-Індії, а в 1498 р. — під час третьої — Американського континенту. У 1501 р. італійський мореплавець Америго Веспуччі, шукаючи біля берегів Америки шляху на Схід, дійшов висновку, що Америка не є частиною Азії (у що вірив Х. Колумб). Відкриту частину світу в 1507 р. назвав Америкою німецький географ М. Вальдземюллер у звіті про подорож А. Веспуччі. У 1538 р. цю назву повторив фламандський географ і картограф Герардус Меркатор (справжнє ім'я та прізвище — Герхард Кремер). У світі лише одній людині судилося зафіксувати своє ім'я у назві цілої частини світу.

Ця частина світу складається з двох континентів — Північної Америки і Південної Америки. До Північної Америки належать Центральна Америка і Вест-Індія. Разом з островами площа Північної Америки становить понад 24 млн кв. км, а чисельність населення — понад 450 млн чол.

Клімат Північної Америки змінюється від арктичного на Крайній Півночі до тропічного в Центральній Америці і Вест-Індії, у прибережних районах — океанічний, у внутрішніх — континентальний.

Середні температури січня змінюються від -36°C на півночі Канадського Арктичного архіпелагу до $+20^{\circ}\text{C}$ на півдні Флориди і Мексиканського нагір'я, а липня — від $+4^{\circ}\text{C}$ на півночі зазначеного архіпелагу до $+32^{\circ}\text{C}$ на південному заході США.

Найбільша кількість опадів спостерігається на тихоокеанському узбережжі Аляски і Канади та північному заході США (щорічно до 3000 мм), у південно-східних районах — 1000–1500 мм, на центральних рівнинах — від 600 до 1200 мм, у міжгірських долинах субтропічних і тропічних районів Кордильєр — 100–200 мм. Стійкий сніговий покрив формується взимку на північ від $40\text{--}44^{\circ}$ північної широти.

Грунтово-рослинний покрив представлений серією зон від арктичних пустель до тропічних вічнозелених лісів. Загалом ліси різних типів охоплюють третину площі материка: типова тайга, високоствовбурні хвойні ліси, змішані, широколисті і вічнозелені.

Степи і напівпустелі переважають у внутрішніх регіонах материка. У внутрішніх районах Кордильєр подекуди розвинуті пустелі.

Гірська система Кордильєри розташована на заході Північноамериканського материка (найвища точка — гора Мак-Кінлі — має 6193 м), на сході континенту — неосяжні рівнини, плато та середньовисотні гори. На північному сході материка — Лаврентійська височина, на півночі — низовина Макензі. Внутрішні райони зайняті Великими (високими) та Центральними (низькими) рівнинами. Вздовж південно-східного узбережжя розташувалися Приатлантична і Примексиканська низовини.

На Північноамериканському континенті є поклади корисних копалин світового значення:

- залізна руда, нікель, кобальт, золото, уран (Лаврентійська височина);
- кам'яне вугілля, нафта, горючі гази, калійні солі (в Канаді);
- нафта і газ (Примексиканська низовина, північна частина Канадського Арктичного архіпелагу);
- азбест (Північні Аппалачі);
- кольорові і рідкісноземельні метали (Кордильєри).

Природа Північної Америки зазнала значного впливу людської діяльності.

Центральною Америкою вважається південна частина материка Північна Америка, розташована у тропічних широтах між Тихим і Атлантичним океанами, на стику з Південною Америкою, між впадиною Бальсас біля південного краю Мексиканського нагір'я до Дар'єнського перешийка. Інколи південною межею Центральної Америки вважають перешийки Теуантепек і Панамський.

У Центральній Америці переважають середньовисотні гори та вулканічні хребти. Існують діючі вулкани, найвищий — Тахумулько — досягає 4217 м. Це регіон з високою сейсмічністю. Землетрус у Сальвадорі в січні 2001 р. забрав тисячу людських життів. Клімат тропічний, щорічна кількість опадів 3000–5000 мм. Вологі тропічні ліси розташовані на північному сході, широколисті ліси та чагарникова рослинність — на південному заході та півночі.

Південна частина Північноамериканського континенту була колонізована іспанцями ще у XVI ст. Східне узбережжя материка відкрили британці і французи у XVII ст. Згодом Семилітня війна (1756–1763 рр.) між Францією та Англією була спричинена загостренням

боротьби за колонії. Англіїці перемогли. У 1775–1783 рр. англійські колонії зі зброєю у руках виборили свою незалежність від метрополії і утворили державу США.

До речі, нинішній переклад українською мовою офіційної назви країни — Сполучені Штати Америки (*United States of America*) — невдалий. При перекладі першого слова не враховано корінь слова *union* (союз). Слово *state* перекладено як “штат”, хоч англійською мовою це означає “державу”. Правильнішим був би переклад “Об’єднані Держави Америки”.

У XVI ст. почалась колонізація Канади французами. Після поразки Франції у Семилітній війні Канада стала колонією Англії. Після тривалої боротьби у 1867 р. країна стала домініоном Великобританії.

Упродовж XIX ст. освоювалася західна частина материка, здобула незалежність Мексика, на державу світового значення почали перетворюватися США. Економічний і політичний вплив їх поширився на весь континент. В 1823 р. президент США Дж. Монро сформулював доктрину: “Америка — для американців!”, що фактично означало: “Америка — для США!”

Південна Америка сполучена Панамським перешийком з Північною Америкою. Латинська Америка — загальна назва країн, розташованих у південній частині Північної Америки на південь від р. Ріо-Гранде-дель-Норте (включаючи Вест-Індію) і в Південній Америці. Загальна площа становить близько 21 млн км².

На час відкриття європейцями Латинської Америки чисельність місцевого індіанського населення становила щонайменше 15 млн чол. Найщільніше були заселені Центральна Америка та Центральні Анди. Найменш заселеними були Чако, Патагонія, ліси Бразилії. Найвідомішими індіанськими цивілізаціями є майя, ацтеки та інки.

Майя розташовувались на півострові Юкатан, у Південній Мексиці, Гватемалі та частині Гондурасу. Чисельність майя становила 4 млн чол. Витоки цивілізації майя простежуються за 1000 років до н. е. Розквіт її припадає на IV–VIII ст., занепад — на IX ст., відродження — на X ст. Цивілізацію підкорили іспанці у XVI ст. Про багату культуру майя свідчать залишки кам’яних храмів, збудованих на пірамідах і прикрашених скульптурами. У майя високого розвитку досягла поезія. Була створена система ієрогліфічної писемності і розроблена математична система, на основі якої скла-

дено досить точний календар. Цивілізація відома високорозвиненими містами-державами, які очолювали аристократія і духовенство.

Ацтеки (інша назва — науа) прибули з півночі до центральної долини Мексики після розпаду там у XII ст. цивілізації тольтеків. Голод і посуха спричинилися до її загибелі. Ацтеки, зазнавши впливу цивілізацій ольмеків і тольтеків, на початку XV ст. стали домінуючим етносом у зазначеному регіоні, а ще за століття контролювали всю центральну та південну частину сучасної Мексики, створивши імперію чисельністю 12 млн чол.

Ацтеки створили жорстке військово-політичне об'єднання. Вони вважали, що для підтримання руху Сонця потрібно щоденно живити його людською кров'ю і розглядали жертвопринесення священним обов'язком. Своєму головному богу Уїцилопочтлі вони приносили у жертву полонених воїнів, щороку убиваючи так понад 20 тис. чол.

Іспанські завойовники на чолі з Х. Кортесом застали багату кастову цивілізацію з центром у місті Теночтитлан. Високого рівня розвитку досягли освіта і мистецтво, було створено сонячний календар, збудовані величні піраміди, храми, палаци. Ацтеки мали піктографічну (з елементами ієрогліфіки) писемність. Невелика армія конкістадорів у 1519 р. захопила столицю ацтеків і скинула імператора Монтесуму II (пізніше його вбили свої ж індіанці). У 1521 р. Х. Кортес повністю знищив Теночтитлан і заснував місто Мехіко як столицю колонії, яка мала назву Нова Іспанія. Нетривалий час Х. Кортес був її правителем.

Цивілізація інків існувала протягом XIII–XVI ст. Найбільшу площу вона займала у XV ст., простягаючись на 3200 км від Еквадору до Північного Чилі. Цивілізації не були відомі колесо та писемність, але вона створила великі кам'яні будинки й розвинуту систему доріг. Естафетні посланці могли за один день подолати відстань 240 км. Інки вміло вели терасове сільське господарство за допомогою іригаційних споруд, видобували мінерали, виготовляли тканину, речі з металу й посуд. Абсолютистська монархія інків спиралася на ритуальну релігію. Імперію інків обезкровила громадянська війна 1525–1532 рр., що виникла у зв'язку з престолонаслідуванням. У 1533 р. іспанці на чолі з Ф. Пісарро розгромили імперію інків, але спорадичні повстання інків проти іспанців тривали аж до XIX ст.

На найнижчому рівні розвитку перебували індіанці тупі у лісах Бразилії. За колоніальних часів чисельність індіанського населення

різко зменшилося у результаті занесених європейцями хвороб, а також примусової праці. Найвища частка індіанського населення у Болівії, Еквадорі, Перу та Гватемалі. Американські індіанці говорять 1700 мовами.

Південну Америку колонізували переважно іспанці починаючи з XVI ст. Британці, нідерландці та португальці брали участь у колонізації південно-східної частини материка. Переважна частина континенту належала до заморської іспанської імперії і здобула незалежність від Іспанії під час визвольної війни 20-х років XIX ст. Лідерами визвольного руху були С. Болівар та Х. Сан-Мартін.

Бразилія відійшла до Португалії згідно з Тордесільяським договором 1494 р. На 1800 р. колонія стала заможнішою, ніж Португалія. Португальський імператорський двір втік від Наполеона до Бразилії, яка стала центром португальської імперії. Коли імператор Джон VI повернувся до Лісабона у 1821 р., то залишив у Бразилії свого сина Педро як регента. Наступного року син підняв проти батька заколот (практично безкровний) і став імператором Бразилії під іменем Педро I. Його син Педро II зрікся престолу у 1889 р., і Бразилія існує як федеративна республіка з 1891 р.

Отже, абсолютна більшість латиноамериканських країн вибороли свою незалежність завдяки тому, що війни Наполеона знесли імперську владу метрополій. Донедавна історія Латинської Америки — це історія політичної нестабільності, військових переворотів, громадянських воєн, соціальних революцій і повільного суспільно-економічного розвитку.

Площа Південної Америки з островами (архіпелаг Вогняна Земля, Чилійський, Фолклендські (Мальвінські) острови, Галапагос та ін.) становить 18,28 млн км².

У рельєфі вирізняється потужний гірський пояс Анд (найвища гора — Аконкагуа, 6960 м) на півночі й заході та платформний рівнинно-плоскогірний схід.

Уся північна рівнинна частина Південної Америки до південного тропіку має середньомісячну температуру 20–28 °С. Влітку (у січні) вона знижується на півдні до 10 °С, взимку на Бразильському плоскогір'ї температура досягає 12° С, у Пампі — 6 °С, на плато у Патагонії — 1 °С і нижче.

Найбільша річна кількість опадів спостерігається на навітряних схилах Анд у Колумбії і Південному Чилі — 5–10 тис. мм. У вологих лісах Амазонії дощів випадає 2–3 тис. мм. У районах на

захід від Пампи, у Патагонії, Південних і Центральних Андах випадає лише 150–200 мм.

Природні ресурси Південної Америки багаті й різноманітні. Існують обширні райони з родючими ґрунтами (наприклад, Пампа Лаплатської низовини). Більшість рік належить до басейну Атлантичного океану, найбільші — Амазонка, Оріноко, Парана і Парагвай. Ріки плоскогір'їв порожисті, як і в Андах, багаті на гідроенергію, мають чималі резерви прісних вод, використовуються для внутрішнього судноплавства. У Південній Америці є великі масиви екваторіальних і тропічних лісів.

Багаті й надра континенту. Тут зосереджена п'ята частина світових запасів нафти, четверта — кольорових металів, майже третина — руд чорних металів. У Південній Америці є також значні родовища ніобію (Бразилія), берилію (Бразилія), літію (Болівія, Чилі), фосфатів (Перу, Бразилія), сірки (Мексика, Чилі), а також урану, хрому, вольфраму, графіту, ртуті, азбесту, бору та ін.

Всі країни регіону, за винятком Болівії та Парагваю, мають вихід до моря або є острівними державами. За цією ознакою країни Латинської Америки вигідно відрізняються від азіатських та африканських держав.

У межах Латинської Америки розташовуються 46 країн і територій, серед них понад три десятки — суверенні держави. Усі вони республіки — федеративні (наприклад, Бразилія) або унітарні (приміром, Чилі).

У Північній Америці збереглися володіння США, Великобританії, Франції (Віргінські острови, Гваделупа, Мартініка). Найбільший у світі острів — Гренландія — належить Данії і є самоврядною територією. За устроєм вирізняються держави унітарні (наприклад, Коста-Ріка) і федеративні (приміром, Мексика). Куба є соціалістичною країною, всі інші — капіталістичні.

4.2.2. Населення

У населенні Північної Америки є представники різних рас. Корінні жителі материка — індіанці, ескімоси й алеути — належать до американської гілки монголоїдної раси. Переважна частина населення — вихідці з європейських країн. Більша частина населення говорить англійською мовою, а в Канаді значна частина — ще й французькою. У країнах Центральної Америки і в Мексиці основна мова —

іспанська. У Північній Америці проживає понад 20 млн чорношкірих (або афроамериканців), чимало мулатів (нащадків від шлюбів представників європеїдної та негроїдної рас) і метисів (нащадків від шлюбів представників європеїдної та монголоїдної рас).

Строкате населення й у Вест-Індії, в Гаїті переважає чорношкіре. Основні мови англійська, французька й іспанська, поширені місцеві діалекти. Світові мови населення вживає не в чистому вигляді, а як “суржик”, який нелегко зрозуміти тим, хто володіє літературними англійською, французькою, іспанською мовами. Такі мови з “суржи-ком” відомі як “голуб’ячі”.

У Південній Америці проживають індіанці (свого часу вони потрапили сюди з Північної Америки), а також чорношкірі, мулати, метиси, самбо (нащадки від шлюбів індіанців і негрів), креоли (нащадки європейців). Загальна чисельність населення становить понад 270 млн чол.

Оскільки більшість населення говорить мовами романської групи (в основному іспанською та португальською), то материк разом з Центральною Америкою називають Латинською Америкою. Бразилія є найбільшою у світі країною, де люди говорять португальською мовою (у кілька разів більше, ніж власне у Португалії).

Офіційними мовами у Латинській Америці є іспанська — у 18 державах; португальська — у Бразилії, французька — на Гаїті, нідерландська — у Суринамі, англійська — у решті країн.

4.2.3. Економіка

Промисловість

США — високорозвинена індустріально-аграрна країна Північної Америки. До провідних належать такі галузі промисловості: машинобудування, хімічна, нафтопереробна, харчова, легка. Промисловість США переважно розміщується у східній частині країни, Каліфорнії та на північному заході. У країні добувають великі обсяги нафти, кам’яного вугілля, природного газу. Значна частина потреб у мінеральній сировині та паливі покривається за рахунок імпорту. Основний обсяг електроенергії виробляється на теплових станціях, на другому місці за виробленою енергією — атомні електростанції. США є лідером за рівнем розвитку авіаційної і ракетно-космічної техніки, електронного обладнання, приладів, нових конструкційних мате-

ріалів. Ці галузі називаються наукомісткими, оскільки їх розвиток неможливий без наукових досліджень.

США належать до найбільших світових виробників автомобілів, сталі, пластмас і синтетичних смол, розвинена й кольорова металургія.

Канада тривалий час розвивалась як сільськогосподарська країна. Серед галузей промисловості раніше заслуговувала на світову увагу лише гірничорудна. Нинішня Канада — індустріально-аграрна країна. Посідає провідне місце у світі за видобутком сировини для виробництва нікелю, калійних солей, азбесту, цинку, уранової руди, срібла, свинцю, олова та міді. Видобуваються також значні обсяги молібдену, золота, залізної руди, гіпсу, нафти, природного газу, вугілля. Розвинені чорна і кольорова металургія, нафтопереробка та нафтохімія. Світове значення має целюлозно-паперова промисловість. Досить різноманітним є машинобудування. Понад половину виробництва електроенергії забезпечують гідроелектростанції.

Індустріально-аграрною країною є й Мексика. Видобуваються нафта (за запасами нафти Мексика посідає четверте місце у світі), природний газ, кам'яне вугілля, залізна руда, свинець, цинк, срібло, мідь, сірка. Основну масу електроенергії забезпечують теплоелектростанції. Провідними галузями обробної промисловості є чорна і кольорова металургія, нафтопереробна, нафтохімічна, машинобудівна. Вітчизняна промисловість задовольняє попит на промислову продукцію на 85 %.

Найрозвиненішими країнами Південної Америки є Бразилія та Аргентина. Вони мають порівняно розвинену обробну промисловість, багатогалузеве сільське господарство. Світ не можна уявити без бразильського кофе або аргентинської пшениці. У країнах, на території яких пролягли Анди, добувають руди чорних і кольорових металів. Венесуела відома у світі своєю нафтодобувною промисловістю.

Бразилія, Аргентина та Мексика забезпечують 2/3 промислового виробництва Латинської Америки.

Основна галузь промисловості регіону — гірничодобувна. У структурі вартості її продукції переважає нафта і газ (80 %). Решта (20 %) припадає на гірничорудну сировину. Найкраще розвинена ця галузь у Мексиці, Венесуелі, Бразилії, Аргентині та Болівії.

У регіоні знижується частка традиційних галузей обробної промисловості — текстильної, харчової, взуттєвої. З огляду на те, що відбувається процес індустріалізації, підвищується значення хімії,

нафтохімії, чорної і кольорової металургії, а особливо — машинобудування. Серед країн регіону поки що немає таких, які б вирізнялися надвисокими темпами економічного розвитку. Світ ще не заговорив про латиноамериканське “економічне диво”.

Промисловість концентрується у великих містах, що часто забезпечують виробництво 50–80 % промислової продукції відповідної країни.

Сільське господарство

Сільське господарство США — високомеханізована і автоматизована галузь. Тваринництво за вартістю продукції дещо переважає рослинництво. 30 відсотків території країни розорано. Інтенсивно (особливо на півдні) застосовується зрошення. Основні фуражні культури — кукурудза і соя. Пшениця вважається другою за значенням культурою після кукурудзи. Цукрові буряки вирощують на півночі, у дельті Міссісіпі, у Флориді та на Гавайських островах — цукрову тростину. Бавовник нині відіграє меншу роль, ніж в історичному минулому. І все ж ця культура належить до основних.

М'ясне тваринництво розвивається на Великих рівнинах. Свинарство найпоширеніше у кукурудзяному поясі, а молочне тваринництво — у Приозер'ї та на північному заході.

Основною сільськогосподарською культурою Канади є пшениця. Ця країна є другим за значенням її світовим експортером. Тваринництво переважає рослинництво. У тваринництві розвивається м'ясо-молочний і м'ясо-шерстий напрямки. Канада відома і як світовий постачальник мороженої риби.

В аграрному секторі економіки Мексики зайнято приблизно 30 % економічно активного населення. У сільському господарстві рослинництво переважає тваринництво. Основними товарними культурами вважаються бавовник, кофе, цукрова тростина, хенекен. Тваринництво має екстенсивно-пасовищний характер. Переважає м'ясо-шерстий напрямки.

У країнах Центральної Америки і Карибського басейну провідною галуззю економіки є сільське господарство. Нарівні з великими латифундіями багато безземельних або малоземельних селян. Латинська Америка — регіон соціально-економічних контрастів.

Виробництво 70 % валової продукції сільського господарства континенту забезпечують Бразилія, Мексика, Аргентина і Колумбія. Помітне місце в аграрному секторі регіону посідають також Перу, Чилі, Венесуела та Гватемала.

Рослинництво є провідною галуззю. Сільське господарство багатьох країн Латинської Америки ще й нині характеризується як монокультурне. 75 % вартості продукції рослинництва регіону припадає на десять основних її видів.

Аргентина, Бразилія і Мексика забезпечують переважну кількість пшениці. Центральна Америка та Вест-Індія вирощують кофе, банани, цукрову тростину, а Перу та Нікарагуа — бавовник.

У Латинській Америці сприятливі умови для розвитку тваринництва переважно м'ясного напрямку. Виробництво молочної продукції посідає друге місце, а вовни та шкіри — третє.

Поширене птахівництво, зокрема для Бразилії воно є важливою експортною галуззю. Розвивається свинарство (оскільки більшість населення сповідує католицьку віру, а не іслам).

У посушливих регіонах Мексики, Аргентини та Бразилії розводять кіз і овець, вирощують коней. У багатьох країнах розвинуте товарне бджільництво. Майже всі країни регіону займаються вилловом риби. Особливо розвинений рибний промисел у Чилі, Перу, Колумбії та Мексиці.

Транспорт

Високого розвитку у США досягли всі види сучасного транспорту. США мають найдовші у світі мережі залізниць, автошляхів. Інтенсивно використовуються внутрішні водні шляхи.

Розвинені всі види транспорту і в Канаді. Ріка Святого Лаврентія глибоководна, і океанські кораблі потрапляють нею з Атлантичного океану до Великих озер, які інтенсивно використовуються для внутрішнього судноплавства. Велике значення має повітряний транспорт, особливо для сполучення з віддаленими північними регіонами.

Провідними видами транспорту у Мексиці є автомобільний, залізничний, морський (особливо значну роль відіграють танкери).

На Латинську Америку припадає лише десята частина залізниць світу. Частка автошляхів ще менша, але їх протяжність збільшується. Збудовані Панамериканське і Трансамазонське шосе, тобто з Північної Америки нині можна дістатися автомобілем через Центральну Америку до Південної Америки, а також проїхати через амазонські джунглі (сельву).

На Латинську Америку припадає 33 % внутрішніх водних шляхів світу. Розвитку внутрішнього водного транспорту сприяють природні умови — наявність розгалуженої системи великих рік на континенті.

У регіоні розвинений морський транспорт. Так, Панама належить до країн світу, які мають найбільший морський торговельний флот. Однак фактично судна належать іноземцям, які реєструють їх у Панамі і використовують під панамським прапором, бо такий прапор “дешевий”.

Розвиток нафто-, газодобувної та переробної промисловості сприяв виникненню і поширенню трубопровідного транспорту.

Зовнішня торгівля

США експортують промислове обладнання, автомобілі, літаки, продукцію електронної промисловості, хімікати, кам'яне вугілля, кукурудзу, сою, пшеницю, військову техніку, озброєння тощо.

Імпортують США переважно вироби машинобудування та обробної промисловості, помітне місце в імпорті посідає пальне.

Канада експортує автомобілі, папір і целюлозу, нафтопродукти, промислове обладнання, природний газ, нікель, алюміній, мідь. В імпорті Канади переважають машини та інші промислові товари.

85 % вартості мексиканського експорту припадає на США і Канаду. Основними його статтями є готові вироби, напівфабрикати, нафта, нафтопродукти, сільськогосподарські товари (бавовник, кофе тощо) та морепродукти.

В імпорті Мексики переважають напівфабрикати, машини, обладнання, товари широкого вжитку.

Регіони Америки

Переважну частину Північноамериканського материка займають США і Канада.

Латинську Америку поділяють на кілька регіонів.

Перший регіон — Центральна Америка (Беліз, Гватемала, Гондурас, Коста-Ріка, Нікарагуа, Панама, Сальвадор, Мексика).

Найрозвиненішою країною є Мексика. Разом із США та Канадою вона входить до північноамериканського “Спільного ринку” (НАФТА). Решта країн — переважно сільськогосподарські. Кофе, банани і цукрова тростина — основні продукти їх міжнародної спеціалізації.

Другий регіон — Вест-Індія, часто його ще називають Карибським басейном. До Вест-Індії належать Багамські, Великі та Малі Антильські та інші острови, на яких розташовані такі держави: Антигуа і Барбуда, Багамські острови, Барбадос, Гаїті, Гренада, Домініка, Домініканська Республіка, Куба, Сент-Вінсент і Гренадини, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Тринідад і Тобаго, Ямайка, а також володіння США, Нідерландів і Франції.

Основа економіки — сільське господарство, переважно плантаційне. Продукція — кофе, банани, цукрова тростина. Розвинені гірничодобувна промисловість і кольорова металургія (Куба, Ямайка).

Досить потужна нафтопереробна промисловість, яка працює на привізній сировині. Багато країн є великими центрами міжнародного туризму.

Третій регіон — Андські країни (Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія, Чилі). В економіці цієї групи країн значну роль відіграє гірничодобувна промисловість: у Венесуелі добувають нафту, у Перу та Чилі — мідь, у Болівії — олово. Експортними сільськогосподарськими культурами є кофе, цукрова тростина, бавовник.

Четвертий регіон — басейн Ла-Плати (Парагвай, Уругвай, Аргентина). Це передусім великий агропромисловий комплекс, який спеціалізується на вирощуванні зернових та олійних культур і на відгодівлі худоби. В Аргентині та Уругваї є галузі обробної промисловості. Парагвай поки що залишається економічно відсталою країною.

П'ятий регіон — окреме угруповання: Гайана, Суринам та Гвіана. Основою економіки Суринаму та Гайани є видобуток бокситів і виробництво глинозему. Тваринництво розвинене слабо, рослинництво — дещо краще. Його продукцією є рис, банани, цукрова тростина, цитрусові.

Гвіана є сільськогосподарським заморським департаментом Франції. Основна продукція Гвіани — цукрова тростина; розвинене рибальство та добування морепродуктів (зокрема, креветок).

Шостим окремим регіоном вважається велика країна Бразилія.

4.3. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КРАЇН АЗІЇ

4.3.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості

Азія — найбільша частина світу (близько 43,4 млн км²). На її частку припадає третина суші планети. Азія майже вся розташована у Північній півкулі. Зі сходу на захід вона простягається від мису Баба́ у Західній Туреччині до мису Дежньова у Беринговій протоці, що становить 16 тис. км. Протяжність Азії з півночі на південь — 8 тис. км. Найвища гора планети (Еверест, 8848 м) і найнижча

западина (Мертве море), найбільші хвойні ліси (тайга Сибіру), найбільше замкнуте море (Каспійське), найглибше озеро (Байкал) — усі вони розміщуються саме в Азії. Населення Азії становить понад 3 млрд чол.

В Азії гори і плоскогір'я займають майже три чверті її території. Основні гірські системи — Гімалаї, Каракорум, Памір, Тянь-Шань, Гіндукуш, Куньлунь, Великий Кавказ, Алтай, Саяни, хребти Верхоянський і Черського. Великі нагір'я — Тібетське, Іранське, Вірменське, Малоазіатське, Станове, Коряцьке. Плоскогір'я — Середньосибірське, Аравійського півострова, Деканське. Найбільші рівнини — Західно-Сибірська, Туранська, Велика Китайська, Індо-Гангська, Месопотамська. На Камчатці, островах Східної Азії та Малайського архіпелагу багато діючих вулканів, висока сейсмічність. Найвищий діючий вулкан Азії — Ключевська сопка (4750 м) — міститься на Камчатці.

Надра Азії різноманітні й багаті. У східній її частині простягається олов'яно-вольфрамовий пояс — єдиний на планеті. Руди чорних і кольорових металів залягають, як правило, на глибині, іноді виходять на поверхню (наприклад, на півострові Індостан). Азія має багаті запаси вугілля (Кузнецький і Тунгуський басейни, родовища на Великій китайській рівнині, у Монголії). Газ і нафта зустрічаються у прогинах земної кори (Аравійський півострів, Месопотамія, Західний Сибір, Прикаспій).

У Казахстані, Китаї та інших країнах є багаті запаси бокситів. Якутія відома родовищами алмазів.

Клімат Азії змінюється від арктичного на півночі до екваторіального на островах Індонезії. Приблизно чверть її території займає вічна мерзлота і стільки ж — аридні пустелі. На Оймяконському нагір'ї температура знижується майже до -70°C , а у пустелях Індії піднімається до 53°C .

На значній території Азії клімат помірний. На тихоокеанському узбережжі у субтропічному поясі мусонний тип клімату — літо помірно тепле, але надмірно дощове.

На Аравійському півострові, у Месопотамії та на півдні Іранського нагір'я — клімат тропічний. Там упродовж цілого року домінують сухі гарячі континентальні повітряні маси. Температури високі, взимку — $18-24^{\circ}\text{C}$, влітку — $30-35^{\circ}\text{C}$, а опадів випадає мало — від 50 до 200 мм на рік.

В Індостані й Індокитаї — клімат субекваторіальний, сухий і дощовий сезони чергуються.

На Малаккському півострові та островах Малайського архіпелагу клімат екваторіальний: жарко, парко, дощі йдуть протягом усього року. Тут немає пір року, цілий рік — суцільне дощове літо.

Ріки Азії належать до басейнів усіх чотирьох океанів Землі. Ця частина світу має великі запаси прісної води та гідроенергії. В Азії зустрічаються всі природні зони планети.

Далі коротко про історію Азії.

Найдавнішими на азійському континенті вважаються цивілізації шумерів та аккадів у Месопотамії та індусів у долині Інду, які існували у III тисячолітті до н. е. У II тисячолітті аморити та касити заволоділи Месопотамією, хітайці — Малою Азією, аріанці — долиною Інду. Ассірійці завоювали Вавилон у XIII ст. до н. е. і створили свою імперію, яка досягла розквіту в VII ст. до н. е. Нею заволоділи медеси (605 р. до н. е.), а згодом — перси (539 р. до н. е.). Китайська цивілізація розвинулась за часів династії Чжоу (1122–221 рр. до н. е.). У V ст. до н. е. в Азії поширилися релігійні вчення Конфуція, Зороастра і Будди.

Олександр Македонський у 331 р. до н. е. розгромив імперію персів. Його імперія простяглася від Середземномор'я до Індії. Центральна Азія потрапила під контроль китайської династії Хань (246 р. до н. е. — 220 р. н. е.).

Римська імперія простяглася від Середземномор'я і Західної Європи до Євфрату. Ця імперія у 395 р. розділилася на дві — Західну і Східну (Візантію). За часів перської династії Сасанідів точилася боротьба між Персією та Римом за владу над Азією. У VII ст. араби принесли іслам до Персії, Сирії, Ізраїлю. Столицею арабської імперії був Багдад (750–1258 рр.). Оттоманська імперія захопила Єрусалим у 1072 р. Це призвело до серії Хрестових походів європейських монархів і феодалів.

Монголи під керівництвом Чингісхана та його нащадків упродовж XIII–XIV ст. підкорили Маньчжурію, Китай, Корею, Північну Індію. Китай здобув незалежність за династії Мін (1368–1644 рр.). Оттоманська імперія розгромила Візантію, захопивши Константинополь (1453 р.). У XVI ст. в Індії утворилася імперія Великих моголів.

Європейська колонізація Азії почалася після подорожі португальця Васко да Гама до Індії навколо мису Доброї Надії. Сталося

це у 1498 р. Слідом з португальцями до Азії прибули голландці, англійці та французи. Між ними розгорнулася боротьба за контроль над територіями. У 1763 р. Англія завдала поразки Франції і закріпила свій контроль над Індією. Протягом 1862–1883 рр. Франція встановила контроль над Індо-Китаєм.

Росія за часів Івана III позбулася татарського контролю (1480 р.). Колонізація Сибіру козаками розпочалася у XVI ст. Згодом росіяни досягли Тихого океану. В результаті російської та японської територіальних експансій почалась війна 1904–1905 рр., в якій перемогла Японія. Дещо раніше (1895 р.) Японія перемогла Китай і приєднала до себе Корею (1910 р.), окупувала Маньчжурію (1932–1945 рр.). У 1937 р. Японія почала загарбницьку війну у Китаї. Під час Другої світової війни японські війська зайняли багато регіонів Азії і далеко не завжди їх вважали загарбниками. Часто до них ставилися як до визволителів від європейського колоніалізму.

Наприкінці літа 1945 р. Друга світова війна закінчилася в Азії поразкою Японії. Почалася деколонізація Азії. Виникла держава Ізраїль (14 травня 1948 р.). Зміцнився арабський націоналізм. Владу у Китаї захопили комуністи на чолі з Мао Цзедунем (1949 р.) і націоналістичний уряд Чан Кайші втік на острів Тайвань. У 1963 р. утворилася Малайська Федерація (Малайя, Сінгапур, Саравак, Північне Борнео), зі складу якої Сінгапур вийшов у 1965 р. У 1975 р. комуністи об'єднали В'єтнам. До лав соціалістичних країн приєдналися також Лаос та Кампучія (1975 р.). СРСР ввів свої війська до Афганістану (1979 р.), які були виведені звідти у квітні 1992 р. Непростим був шлях до миру у Камбоджі. Кровопралитною була ірано-іракська війна 1980–1988 рр., яка закінчилася безрезультатно. Здається нескінченим арабо-ізраїльський конфлікт. 2 серпня 1990 р. Ірак окупував Кувейт. 17 січня сили антиіракської коаліції (до якої належали 29 країн), спираючись на мандат Ради Безпеки ООН, розпочали операцію “Буря в пустелі” і звільнили Кувейт. Триває індо-пакистанський конфлікт і християнсько-мусульманське протистояння у Лівані. Китай, Пакистан та Індія мають свою ядерну зброю.

Після виведення радянських військ з Афганістану у країні так і не було встановлено миру. Тривала громадянська війна. 7 жовтня 2001 р. антитерористична коаліція на чолі з США почала бомбардування об'єктів уряду талібів, вимагаючи видати саудівського мільйонера-терориста Усаму бен Ладена, якого підозрюють в організації терактів 11 вересня 2001 р. у Нью-Йорку та Вашингтоні.

До Другої світової війни більша частина населення Азії проживала у колоніях. Нині майже всі країни Азії є суверенними державами. Наведемо найхарактерніші їх ознаки:

- Японія (входить до складу “великої сімки”);
- Ізраїль (країна переселенського капіталізму);
- Індія (типова країна, що розвивається);
- Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Гонконг (нові індустріальні “тигри”);
- Саудівська Аравія та інші арабські держави, Бруней (експортери нафти);
- Непал, Афганістан (найвідсталіші країни світу).

За формою правління країни Азії є республіками або монархіями. Існують монархії конституційні (наприклад, Японія і Таїланд) та абсолютні (приміром, Саудівська Аравія, Кувейт). За устроєм держави поділяються на унітарні (наприклад, Монголія, В’єтнам) і федеративні (приміром, Індія).

4.3.2. Населення

Азія має вельми різноманітний етнічний склад населення, яке належить до дев’яти мовних груп. Найбільшими народами є китайці, хіндустанці, бенгальці, біхарці, японці тощо. Населення говорить більш як 600 мовами.

В Азії спостерігається трудова міграція і міграція через політичні або релігійні мотиви (наприклад, палестинські біженці).

Азія — батьківщина світових релігій: християнства, ісламу, іудаїзму, буддизму. Багато хто сповідує національні релігії (індуїзм — в Індії, конфуціанство — в Китаї, синтоїзм — у Японії).

Найбільша щільність населення в Бангладеш — 700 чол. на км². В Азії посилюються процеси урбанізації.

4.3.3. Економіка

Промисловість

Найвищого економічного розвитку досягла Японія, у Південно-Східній Азії з’явилися молоді індустріальні “тигри”. Суперечливо розвивається ринкова економіка, наприклад, у М’янмі та Непалі. Деякі з країн Азії є соціалістичними, але елементи ринкової економіки запроваджують і вони (Лаос, В’єтнам, Китай).

В економіці більшості країн, за винятком Японії, КНР та деяких інших, переважають сільське господарство та гірничодобувна промисловість. Обробна промисловість розвинена слабо. Підприємства переважно дрібні. Велику роль в економіці ще й тепер відіграє ремісник.

Сільське господарство

Більшість населення Азії зайнята у сільському господарстві. Специалізацію сільського господарства визначають передусім природні умови. У Південній, Східній і Південно-Східній Азії переважає рослинництво, у Південно-Західній Азії — тваринництво, до того ж кочового напрямку. Серед зернових культур переважає вирощування рису.

Нинішній світ не можна уявити без азіатського чаю (Шрі-Ланка, Китай, Індія, Японія), опійного маку (“золотий трикутник” на кордоні М’янми, Лаосу, Таїланду), цитрусових (Туреччина, Ізраїль), фініків (Ірак), мигдалю (Іран), каракулю (Афганістан), вовни, м’ясопродуктів та шкіри (Монголія, Афганістан) тощо.

Транспорт

За винятком кількох країн транспорт Азії розвинений слабо. У багатьох країнах переважають один—два види транспорту. Наприклад, на Близькому Сході розвинений трубопровідний транспорт, в Індокитаї — морський. Велике значення мають традиційні види транспорту — в’ючний, гужовий, велосипедний.

Зовнішня торгівля

Понад 90 % світового обсягу рису, каучуку, джуту, льону, бавовнику, тютюну дає світові Азія. Вона є також великим постачальником тропічної деревини і продукції гірничодобувної промисловості. Японія, країни Південно-Східної Азії та деякі інші є світовими постачальниками високотехнологічної продукції.

Регіони

За межами СНД виділяють такі азіатські регіони:

Перший регіон — Південно-Західна Азія (Туреччина, Сирія, Ліван, Ізраїль, Йорданія, Іран, Афганістан, Саудівська Аравія, Ємен, Оман, Кувейт, Бахрейн, Катар, Об’єднані Арабські Емірати).

Регіон характеризується передусім видобутком і переробкою нафти. Поряд з багатими є й дуже бідні країни. Очевидно, найбільш комплексно розвинений серед них Ізраїль.

Другий регіон — Південна Азія (Пакистан, Індія, Непал, Бутан, Бангладеш, Шрі-Ланка, Мальдіви).

Найрозвиненіші Індія та Пакистан, у більшості країн переважає відстала аграрна економіка.

Третій регіон — Південно-Східна Азія (М'янма, Таїланд, Малайзія, Індонезія, Сінгапур, Філіппіни, Лаос, Камбоджа, В'єтнам).

Це великий світовий регіон вирощування рису, рибальства, видобутку мінеральної сировини, один з центрів світової торгівлі.

Четвертий регіон — східна Азія (Китай, Монголія, Північна Корея, Південна Корея, Японія).

Це регіон контрастів, у якому співіснують соціалізм і капіталізм, відсталість і прогрес, надія на майбутнє і відчай.

4.4. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД КРАЇН АФРИКИ

4.4.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості

Африка є другим за величиною після Євразії материком планети; площа з островами становить понад 30 млн км², чисельність населення — понад 650 млн чол. Екватор розділяє континент на дві практично рівні частини, початковий меридіан також пролягає через Африку. Отже, вона водночас розташована у чотирьох півкулях планети — північній, південній, західній та східній. Територія Африки простяглася з півночі на південь на 8 тис. км, а із заходу на схід — на 7,5 тис. км.

У північній частині більшу частину території займає пустеля Сахара, а в південній — центральне плато. Найвищою точкою материка є вулкан Кіліманджаро (5895 м), а найнижчою — озеро Ассаль у Джибуті, яке на 153 м нижче рівня океану.

Гори Атлас розміщуються на північному заході, Капські — на півдні материка. На півдні розташовані пустелі Калахарі, Намібійська та Керу. По обидва боки від екватора простягаються пояси сухих саван, які називаються Сахель. Савани і пустелі займають 80 % території материка.

Середньомісячні температури влітку становлять 25–30, а взимку — 10–25 °С. У пустелі Сахара зареєстровано найвищу на Землі температуру повітря — 58 °С. Але в горах бувають температури нижче 0 °С. Щорічно взимку в горах Атлас випадає сніг, для них притаманна висока сейсмічність. Наприклад, землетрус 1960 р.

повністю зруйнував місто Агадир на атлантичному узбережжі Марокко.

Багато опадів випадає в екваторіальній зоні — 1500–2000 мм на рік. На узбережжі Гвінейської затоки цей показник ще вищий — 3000–4000 мм. На північ і південь від екватора кількість опадів зменшується (100 мм і менше у пустелях).

Основний водостік спрямований до Атлантичного океану. Третина Африки — це область внутрішнього стоку. На більшості африканських рік є пороги, тому вони малоприсадибні для судноплавства. Але ріки Африки багаті на гідроресурси та рибу. Великі озера Танганьїка та Вікторія використовуються для рибальства та як транспортні артерії.

Вічнозелені вологі екваторіальні ліси характерні для екваторіальної зони і прибережних районів субекваторіальної зони. На північ і південь від них — розріджені тропічні ліси, які переходять у савани, а потім у зпустелені савани.

За площею лісів Африка поступається лише Латинській Америці, але вирубування перевищує природний приріст лісів, що викликає тривогу.

Надрові запаси Африки дуже різноманітні. Африка багата на корисні копалини світового значення: руди чорних і кольорових металів, алмази, золото. Понад 30 % світових мінералів, зокрема понад 50 % алмазів і близько половини золота, видобувається в Африці. Алмази видобувають у Центральній та Південній Африці, золото, уран — у Південній Африці, руди заліза, алюмінію — у Західній Африці, міді, кобальту, берилію, літію — в основному в Південній Африці, фосфорити, нафту, природний газ — у Північній і Західній Африці. Найбільші поклади міді у Демократичній Республіці Конго та Замбії, бокситів — у Гвінеї, а залізних руд — у Мавританії.

Здебільшого мінеральна сировина високоякісна і видобувається відкритим способом.

Отже, ресурси для господарювання Африка має.

Далі зупинимось на історичних даних.

Приблизно наприкінці VI тис. до н. е. в долині нижнього Нілу виникла найдавніша з відомих цивілізацій світу — єгипетська. За дві тисячі років до нашої ери єгиптяни підтримували торговельні зв'язки з багатьма регіонами Африки та Азії. Єгипет захопив Нубію у II тис. до н. е. і там виникло королівство Куш. Воно зберегло єгипетську культуру, а власне Єгипет підкоряли ассирійці, перси,

греки, римляни. Усередині IV ст. н.е. королівство Куш було підкорене королівством Аксам, яке розташовувалося на північно-єфіопських височинах.

Згодом виникли цивілізації суданських народностей, давніми державами яких були Гана, Канет, Сонгай, Хауса. Більшість з них існували до початку VIII–IX ст. У VIII ст. до н. е. північне узбережжя Африки колонізували фінікійці. Саме вони у 814 р. до н. е. заснували Карфаген. Греки колонізували Кіренайку та Єгипет у IV ст. до н. е. Карфаген зруйнували римляни у 146 р. до н. е. Після цього вони поширили свій вплив на Північну Африку від Марокко до Єгипту. Карфаген та Александрія стали центрами поширення християнства у Нубії (V–VI ст.) у формі коптистського вчення. Племена вандалів у 415 р. захопили Північну Африку, прибувши туди з Іспанії. Візантія упродовж 533–548 рр. заволоділа цим регіоном. Корінне населення Північної Африки — бербери — торгували із суданськими державами, користуючись караванними шляхами Сахари. Араби у 540 р. захопили Єгипет і до початку наступного століття встановили контроль над північним узбережжям Африки. Араби принесли в Африку іслам. В XI ст. цю релігію вже сповідували суданські народності. До XIV ст. іслам поширився по Східній Африці.

Першими європейцями в Африці були португальці, які відкрили Мис Доброї Надії у 1497 р. У XVI ст. португальці вже були в Єфіопії.

Англійці, французи та голландці почали торгувати рабами і товарами на західному узбережжі континенту у XVI ст. Британці дослідили верхів'я Нілу у XVIII ст. і Нігеру на початку XIX ст. Німецькі дослідники вивчили райони озера Чад і ріки Нігер. Голландці заснували Капську колонію у XVII ст. після того, як вона потрапила у 1814 р. під британський контроль, населення колонії (бури) у 1835–1836 рр. відійшло в глиб материка.

У 1798 р. Наполеонові не вдалося підкорити Єгипет. Протягом 1830–1847 рр. Франція встановила контроль над Алжиром. Суецький канал було збудовано у 1869 р. На 1912 р. незалежними в Африці залишалися Єфіопія та Ліберія (заснована неграми-ремігрантами з США). Решта територій були розділені між європейськими метрополіями. Берлінській конференції у 1884–1885 рр. не вдалося примирити колоніальні суперечки, що неодноразово виникали між європейськими державами ще до Першої світової війни.

Німеччина втратила свої колонії в Африці у 1918 р., Італія — у 1945 р.

Єгипет став незалежним у 1922 р. Починаючи з 50-х років в Африці інтенсивно відбувався процес деколонізації.

Здобуття незалежності не принесло країнам Африки політичної стабільності та економічного добробуту. Там дотепер не вщухають внутрішні і міжнародні збройні конфлікти. Африка залишається найвідсталішою частиною світу.

Вкрай обмаль політичних сил, спроможних забезпечити соціально-економічний прогрес суспільства.

“Зелена революція” дала можливість майже всій планеті вирішити продовольчу проблему, але цього не сталося на Чорному континенті.

В Африці брак продовольства стали відчувати вже у 80-х роках ХХ ст., його спричинили війни, засухи та високі темпи приросту населення.

В Африці багато країн не мають виходу до моря, а воно є важливим чинником економічного розвитку.

За формою правління майже всі держави Африки є республіками, три — монархіями (Марокко, Лесото та Свазіленд).

4.4.2. Населення

Основну частину населення становить корінне — негроїди. На півночі континенту проживають араби. Населення острова Мадагаскару виникло від змішування монголоїдної та негроїдної рас. Населення європейського походження має незначну частку в загальній кількості населення континенту. Найбільша щільність населення на узбережжі Середземного моря, Гвінейської затоки, у дельті Нілу та на південно-східному узбережжі материка.

Щорічний приріст населення Африки становить 3 %. Цей показник удесятеро вищий, ніж у Європі. У 1960 р. чисельність населення Африки становила 278 млн чол. Нині його кількість зросла більш як удвічі.

На континенті проживає 300–500 етносів. Населення Африки складається з багатьох племен, народностей і націй, які утворилися в результаті численних переміщень корінних мешканців, проникнення арабів з Азії в середні віки та європейської колонізації, найінтенсивнішої у ХІХ ст.

Населення Африки говорить більш як тисячею мов. Державними (офіційними) у більшості африканських країн є мови колишніх метрополій — англійська, французька, португальська.

4.4.3. Економіка

Промисловість

Передусім гірничодобувна промисловість визначає місце Африки у міжнародному поділі праці. Галузі обробної промисловості перебувають на етапі зародження (за винятком, можливо Південно-Африканської Республіки).

Сільське господарство

Продукція тропічного і субтропічного землеробства здебільшого йде на експорт. У багатьох країнах землеробство монокультурне, тобто спеціалізується на вирощуванні певної культури. Наприклад, Сенегал вирощує арахіс, Ефіопія — кофе, Гана — какао, Малі — бавовник. Практично в усіх країнах вирощують коренеплоди — батат і маніок.

Тваринництво розвинене у тих країнах, де немає можливості займатися землеробством, наприклад, у Мавританії, Сомалі, Лесото. Африканське тваринництво малопродуктивне і низькотоварне. Його матеріально-технічна база слабка. Найкраще тваринництво розвинене у Північній Африці. Збитків господарству Африки завдають терміти, сарана, муха цеце.

Слабо розвинена іригація попри гостру потребу в ній — на 40 % земельних угідь часто бувають посухи.

Транспорт

За колоніальних часів розвивався в основному морський і залізничний транспорт. Досягнуто певних успіхів у розвитку авто- та авіатранспорту, але до створення сучасної транспортної мережі Африці йти ще дуже довго.

Зовнішня торгівля

Як вже зазначалося, Африка є постачальником на світовий ринок передусім продукції гірничорудної промисловості. Африканські країни експортують у великих кількостях цитрусові, виноградні вина, тютюн, тропічну деревину. Імпортує Африка різноманітну промислову продукцію, продовольство, нафту та нафтопродукти.

Регіони

Як правило, Африку поділяють на два великі регіони — Північну Африку і Тропічну Африку. Окремим регіоном є Південно-Африканська Республіка.

Загальна площа Північної Африки — близько 10 млн км², чисельність населення — понад 150 млн чол. Майже вся її економіка розташована у прибережній смузі, де розміщуються промислові підприємства і зони субтропічного землеробства. У південній частині регіону землеробство можливе лише у пустельних оазах. Основною споживчою і товарною культурою пустельних районів є фінікова пальма. В алжирській та лівійській Сахарі розвинений нафтопромисел. Майже все населення Північної Африки говорить арабською мовою. Основна релігія — іслам.

Загальна площа Тропічної Африки — близько 20 млн км², чисельність населення — понад 500 млн чол.

Тропічна Африка — найменш урбанізований регіон земної кулі. Переважна частина населення належить до екваторіальної раси.

Населення Тропічної Африки говорить мовами сім'ї банту, поширена мова суахілі, на Мадагаскарі — австронезійські мови.

Тропічна Африка — економічно найвідсталіший регіон планети. Вирізняється лише один район гірничорудної промисловості — мідний пояс Замбії та Демократичної Республіки Конго. Переважає примітивне сільське господарство споживчого напрямку (вирощують маніок, ямс, батат, просо, сорго, кукурудзу, банани, овочі). В окремих районах товарного рослинництва вирощують какао, кофе, арахіс, гевею, олійну пальму, чай, спеції.

Погіршується якість навколишнього середовища Африки, що спричинено збільшенням площі пустель, збезлісенням, збідненням флори і фауни.

Південно-Африканська Республіка вважається єдиною на континенті економічно розвинутою країною, на її частку припадає 2/3 промислової продукції, 4/5 виплавлення сталі всієї Африки, розвивається атомна енергетика.

Країна багата на мінеральні ресурси — алмази, золото, платину, залізну руду, уран, вугілля, природний газ. Золото та інші метали становлять основу експорту. Розвинена військова промисловість, а також металообробна, машинобудівна, харчова, хімічна галузі, землеробство і тваринництво, вирощують зернові, цукор, фрукти.

Тривалий час уряд білої меншості здійснював політику апартеїду. ООН наклала на ПАР ембарго на торгівлю та спортивні зв'язки. У 1991 та 1992 р. згадані санкції було скасовано, оскільки у ПАР відбулися політичні зміни.

Економічне становище ПАР не можна вважати цілком благополучним, зберігається безробіття серед чорношкірих, їх рівень життя залишається низьким, а на стані економіки позначилися загальносвітові кризові явища.

4.5. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД АВСТРАЛІЇ ТА КРАЇН ОКЕАНІЇ

4.5.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості Австралії

Австралія — материк у Південній півкулі, її площа становить 7631,5 тис. км².

Назва Австралії походить від лат. *australis* — південний.

Предки нинішніх австралійських аборигенів прибули до цього материка з Південно-Східної Азії 50–40 тис. років тому. Відкрив цей континент у 1606 р. голландець В. Янсзон, який назвав його Новою Голландією. В. Янсзон побував на північному сході Австралії.

Назва “Австралія” усталилася у XIX ст. Не виключено, що португальці могли відкрити Австралію ще раніше. Англієць В. Демп’єр побував в Австралії в 1698 та 1699 р. Експедиція англійського мореплавця Дж. Кука у 1770 р. дослідила східне узбережжя континенту і назвала її Новим Південним Уельсом. Австралія стала англійською колонією, її територію Англія використовувала як місце заслання. У 1788 р. тут було засновано першу колонію для каторжників. На кораблях прибули 750 в’язнів і 250 солдатів. Ескадра стала на якорі у бухті, що неподалік сучасного сіднейського театру.

Заслання в’язнів до Австралії припинилося у 1840 р. (за іншими джерелами — у 1868 р.). Англійський мореплавець М. Фліндерс керував трьома експедиціями (1797–1803 рр.) і обійшов весь материк. Саме він у 1814 р. запропонував назву Австралія.

Вільні поселенці почали з’являтися в Австралії після 1820 р. Їх приваблювала можливість вирощувати мериносових овець.

Колонізатори інтенсивно винищували аборигенів Австралії. У 1770 р. кількість аборигенів становила близько 300 тис. чол., а в 1900 р. зменшилася до 60 тис.

Нині загальна чисельність аборигенів становить 160 тис. чол. Пеереважно вони проживають у містах і лише кілька тисяч чоловік ведуть традиційний спосіб життя.

У 1860–1861 рр. ірландець Р. О'Хара Барк та англієць В. Волс першими перетнули Австралію з півдня на північ. Обидва померли від голоду на зворотному шляху. Англійський географ Ч. Старт дослідив ріки Південної Австралії, але не знайшов величезного озера, яке шукав. Це згодом вдалося іншому дослідникові. Англієць Е. Ейр у 1840 р. відкрив у центральній частині Австралії озеро, назване його ім'ям.

Окремі частини Австралії у різні роки були колонізовані.

Тасманія набула статусу колонії у 1825 р., колонія Квінсленд (Земля Королеви) утворилася у 1859 р., Західна Австралія — у 1829 р. Колонія Вікторія з'явилася в 1851 р. Південна Австралія стала вважатися колонією у 1842 р.

З середини ХІХ ст. у зв'язку з відкриттям золотих розсіпів значно збільшилась імміграція. В результаті тривалої боротьби переселенці домоглися самоврядування для окремих частин Австралії.

Посилився приплив до Австралії вільних переселенців. У 1901 р. в Австралії було створено федерацію англійських колоній — Австралійську Співдружність, яка отримала права домініону, тобто автономної держави у межах Британської імперії. Австралія — конституційна монархія, глава держави — королева Великобританії, представлена генеральним правителем (Governor-General, що неправильно перекладають як генерал-губернатор).

Столицею Співдружності до 1927 р. був Мельбурн. Після цього столицею стала Канберра. До речі, переклад офіційної назви країни — Австралійський Союз — неправильний, оскільки слово *union* (союз) відсутнє, а в назві держави є слово *commonwealth* (співдружність).

Австралія брала участь в обох світових війнах на боці Великобританії. Під час Другої світової війни та у післявоєнний період посилювався вплив монополій США на економіку Австралії. У вересні 1951 р. Австралійський Союз і Нова Зеландія підписали із США без участі Англії договір про “взаємну оборону”.

Тривалий час значна частина австралійського суспільства виступає за те, щоб проголосити Австралію республікою і припинити у такий спосіб статус домініону Великобританії. У 1993 р. королева Єлизавета II висловила принципову згоду на таку конституційну зміну за умови, що австралійський народ підтвердить таке бажання на референдумі. Не виключено, що вже у недалекому майбутньому Австралія стане республікою. Її політичні зв'язки з Великобританією — данина традиції, фактично Австралія вже давно незалежна держава.

Австралія — федерація у складі шести штатів і двох територій. Законодавчий орган — двопалатний парламент (палата представників і сенат).

Північні і східні береги Австралії омиває Тихий океан, західні та південні — Індійський. На сході Австралії лежить Великий Вододільний хребет (заввишки до 2230 м, найвища точка материка — гора Косцюшко).

Середня частина Австралії — низинна, із западиною, де розташоване озеро Ейр. Західна частина країни — плоскогір'я заввишки 400–500 м з окремими хребтами та столовими горами.

На двох третинах території Австралії клімат пустельний і напівпустельний. Більша частина Австралії лежить у тропіках, північ — у субекваторіальних широтах, південь — у субтропіках. Середні температури липня в Австралії коливаються у межах 12–20° С, січня — від 20 до понад 30° тепла. Це країна постійного літа.

Кількість опадів зменшується зі сходу на захід від 1500 мм до 250–300 мм і менше. Сніг взимку можна побачити лише на острові Тасманія та на горі Косцюшко.

60 % території Австралії — безстічні регіони. Найповноводнішою рікою є Муррей, найдовшою — Дарлінг. Басейн Муррею — Дарлінгу вважається найбільшим водозбірним басейном Австралії. Можливості використання їхніх вод для зрошення значно підвищилися у 1974 р., коли води річки Снігової були штучно спрямовані до Муррею.

Більшість австралійських річок наповнюється водою лише періодично під час періоду дощів. Потім вони пересихають або перетворюються на ланцюжки озер. Такі ріки називаються “крики”. У пустельних районах є солоні озера Ейр, Торренс, Герднер.

Австралія багата на підземні води, запаси яких є на 40 % території. Це значно спрощує проблему водопостачання, зокрема для потреб тваринництва.

Внутрішня частина Австралії зайнята пустелями. Тут зустрічаються солоні озера. Навколо пустель простягається пояс напівпустель і колючих чагарників (скреб). В окремих регіонах напівпустелі переходять у савани, які змінюються лісами з евкаліптів, пальм та деревоподібних папоротей уздовж узбережжя і в горах. Найродючіші ґрунти — на узбережних східних рівнинах і в південно-західному клині Західної Австралії.

В Австралії не буває сильних землетрусів, немає вулканів. Це пояснюється тим, що більша частина Австралії лежить в області Австралійської платформи.

Австралійські енергетичні ресурси — високоякісне кам'яне вугілля, нафта, природний газ та уран — становлять близько п'ятої частини всіх світових запасів.

4.5.2. Фізико-географічні та історико-політичні особливості Океанії

Океанія — це сукупність островів у центральній та південно-східній частині Тихого океану між Австралією, Малайським архіпелагом на заході і широкою смугою океану, де немає островів — на півночі, сході і півдні.

До складу Океанії, згідно з британською класифікацією, входять Австралія, Нова Зеландія, Полінезія (Французька Полінезія, Лінійні острови, Піткейрн, Самоа, Тонга, Тувалу), Мікронезія (Каролінські острови, Гуам, Кірібаті, Маріанські та Маршаллові острови), Меланезія (Фіджі, Нова Каледонія, Папуа — Нова Гвінея та Соломонові острови). Загальна територія островів (разом з Австралією і Новою Зеландією) становить 8,5 млн км². Площа власне островів становить 1,26 млн км². Інколи Океанію розглядають як самостійну частину світу.

Значну частину Океанії становлять володіння Австралії, Великобританії, Нової Зеландії, США та Франції.

Острови за походженням переважно вулканічні (височини) та коралові (низовинні). Найбільша висота островів Океанії — гора Джая на острові Нова Гвінея (5029 м).

Клімат на островах океанічний, переважно субекваторіальний та екваторіальний, на півдні — субтропічний та помірний. Щороку випадає в основному 1000 мм опадів, на навітряних схилах великих

островів— до 10 тис. мм. На островах рослинність представлена вологими тропічними лісами, саванами і луками. Для фауни характерна мала кількість ссавців і безліч птахів, багато з них ендемічні.

4.5.3. Населення Австралії

У 1850 р. в Австралії проживало 400 тис. чол. Чисельність населення збільшилася до 1,1 млн чол. у 1860 р. Двомільйонної позначки чисельність досягла у 1880 р., а ще за століття — 15 млн чол.

Після відкриття Австралії її заселяли переважно вихідці з Англії. Частка англосаксів серед австралійського населення тривалий час становила 90 %. Уряди дотримувалися політики “білої Австралії”. Протягом 1945–1965 рр. австралійський уряд сплачував частину витрат на дорогу бідним іммігрантам-європейцям. Програмою скористалися 2 млн чол. Лише з Великобританії до Австралії переселилося близько 1 млн чол.

Упродовж останніх десятиліть дозвіл на в'їзд до Австралії стали отримувати також вихідці з Азії. Нині частка англосаксів знизилася до 70 %. Збільшується приплив емігрантів з Азії та інших регіонів. Нині проблемою стала нелегальна міграція.

4.5.4. Населення Океанії

Корінне населення Океанії — папуаси, меланезійці, мікронезійці і полінезійці. Від початку захоплення Океанії європейськими державами і згодом США чисельність корінного населення зменшилася, водночас утворилось населення європейського походження. З розвитком плантаційного господарства і гірничої справи колонізатори почали завозити до Океанії дешеву робочу силу з Азії. Так склалися національні групи: індійців на островах Фіджі, японців, філіппінців, китайців і корейців на Гавайських островах, в'єтнамців у Новій Каледонії, японців і філіппінців у Мікронезії та ін.

Чисельність населення Океанії становить понад 9 млн чол. (разом з населенням Нової Зеландії).

Протягом останніх 2–3 тисяч років полінезійці розселилися у своєму регіоні з островів Самоа і Тонга. Основна хвиля імміграції маорі до Нової Зеландії припадає приблизно на 50-ті роки XIV ст.

Тривають суперечки щодо походження полінезійців. Найвірогіднішою є концепція про те, що вони є відгалуженням монголоїдної раси з Південно-Східної Азії.

В Тихому океані люди вперше поселилися у Меланезії. Вважають, що мікронезійці є сумішшю меланезійської, полінезійської та малайської крові.

Полінезійська раса вважається проміжною між трьома найбільшими расами людства і має австралоїдні, монголоїдні та європеоїдні ознаки.

4.5.5. Економіка Австралії

Промисловість

Австралія — високорозвинена індустріально-аграрна країна ринкової економіки.

Країна багата на залізну руду (понад 100 млн т щороку), боксити, ільменіт, рутил, вісмут, свинець, цинк, нікель, уран, вольфрам, золото, срібло, кам'яне вугілля, нафту, природний газ. Розвинена чорна і кольорова (рафінована мідь, цинк, алюміній) металургія. Австралійська сира нафта покриває потреби країни на 70 %. Частково Австралія навіть експортує свою нафту. Існують підприємства нафтопереробної та нафтохімічної галузей промисловості.

Фахівці вважають, що в Австралії порівняно добре розвинене машинобудування, виробляють електротехнічні, радіоелектронні вироби, верстати і локомотиви. Продукція обробної промисловості Австралії використовується переважно на внутрішньому ринку. Рівень її дещо нижчий від аналогічної продукції інших розвинених країн. Позиції обробної промисловості Австралії недостатньо сильні, щоб конкурувати з продукцією азіатських сусідів Австралії.

Хімічна промисловість Австралії виробляє сірчану кислоту, сульфосфат, синтетичний каучук і пластмаси.

Продукція харчової промисловості (м'ясо, борошно, молочні консерви, масло, сир, цукор та ін.) іде переважно на експорт.

Сільське господарство

Сільськогосподарські угіддя Австралії становлять приблизно дві третини її площі. Періодично трапляються посухи. Абсолютна більшість сільськогосподарських угідь використовується для потреб тваринництва (луки і пасовища). Близько двох третин

вартості продукції сільського господарства забезпечує тваринництво.

У жодній з країн світу немає такої кількості овець, як в Австралії, їх приблизно 150 млн голів, тобто на одного австралійця припадає 8–9 овець. Настриг вовни щороку перевищує 1 млн тонн. Серед поголів'я овець переважають мериносові породи.

Землі, що обробляються, займають приблизно 6 % території Австралії. Половину орної площі відводять під пшеницю, її збирають майже по тонні на душу населення. Країна вважається виробником пшениці світового значення.

Розвинене садівництво і виноградарство. Австралія є відомим у світі виноробом.

Розвинене морське рибальство, основна риба — тунець.

Транспорт

Довжина залізничної мережі Австралії перевищує 37 тис. км, а автошляхів — 800 тис. км. Австралія має досить великий морський торговельний флот, дедвейт якого становить приблизно 4 млн тонн. Основними портами є Сідней, Мельбурн, Фрімантл.

Авіаційний транспорт використовується для внутрішніх і зовнішніх сполучень.

В Австралії через природні умови практично відсутній внутрішній водний транспорт.

Зовнішня торгівля

Австралія є найбільшим у світі експортером залізної руди й алюмінію. Жодна з країн не експортує такої великої кількості яловичини, як Австралія. Вона також експортує велику кількість вовни, пшениці, масла, сиру, руд кольорових металів, вугілля тощо.

Основні статті імпорту Австралії — машини й обладнання та інші готові вироби.

Основними торговельними партнерами Австралії є США та Японія. До цих країн Австралія експортує переважно сировину. Серед провідних зовнішньоторговельних партнерів також слід назвати Нову Зеландію та країни Європейського Союзу.

В Австралії із занепокоєнням стежать за процесами економічної інтеграції у Північній Америці та Європі, побоюючись, що це призведе до звуження ринків для експорту австралійських товарів. Турбує також помітна сума зовнішнього боргу країни.

Значні надходження Австралія має від туризму, тут популярні зимові види спорту.

4.5.6. Економіка Океанії

Єдиною розвинутою країною в Океанії є Нова Зеландія. Вона має багато спільного з Австралією. Це індустріальна країна з розвиненим сільським господарством, великий постачальник продукції тваринництва на світовий ринок. Запасів корисних копалин у Новій Зеландії менше, ніж в Австралії, за рівнем розвитку промисловості вона також поступається австралійському.

У господарстві інших країн Океанії переважає тропічне землеробство і рибальство. Вирощують кокосові пальми, коренеплоди (ямс, таро, маніок), цукрову тростину, хлібне дерево, банани, овочі і фрукти. Розводять свиней, велику рогату худобу та кіз. У деяких країнах, наприклад у Папуа — Новій Гвінеї, видобувають мідь і золото, у Новій Каледонії — нікель.

Економіка країн Океанії поки що розвинена слабо. Рівень життя місцевого населення вкрай низький. Господарство залежить від колишніх і нинішніх метрополій. Навколишнє середовище Океанії постраждало від випробувань ядерної зброї та винищення лісів.

Країни Океанії бідні, нечисленні й розкидані на значні відстані одна від одної в Тихому океані. Для решти світу вони становлять інтерес з огляду на їх туристичне, стратегічне та транспортно-комунікаційне значення. Можливо, країни цього регіону колись зможуть подолати бідність і відсталість, але це, очевидно, станеться не скоро.

Контрольні питання

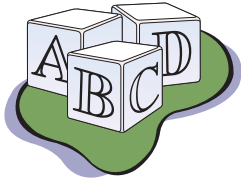

---

1. Чи сприятливі природно-кліматичні особливості Європи для господарської діяльності?
2. Суть конфедерації.
3. Основні проблеми іноземців-працівників у Європі.
4. Закономірності поширення релігій у Європі.
5. Чи можна з Чорного моря дістатися до Північного моря внутрішніми водними шляхами Європи?
6. Який транспорт за обсягом перевезень основний у Європі?
7. Провідна галузь промисловості у Європі.
8. Друга за значенням галузь промисловості у Європі.
9. На яких електростанціях у Європі виробляється основний обсяг електроенергії?
10. Регіони Європи, де поширене інтенсивне молочне тваринництво.
11. В яких європейських країнах роль морського транспорту особливо помітна?

12. До якого регіону Європи належить Україна?
13. Розкрийте поняття “Новий Світ”.
14. “Доктрина Монро”.
15. Пояснити, хто такі мулати, метиси, самбо, креоли.
16. Що таке латифундія?
17. Де пролягають південна і північна межі Центральної Америки?
18. Яка продукція промисловості і сільського господарства країн Америки належить до експортної?
19. У яких країнах Америки і чому розвинений міжнародний туризм?
20. Коли Канада стала індустріально-аграрною державою?
21. Яка галузь промисловості у Південній Америці провідна?
22. Яка зернова культура основна у США? А в Канаді?
23. Чи сприятливі умови в Латинській Америці для розвитку внутрішнього водного транспорту?
24. Які корисні копалини в Азії вам відомі?
25. Назвіть найчисленніші азіатські народи.
26. Які світові релігії ви знаєте, де вони виникли?
27. Яка галузь господарства переважає в економіці більшості азіатських країн?
28. Поняття “золотого трикутника”.
29. Основні експортні сільськогосподарські культури Азії.
30. Економічно розвинені та економічно відсталі країни Азії.
31. Сприятливі та несприятливі для господарської діяльності у країнах Азії природні чинники.
32. В яких країнах Азії поширений трубопровідний транспорт?
33. Експортні сільськогосподарські культури країн Азії.
34. До яких країн Азії можна застосувати поняття “нові індустріальні держави”, “тигри”, “дракони” тощо?
35. Чи придатні африканські ріки для судноплавства? Обґрунтуйте відповідь.
36. Чи ростуть на вершині Кіліманджаро дерева?
37. На які корисні копалини багаті країни Африки?
38. Як вилинула “зелена революція” на економіку Африки?
39. Що ви знаєте про етнічні конфлікти в Африці?
40. У чому полягає своєрідність населення Мадагаскару?
41. Чи існує єгипетська мова?
42. Які галузі промисловості найрозвиненіші на Африканському континенті?
43. Чи можна сільське господарство Африки вважати розвиненим і диверсифікованим?
44. Основні особливості зовнішньої торгівлі Африки.
45. Охарактеризуйте нинішній стан транспорту Африки.
46. Коли утворилася Австралійська Співдружність?

47. В якому регіоні Австралії найродючіші ґрунти?
48. Чи можливі в Австралії землетруси?
49. Чи багата Австралія на природні ресурси?
50. Де розташована Океанія?
51. Як утворилися острови Океанії?
52. Питома вага англосаксів у населенні нинішньої Австралії.
53. Кого вважають аборигенами Океанії?
54. Охарактеризуйте структуру економіки Австралії.
55. Яка галузь сільського господарства є провідною в Австралії — рослинництво чи тваринництво?
56. Основні статті експорту та імпорту Австралії.
57. Чи можна економіку Океанії вважати диверсифікованою?
58. Подібні й відмінні ознаки економік Австралії та Нової Зеландії.
59. Які антропогенні чинники вплинули на навколишнє середовище Океанії?

АНГЛО-УКРАЇНСЬКИЙ ГЛОСАРІЙ

Absolute advantage — абсолютна перевага

У зв'язку з міжнародним поділом праці поняття означає здатність країни виробляти певний товар з нижчими порівняно з іншими країнами затратами.

Accelerated tariff elimination — прискорене скасування митних тарифів

Відбувається за домовленостями між зацікавленими державами відповідно до міжнародних угод.

Acid rain — кислотний дощ

Кислотним може бути не лише дощ, а й сніг й туман. Кислотність зумовлюється тим, що під час спалювання вугілля в атмосферу викидаються окиси сірки та азоту. Вони вступають у реакцію з атмосферною вологою. Хмари часто переносяться на великі відстані, а опади з них завдають значної шкоди, зокрема, сільському господарству інших країн.

Active trade balance — активний торговельний баланс

Позитивна різниця між надходженнями від експорту і платежами за імпорт.

Act of God — Божа дія

Дія непереборної сили, форс-мажорні обставини.

Ad valorem tariff — вартісний тариф

Розмір тарифу на імпортований товар, який встановлюється як відсоток від декларованої вартості відповідного товару.

Advanced economy — розвинена економіка

Економіка країни, обсяг валового національного продукту якої у розрахунку на душу населення перевищує щорічно 10 тис. дол. і в сільському господарстві задіяно менше 6% працездатного населення.

Aggregate demand — сукупний попит

Загальний обсяг наявного на ринку товару, який можуть придбати споживачі за існуючого рівня цін.

Aggregate supply — сукупна пропозиція

Загальний обсяг товару на ринку, який можуть забезпечити поставальники за існуючого рівня цін.

Agribusiness — агробізнес

Підприємницька діяльність у сільському господарстві, охоплює виробництво продовольчої сировини комерційно орієнтованими сільськогосподарськими фермами, її переробку, маркетинг. До цього виду бізнесу зараховують також галузі промисловості, що забезпечують сільське господарство машинами, матеріалами, устаткуванням тощо. У вітчизняній науці та практиці використовують поняття “агропромисловий комплекс”.

Alternative energy sources — альтернативні джерела енергії

Поняття поширюється на сонячну енергію, гідроелектроенергію, енергію вітру, хвиль, припливів, геотермальну, енергію з біомаси та теплової енергію океанів. Сюди не належать ядерна енергія та органічне паливо.

Antidumping duty — антидемпінгове мито

Мито, яке теоретично має дорівнювати різниці між цінами продажу товару на його внутрішньому і зовнішньому ринках.

Appropriate technology — придатна технологія

Придатна для країн, що розвиваються, оскільки використовує прості технологічні засоби та велику масу робочої сили. Ця технологія зменшує безробіття, тому її ще називають “проміжною”.

Aquaculture — аквакультура

Промислове розведення і вирощування господарсько важливих водних організмів у контрольованих умовах.

Arable land — оброблювана земля

Частина земної суші, яка придатна для орання і яку можна використовувати для вирощування сільськогосподарських культур.

Arbitration clause — арбітражне застереження

Застереження, яке фіксується у зовнішньоторговельній угоді між експортером та імпортером і передбачає механізм вирішення суперечок, що можуть виникнути під час виконання контракту.

Arms-length transactions — угоди незалежних сторін

Торговельні угоди, в яких беруть участь фінансово незалежні одна від одної сторони, протилежно поняттю *Transactions between related parties*.

Asiatic mode of production — азійський спосіб виробництва

Спосіб виробництва, якому, на думку К. Маркса та інших вчених (зокрема, Хіндеса та Хірста), бракує трьох елементів — приватної власності, урбанізації та буржуазії. Нині цю концепцію критикують через її недостатню інформаційну основу.

Asylum migration — міграція у пошуках притулку

Міжнародний рух біженців, які не повністю відповідають критеріям визнання осіб біженцями, встановленим протоколом ООН у 1976 р. Невелика частка таких осіб справді є біженцями, які шукають політичного притулку, більшість — економічні мігранти, що шукають кращого життя.

Autarky — автаркія

Економічна політика, спрямована на створення замкнутої самодостатньої економіки, обмеження імпорту.

Automatic import license — автоматична імпортна ліцензія

Передбачена у рамках ГАТТ і може застосовуватися для регулювання кількісних обмежень на імпортовані товари, моніторингу їх цін, статистичного обліку тощо. Має видаватися компетентними властями країни-імпортера впродовж 10 днів після одержання відповідного клопотання.

Baby boom — немовлячий бум

Стрімке підвищення темпів народжуваності.

Back transactions — зворотні операції

Купівля і продаж Європейською системою центральних банків активів на умовах зворотної купівлі і здійснення кредитних операцій під встановлені види застав.

Backward integration — зворотна інтеграція

Ситуація, за якої компанія перебирає на себе виконання тих функцій, які до цього виконувались її постачальниками.

Balance of payments — платіжний баланс

Підсумкова різниця між валютними надходженнями і платежами певної країни за рік.

Balance of trade — торговельний баланс

Різниця між вартостями експорту та імпорту певної країни за рік.

Barter — бартер

Прямий безгрошовий обмін товарами або послугами, викликаний товарно-грошовим дефіцитом усередині країни та валютним дефіцитом у міжнародних угодах.

Barter terms of trade — бартерні умови торгівлі

Співвідношення експортних та імпорتنих цін певних товарів.

Base currency — базова валюта

Валюта, стосовно якої у певній країні встановлюються обмінні курси. Такою валютою може бути, наприклад, долар США, євро.

Bazaar economy — базарна економіка

Трудомісткі сфери діяльності населення міст “третього світу”, орієнтовані на місцеві базари.

Bilateral payments agreement — двостороння платіжна угода

Угода, укладена між урядами двох країн або їхніми центральними банками про здійснення всіх чи окремих розрахунків між ними за допомогою спеціальних рахунків. Такі угоди, як правило, передбачають відмову від використання конвертованих валют і золота як засобу платежу у розрахунках між цими країнами.

Bilateral trade agreement — двостороння торговельна угода

Укладається між двома країнами і, як правило, передбачає встановлення пільгового режиму у торговельних відносинах обох країн.

Birth control — контроль народжуваності

Політика, спрямована на зменшення розмірів сім'ї, включає використання контрацептивів, стерилізацію, аборти і здійснюється у багатьох країнах “третього світу”. Багато релігійних груп не схвалюють цієї політики.

Birth rate — коефіцієнт народжуваності

Кількість народжених живих немовлят у розрахунку на 1000 чол. населення певної країни.

Blocked currency — замкнута валюта

Валюта певної країни, обмін якої на іноземну валюту заборонений у законодавчому порядку.

Brain drain — вимивання мізків

Це поняття більш відоме як “відплив мізків”, означає переселення обдарованих людей (як правило, молодого віку) з відсталих країн до економічно розвинених у пошуках кращого життя.

Bretton Woods system — Бреттон-Вудська система

Форма організації грошових відносин, розрахунків, згідно з якою роль світових грошей, поряд із золотом, виконує долар США. Встановлена Бреттон-Вудською конференцією в 1944 р.

Bulk items — насипні товари

Товари, які продаються і поставляються в неупакованому вигляді, наприклад, зерно, руда.

Capital — капітал

Фактор виробництва, що охоплює машини, устаткування, приміщення і використовується робочою силою для виготовлення товарів із сировини.

Capital goods — капіталомісткі товари

Товари обробної промисловості, які можуть використовуватися для створення багатства або виробництва інших товарів.

Capital flight — відплив капіталу

Інвестування капіталу за кордон з метою його збереження від внутрішніх негараздів.

Capital-intensive industry — капіталонасичена промисловість

Галузь промисловості, в якій у розрахунку на одного працівника припадає значний обсяг капіталовкладень.

Cartel — картель

Об'єднання незалежних компаній (серед них і міждержавних), переважно офіційно не оформлене, для усунення конкуренції та одержання монопольного прибутку. Картелем глобального масштабу є, наприклад, Організація країн — експортерів нафти (ОПЕК).

Central rate — центральний валютний курс

Офіційно фінансоване співвідношення між валютами, навколо якого в узгоджених діапазонах можуть коливатися ринкові валютні курси.

Certificate of positive assurance of conformity — сертифікат позитивно-го засвідчення відповідності

Передбачений у межах Світової організації торгівлі документ, який засвідчує відповідність товарів встановленим технічним правилам.

Certificate of origin — сертифікат походження

Документ, що засвідчує країну, в якій відповідний товар реально виготовлений.

Circulating (floating) capital — циркулюючий (плаваючий) ка-пітал

Сировина, паливо, компоненти, робоча сила, які втілюються в товарах, що реалізуються і забезпечують прибутки.

Clearing accounts — клірингові розрахунки

Міжнародні безготівкові розрахунки на основі взаєморозрахунку рівних за обсягом платежів.

Clearing union — кліринговий союз

Об'єднання центральних банків країн — учасниць клірингового союзу, система безготівкових розрахунків якого ґрунтується на зарахуванні позитивних і негативних сальдо зовнішньоторговельних операцій.

Closed economy — закрыта економіка

Економіка країни, яка не бере участі у міжнародній торгівлі і переміщеннях капіталу.

Colonial division of labour — колоніальний поділ праці

Вид міжнародного поділу праці, нав'язаний метрополіями своїм колоніям під час колоніального періоду.

Command economy — командна економіка

Економіка, за якої центральні власті країни встановлюють примусові правила економічної поведінки суб'єктів господарювання та прийняття рішень. Як правило, такі держави володіють і засобами виробництва.

Commercial agriculture — комерційне сільське господарство

Господарство, якому притаманне виробництво сільськогосподарської продукції для її продажу на внутрішньодержавному і міжнародному ринках.

Commodity agreement — товарна угода

Угода країн-виробників щодо механізму регулювання цін та обсягів виробництва певного виду сировини, наприклад, цукру, кави тощо.

Common market — спільний ринок

Форма регіональної економічної інтеграції, за якої для держав-членів усуваються внутрішні торговельні перешкоди і дозволяється вільний рух факторів виробництва (капіталу та робочої сили), а також встановлюються спільні торговельні бар'єри для відносин з державами, що не є членами об'єднання.

Comparative advantage — відносна перевага

Доцільність експорту певною країною тих товарів, які вона виготовляє з відносно нижчими затратами.

Computed value — розрахована вартість

Розрахована вартість імпортованих товарів визначається доданням до вартості товарів прибутків і загальних (накладних) витрат в обсягах, які звичайно спостерігаються у країні експорту при експортних продажах товарів того самого класу або виду до країн імпорту.

Conglomerate — конгломерат

Розгалужена (диверсифікована) корпорація, яка контролює виробництво і маркетинг різноманітних продуктів.

Constructed value — конструйована вартість

Антидемпінгова політика Світової організації торгівлі передбачає, що за невеликого обсягу продажів якогось товару на внутрішньому ринку його ціна може не бути вдалою основою для порівняння його внутрішніх і зарубіжних цін. З метою порівняння дозволяється використовувати штучно сконструйовану ціну з урахуванням витрат, що сформувалися у відповідній експортній галузі промисловості.

Correspondent account — кореспондентський рахунок

Банківський рахунок, що відображає здійснення розрахунків однією кредитною установою за дорученням і за рахунок іншої установи на основі кредитної угоди.

Counter trade — зустрічна торгівля

Прямий обмін товарів та(або) послуг на інші товари та(або) послуги.

Currency area — валютна зона

Зона, до якої належать країни, валюти яких “прив’язані” до валюти певної економічно розвиненої країни.

Currency parity — валютний паритет

Тверде, офіційно встановлене співвідношення обміну однієї валюти на іншу.

Custom tariff — митний тариф

Перелік видів мита, встановлених урядом для імпортованих та експортованих товарів.

Custom union — митний союз

Форма регіональної економічної інтеграції, за якої усуваються внутрішні торговельні бар’єри та встановлюється єдиний митний тариф на торгівлю з державами, що не належать до об’єднання.

Custom valuation — митна оцінка

Оцінка митними властями вартості імпортованих товарів з метою стягнення ввізного мита.

Customs contracts — митні контракти

Один з двох видів контрактів про довідвантажувальну інспекцію (другий — контракти про іноземну валюту), спрямований на те, щоб запобігти втраті митних платежів через заниження вартості імпортованих товарів, декларованої митним органам.

Deminimis rule — правило негайної відмови

У зв’язку з демпінгом правило у рамках ГАТТ означає, що коли демпінгова ціна невисока, а обсяг певного імпорту невеликий, то скарги на демпінг необхідно негайно відмовляти.

Deductive value — дедуктивна вартість

Дедуктивна вартість імпортованих товарів у зв’язку з визначенням ввізного мита у рамках ГАТТ встановлюється на основі продажної ціни на ідентичний або схожий товар на відповідному внутрішньому ринку після вирахувань з неї таких статей, як прибуток, мито, податки, страхові платежі, транспортні та інші витрати, що були у країнах імпорту.

Deindustrialization — деіндустріалізація

Економічна трансформація у суспільстві, яка полягає у зниженні ролі обробної промисловості та збільшенні значення сфери послуг.

Demand and supply — попит і пропозиція

Попит — це кількість товарів, яку споживачі хотіли б придбати впродовж певного часу за певною ціною в умовах конкурентної ринко-

вої економіки. Пропозиція — кількість товарів, яку постачальники хотіли б реалізувати за зазначених обставин.

Dematerialization — дематеріалізація

Відносне зменшення частки сировини у готовій продукції.

Demonetization — демонетизація

Позбавлення монет сили законного платіжного засобу, здійснене законодавчим шляхом або адміністративним розпорядженням.

Deregulation — дерегуляція

Зниження урядового контролю над економічною діяльністю у межах певної країни.

Desertification — запустелювання

Процес розширення площі земель, зайнятих пустелями та регіонами, в яких сільськогосподарські угіддя не обробляються.

Devaluation — девальвація

Зниження курсу національної чи міжнародної (регіональної) валютно-грошової одиниці щодо валют інших країн, міжнародних валютно-грошових одиниць.

Developing countries — країни, що розвиваються

Група країн, що стали на шлях економічного розвитку, але все ще відстають від промислово розвинених країн світу.

Direct investment — пряме інвестування

Придбання частки активів певної компанії з метою одержання права на участь в управлінні нею.

Disguised unemployment — приховане безробіття

Ситуація, за якої у певній країні або секторі її економіки задіяно більше працівників, ніж потребує економічна доцільність. Досить поширене явище у соціалістичних і слабorozвинених країнах.

Diversification — диверсифікація

Розширення сфер діяльності фірми на ринках нових товарів, не пов'язаних з її основним виробництвом. Така продукція влітається у мереживо вертикальної та(або) горизонтальної інтеграції цієї компанії з іншими суб'єктами господарювання.

Double cropping — подвійний урожай

Явище, коли впродовж року з однієї і тієї самої ділянки збирають більше ніж один врожай.

Double taxation — подвійне оподаткування

Ситуація, за якої транснаціональна компанія сплачує податки двічі: у країні, де вони були одержані, і в країні, де розміщується штаб-квартира компанії.

Dual economy — роздвоєна економіка

Поняття стосується різних економічних систем, які одночасно існують в одній і тій самій країні. Наприклад, у багатьох країнах, що розвиваються, окремі регіони мають відносно розвинену ринкову

економіку, тоді як іншим притаманне архаїчне докапіталістичне господарство.

Dumping — демпінг

Вивезення товару з країни і продаж його за кордоном за цінами нижчими, ніж усередині країни.

Economic determinism — економічний детермінізм

Концепція, згідно з якою економічна основа суспільства має вирішальний вплив на всі його інститути.

Economic imperialism — економічний імперіалізм

Влада однієї держави над іншою, що спирається на свою економічну силу.

Economic integration — економічна інтеграція

Усунення всіх бар'єрів усередині угруповання, що перешкоджають вільному руху товарів і факторів виробництва. Вважається найвищою формою регіональної інтеграції, охоплює також уніфікацію соціально-економічної політики країн-членів. Має наднаціональні органи виконавчої, судової і законодавчої гілок влади.

Economic union — економічний союз

Форма регіональної економічної інтеграції. Має всі ознаки, притаманні спільному ринку, а також центральний банк, уніфіковані валютну і податкову системи. Союз дотримується спільної зовнішньої економічної політики.

Economies in transition — перехідні економіки

Народні господарства колишніх соціалістичних країн, які здійснюють перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки.

Elasticity of substitution — еластичність заміщення

Коефіцієнт, яким вимірюється складність заміщення одного фактора виробництва іншим при виробництві певного товару.

Emigration — еміграція

Виїзд громадян зі своєї країни до іншої на постійне або тривале проживання.

Engineering — інжиніринг

Надання інженерно-консультаційних послуг на контрактній основі. Традиційно поділяється на механічний (створення і використання техніки) і цивільний (проекування і створення великих споруд, мостів і доріг). Упродовж ХХ століття поняття збагатилося змістом і охоплює нині також електричний, гірничий, хімічний, аерокосміч-

ний, генетичний і системний інжиніринг. Відіграє помітну роль у зовнішньоекономічних зв'язках.

Entrepot trade — транзитна торгівля

Реекспорт імпортованих товарів зі складу.

Eurocurrency — євровалюти

Сукупна назва стійких валют, що нагромадились у банках європейських країн і використовувались для розрахунків за межами країн — емітентів цих валют.

Eurodollar deposits — євродоларві депозити

Банківські депозити, деноміновані в американських доларах, що були розміщені організаціями або приватними особами за межами США (здебільшого у банках західноєвропейських держав).

European Monetary System (EMS) — Європейська валютна система

Форма організації валютних відносин і валютного обміну країн ЄЕС, що була спрямована на створення зони стабільних валютних курсів.

Exchange controls — контроль за обміном валюти

Різні види державного контролю за вільним обміном валюти. Державними обмеженнями можуть, наприклад, встановлюватися багатопозиційні валютні курси та квоти на обмін.

Exchange rate — обмінний валютний курс

Вартість певної валюти стосовно іншої.

Export concentration — експортна концентрація

Поняття означає, що вартісну структуру експорту визначає один або кілька товарів.

Export credit — експортний кредит

Фінансування вітчизняних постачальників з метою стимулювання виробництва ними експортних товарів. Поняття поширюється також на фінансові пільги, які надаються зарубіжним покупцям відповідних вітчизняних товарів.

Export diversification — експортна диверсифікація

Розширення номенклатури експортних товарів і послуг.

Export elasticity — еластичність експорту

Зміна пропозиції товарів, призначених на експорт, зумовлена зміною умов торгівлі.

Export-led industrialization — індустріалізація експортного спрямування

Стратегічна лінія розвитку економіки окремих країн, яка полягає у пріоритетному розвитку тих галузей обробної промисловості, що орієнтуються на експорт.

Export quota — експортна квота

Кількісні або вартісні обсяги експорту, встановлені добровільно урядом країни експорту на ввезення відповідної продукції до певної країни.

Export restraints — експортні обмеження

Обмеження, що запроваджуються країною-експортером на вивезення товару до певної країни, переважно на прохання останньої.

Export restraint agreement — угода про обмеження експорту

Угода між урядами країн про встановлення нетарифних бар'єрів у сфері міжнародної торгівлі.

Export subsidies — експортні субсидії

Різноманітні форми державних виплат і пільг, що надаються експортерам з метою зміцнення їх конкурентних позицій на зарубіжних ринках.

Export tariff — експортний тариф

Податок або мито на товари, які експортуються з певної країни.

Export taxes — експортні податки

Запроваджуються у міжнародній торгівлі досить нечасто. Деякі країни, що розвиваються, використовують ці податки для збільшення надходжень до бюджету.

Extensive agriculture — екстенсивне сільське господарство

Характеризується незначним використанням передусім робочої сили на одиницю площі. Невисока частка факторів виробництва зумовлює і незначну віддачу.

Factor-intensity reversal — реверс факторів виробництва

Явище, коли певний товар вважається капіталонасиченим у капіталонасиченій країні.

Factor of production — фактор виробництва

Західна економічна наука до факторів виробництва зараховує землю, капітал, робочу силу, підприємницьку майстерність, технологію.

Factoring — факторинг

Придбання банком права вимоги щодо виплати за фінансовими зобов'язаннями, скупленими у різних осіб. Здебільшого банк купує дебіторські рахунки на поставлені товари або надані послуги.

Fair — ярмарок

Періодичні заходи з метою продажу товарів, їх демонстрації тощо. Часто ярмарки спеціалізуються на якомусь товарі.

Favourable trade balance — позитивний торговельний баланс

Ситуація, коли вартість експорту певної країни перевищує вартість її імпорту.

Financial capital — фінансовий капітал

Кошти, необхідні для забезпечення виробничого процесу.

Financial markets — фінансові ринки

Ринки валют і капіталів; на перших відбувається купівля-продаж короткотермінових кредитних інструментів, на других — торгівля довготерміновими кредитами та акціями.

First world — “перший світ”

Умовна назва економічно розвинених країн Заходу.

Fiscal policy — фіскальна політика

Політика держави у сфері оподаткування, державних витрат, держбюджету, спрямована на забезпечення зайнятості населення і стримування інфляційних процесів.

Fish farming — вирощування риби на фермі

Процес вирощування риби у спеціально збудованих резервуарах або ставках.

Fixed capital — фіксований капітал

Капітал, що забезпечує прибуток без свого подальшого обігу, наприклад, заводи, машини, споруди.

Flag of convenience — зручний прапор

Прапор реєстрації судна у країні, яка характеризується вигідним для судновласників податковим і трудовим законодавством. Відомий ще як “дешевий прапор”. Загальновідомі приклади — Панама та Ліберія.

Flexible exchange rates — гнучкі валютні курси

Відомі ще як плаваючі. Ситуація, коли валютні курси різних світових валют вільно коливаються залежно від пропозиції та попиту на ці валюти.

Floating exchange rate — плаваючий обмінний курс

Вартість певної валюти, що визначається її пропозицією та попитом на неї на світовому валютному ринку.

Foreign currency — іноземна валюта

Валюта будь-якої іноземної держави, яка є в ній законним платіжним засобом.

Foreign currency account — рахунок в іноземній валюті

Рахунок в іноземному банку у валюті тієї країни, на території якої розташований банк.

Foreign direct investment — пряме іноземне інвестування

Інвестування в компанії зарубіжних країн з метою одержання в них управлінського контролю.

Foreign exchange — іноземна валюта

Інструмент міжнародних розрахунків (валюта, чеки, тратти, векселі).

Forlign-exchange contracts (Forex) — контракти про іноземну валюту (Форекс)

Один з двох видів контрактів про довідвантажувальну інспекцію у рамках ГАТТ (другий — митні контракти), спрямований на те, щоб запобігти завищенню товарних цін, декларованих митним органам. Завищення цін може приховувати втечу капіталу.

Foreign exchange resources — зовнішньовалютні запаси

Золото, спеціальні права запозичення, долари США та інші конвертовані валюти, що зберігаються у казначействі певної країни.

Forestry — лісове господарство

Галузь господарства, що займається вивченням, обліком і відтворенням лісів, охороною їх від пожеж, хвороб і шкідників, лісопоновленням і лісорозведенням, регулюванням лісокористування, підвищенням продуктивності лісів.

Forward integration — форвардна інтеграція

Одна з форм інтеграції, коли компанія бере під свій контроль джерела реалізації своїх продуктів.

Forward market — форвардний ринок

Сукупність операцій купівлі-продажу іноземної валюти, цінних паперів за узгодженою ціною на певну дату в майбутньому.

Free port — вільний порт

Порт, у якому на імпортовані та експортовані товари не накладається мито.

Free trade — вільна торгівля

Політика державного невтручання у сферу міжнародної торгівлі (фритредерство). Вважається, що міжнародна торгівля має формуватися на основі вільної гри стихійних сил попиту і пропозицій на міжнародному ринку.

Free-trade area — регіон вільної торгівлі

Форма регіональної економічної інтеграції, коли країни-члени усувають взаємні торговельні бар'єри, водночас зберігаючи за собою право дотримуватися незалежної торговельної політики стосовно держав, які не належать до одного угруповання.

Free-trade zone — зона вільної торгівлі

Обмежена територія, на якій імпортовані товари можуть без сплати мита оброблятися з метою реекспорту.

Freight rates — фрахтові ставки

Плата перевізнику за навантажування, транспортування і розвантажування товарів.

Futures transactions — ф'ючерсні операції

Строкові біржові угоди щодо купівлі-продажу валюти, золота, сировинних товарів за фіксованою на момент укладення угоди ціною, але з виконанням операції через певний час (до двох-трьох років).

General tariff — загальний тариф

Тарифна шкала, для якої характерна єдина ставка мита для конкретного товару незалежно від країни його походження.

Geothermal energy — геотермальна енергія

Енергія, що одержується з пароводяних джерел, нагрітих у надрах планети.

Gold bullion standard — золотозливковий стандарт

Валютний режим, який передбачає такі умови: золото зберігається державою у золотих зливках, а не у вигляді монет; золото в країні не перебуває в обігу; національна грошова одиниця відображується у певній кількості золота; золото може використовуватися з промисловою метою та у міжнародних розрахунках.

Gold exchange standard — золотодевізний стандарт

Валютний режим, коли гроші окремих країн конвертуються в золото в інших країнах за фіксованою ціною.

Gold standard — золотий стандарт

Валютний режим, коли національна валюта повністю забезпечена золотом, а останнє використовується у міжнародних розрахунках.

Government procurement — державні замовлення

Поняття у контексті ГАТТ означає, що товари, виготовлені вітчизняною промисловістю або імпортовані до країни, закуповуються урядовим органом для власного споживання або використання чи для виробництва товарів або послуг на продаж.

Greenhouse effect — парниковий ефект

Підвищення температури атмосфери, викликане збільшенням концентрації в ній двоокису вуглецю, окислів азоту, метану та інших забруднювачів.

Green revolution — зелена революція

Збільшення врожаїв у результаті використання нових сортів сільськогосподарських культур, досягнень агротехніки та здійснення інших заходів.

Gross domestic product (GDP) — валовий внутрішній продукт

Річна вартість кінцевого продукту, створеного у певній країні.

Gross national product (GNP) — валовий національний продукт

Ринкова вартість усіх товарів і послуг, вироблених (наданих) у певній країні впродовж року.

Hard currency — тверда валюта

Будь-який міжнародно визнаний засіб обігу. Використання такої валюти не підпадає під державний контроль, її курс штучно не підтримується.

Hedging — хеджування

Продаж валюти, товару через укладення строкової та ф'ючерсної угоди протилежного змісту.

Host nation — держава, що приймає

Країна, до якої спрямовуються прямі зарубіжні інвестиції.

Hot money — гарячі гроші

Рух капіталів короткотермінового характеру, спричинений спекулятивними намірами їхніх власників (які враховують, наприклад, різницю у відсоткових ставках у різних країнах).

Immigration — імміграція

В'їзд іноземців у країну перебування на тривале або постійне проживання.

Imperialism — імперіалізм

Агресивна державна політика, що спирається на військову силу; має на меті загарбницьке розширення території держави або поширення її впливів на інші держави без урахування їх суверенної волі.

Import concentration — концентрація імпорту

Явище, за якого переважна частина імпорту певної країни припадає на один або кілька товарів.

Import cover — імпортне покриття

Період часу, впродовж якого вартість імпорту забезпечується наявними валютними резервами певної країни.

Import duty — імпортне мито

Своєрідний податок, що запроваджується урядами на товари, які ввозяться до відповідних країн.

Import elasticity — еластичність імпорту

Зміна попиту на імпортовані товари, зумовлена зміною умов торгівлі.

Import license — імпортна ліцензія

Дозвіл, який надається на певний термін відповідними державними установами на право здійснення певних імпортних операцій у банківській, торговельній та інших сферах.

Import licensing procedures — процедури ліцензування імпорту

ГАТТ передбачає, що формальності і документація у зв'язку з імпортом та експортом мають бути мінімальними. Правила ГАТТ вимагають, щоб ліцензійні процедури були:

- тягарем не більшим, ніж це абсолютно необхідно для управління ліцензійною системою з урахуванням мети, для якої вони були встановлені;
- прозорими і передбачуваними;
- такими, що охороняють інтереси імпортерів та іноземних поставальників від зайвих затримок і свавільних дій.

Import substitution industrialization — індустріалізація на заміщення імпорту

Стратегія, яку використовували багато країн, що розвиваються. Полягає у стимулюванні розвитку галузей промисловості, що виробляють ту продукцію, яка до того імпортувалася. Стимулювання місцевого виробника відбувається за допомогою надання йому субсидій, позик, запровадження протекціоністських бар'єрів тощо.

Income terms of trade — дохідні умови торгівлі

Індекс, що свідчить про на здатність країни імпортувати товари за рахунок виручки від експорту товарів.

Indirect exporting — непрямий експорт

Ситуація, за якої вітчизняна фірма продає товар закордонному споживачеві, використовуючи для цього вітчизняного посередника.

Indirect taxes — непрямі податки

Правила ГАТТ визначають податки на продаж, акциз, торговельний оборот, додану вартість, франчизу, гербовий збір, трансфер, складування, обладнання.

Individual goods — товари особистого споживання

Товари, які призначені для особистого використання і купуються безпосередньо споживачами.

Industrial design — промисловий зразок

Угода про пов'язані з торгівлею аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) під промисловим зразком розуміє орнаментальні ознаки продуктів, що охоплюють форми, лінії, мотиви та кольори.

Industrialization — індустріалізація

Процес створення великого машинного виробництва в усіх галузях народного господарства країни і особливо в промисловості.

Industry protection policy — політика захисту промисловості

Заходи, що запроваджуються урядами країн з метою захисту вітчизняної промисловості від іноземної конкуренції (тарифи, квоти, субсидії новим галузям промисловості тощо).

Infant industry — молода галузь промисловості

Новостворена галузь промисловості, яка з огляду на відсутність досвіду та інші чинники не в змозі успішно конкурувати з іноземними товарами.

Information technology — інформаційна технологія

Мікроелектронні технології (зокрема, мікропроцесори, комп'ютери, роботи, супутники, оптиковолоконні кабелі тощо).

Infrastructure — інфраструктура

Сукупність галузей економіки і соціального життя, які мають підпорядкований і допоміжний характер і обслуговують виробництво (виробнича інфраструктура) або забезпечують умови життєдіяльності (соціальна інфраструктура).

Intellectual property rights — права інтелектуальної власності

Угода про пов'язані з торгівлею аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), що була укладена у рамках Уругвайського раунду переговорів ГАТТ, наводить такий перелік об'єктів права інтелектуальної власності:

- патенти;
- копірайт і суміжні права;
- товарні знаки;
- промислові зразки;
- компоновки інтегральних мікросхем;
- нерозкрита інформація, включаючи секрети виробництва;
- географічні зазначення, включаючи назви місць походження.

Intermodal — змішаний

Перевезення вантажів різними видами транспорту.

International business — міжнародний бізнес

Організована законна підприємницька діяльність з метою одержання прибутку, яка виходить за межі державних кордонів.

Internationalization of currency — інтернаціоналізація валюти

Використання національної валюти нерезидентами цієї країни для обслуговування їхніх міжнародних торговельних і кредитних операцій.

Intervention currency — інтервенційна валюта

Іноземна валюта, яка використовується компетентними властями певної країни, щоб за допомогою офіційного обмінного механізму забезпечити коливання валютного курсу в допустимих межах.

Invisible items of trade — невидимі статті торгівлі

До них, зокрема, належать вантажні і пасажирські перевезення, страхові, банківські та консалтингові послуги, продаж прав на об'єкти інтелектуальної власності тощо.

Joint venture — спільне підприємство

Підприємство, учасниками якого можуть бути дві або більше сторони з різних країн і яке може мати форму дочірнього підприємства, консорціуму або синдикату.

Jurisdictional clause — юрисдикційна стаття

Стаття зовнішньоекономічного контракту, в якій фіксується домовленість експортера та імпортера про вибір ними країни, законодавство якої поширюється на цей контракт.

Key currencies — ключові валюти

Валюти, що широко використовуються як резервні, зокрема під час обмінних операцій.

Labour force migration — міграція робочої сили

У міжнародній економіці — переміщення робочої сили з однієї країни до іншої, зумовлене переважно чинниками економічного характеру.

Laissez-faire economics — саморегульована економіка

Наукова концепція, прихильники якої вважають, що ринкова економіка найефективніше функціонує тоді, коли відсутнє державне втручання і економіку регулюють ринкові сили. Противники концепції зазначають, що вона не враховує реалій нинішнього світу (деградації довкілля, створення монополіями конкуренції тощо).

Latifundia — латифундія

Назва великих земельних володінь, маєтків у деяких країнах передусім Латинської Америки, що були утворені на землях, подарованих монархами знатним поселенцям у Новому Світі. На латифундіях працюють наймані заробітчани. Інколи землевласник надає їм в оренду невеликі ділянки.

Lebensraum — життєвий простір

Концепція, що була особливо поширена у Німеччині. Поняття з'явилося після створення О. Бісмарком Німецької імперії. Прихильником концепції був А. Гітлер. Основний зміст — німецькій нації для її розвитку потрібен вільний життєвий простір.

Liner shipping — лінійні перевезення

Морські та океанські перевезення вантажів і пасажирів між портами різних країн згідно з встановленими рейсами.

Liquidity — ліквідні кошти

Готівкові кошти, а також цінності, які можуть бути реалізовані швидко і без втрат.

Mark of origin — марка походження

Знак, яким позначається виріб або його упаковка і який вказує країну, де відповідний товар було виготовлено.

Market economy — ринкова економіка

Економіка, за якої ціни на товари та послуги визначаються відповідно до попиту та пропозиції.

Mercantilism — меркантилізм

Економічне вчення й економічна політика в період становлення капіталізму (XVII–XVIII ст.). Меркантилісти вважали, що джерело багатства — сфера обігу, а не сфера виробництва; багатство ототожнювали з грошовим капіталом.

Milpa farming — дрібнопольове сільське господарство

Тимчасове використання невеликих площ вологих тропічних лісів, позбавлених рослинного покриву вирубуванням і випалюванням.

Mixing rates — змішані курси

У валютній сфері — використання різних валютних курсів для окремих категорій товарів з інших країн.

Monsoon agriculture — мусонне сільське господарство

Тип сільського господарства, для якого характерне залучення великої кількості робочої сили. Зрошене землеробство (вирощування рису) триває упродовж жаркого вологого періоду. Врожай збирається під час сухого сезону.

Moratorium — мораторій

Відстрочка виконання певних зобов'язань (зокрема, виплата боргів), встановлена спеціальними актами державної влади на певний період або до закінчення будь-яких надзвичайних подій.

Most-favored nation — нація найбільшого сприяння

Торговельний режим, який означає, що країни, яким надано такий режим, мають однакові права.

Multinational corporation — транснаціональна корпорація

Корпорація, яка має дочірні підприємства у кількох країнах світу, а штаб-квартира, як правило, розміщується у країні материнської компанії.

Multinational enterprises — багатозаводські підприємства

Компанії, які мають заводи та служби, розташовані у різних місцях, зокрема і в зарубіжних країнах.

Multiple exchange rate — множинний валютний курс

Використання певною країною кількох валютних курсів для різних операцій.

National income — національний дохід

Вартість товарів і послуг, які одержала держава упродовж певного періоду, як правило — одного року. Вимірюється трьома способами:

- витратним (затрати на товари споживання та інвестиційні товари);
- дохідним (зарплата, рента, відсотки, прибутки);
- продуктовим (додана вартість на всі товари та послуги).

National treatment — національний режим

Режим, коли іноземним юридичним і фізичним особам, а також особам без громадянства у певній країні надаються такі самі права і обов'язки, як і власним юридичним та фізичним особам.

Nationalization — націоналізація

Перехід з приватної власності в державну землі, підприємств, банків, нерухомості тощо.

Neighbouring rights — суміжні права

Ці права є суміжними стосовно авторських і охоплюють:

- права виконавців;
- виробників фонограм;
- організацій телерадіомовлення.

Охорона суміжних прав передбачена угодою ТРІПС.

Neocolonialism — неоколоніалізм

Політика нав'язування нерівноправних економічних і політичних відносин та опосередкованого контролю над суверенними країнами, що розвиваються.

Neoplantation — неоплантація

Високомеханізована плантація.

Net foreign investment — чисті зарубіжні інвестиції

Інвестиції, що відображають зміни в іноземних активах і пасивах країни. При цьому враховуються золоті резерви казначейства, пов'язані з поточною торгівлею, доходи від закордонних інвестицій, валютні подарунки та інші надходження.

New international division of labour — новий міжнародний поділ праці

Планетарний поділ праці, зумовлений розвитком транснаціональних корпорацій та деіндустріалізацією економічно розвинених країн.

New World — Новий Світ

Поняття застосовується до Західної півкулі, відкритої Х. Колумбом у 1492 р.

Nomadic capital — кочовий капітал

Капітал, що схильний до перенесення виробництва з одного місця на інше.

Nomadism — кочівництво

Спосіб життя скотарів. Зародилося наприкінці II — на початку I ст. до н. е. у середовищі гірсько-степових племен Євразії у зв'язку з переходом від осілого і напівосілого пастушачого до рухомого скотарства. Зберігається у ряді країн Центральної і Західної Азії, Північної Америки.

Nominal rate of exchange — номінальний валютний курс

Поточний валютний курс, що не враховує інфляції.

Non-automatic import license — неавтоматична імпортна ліцензія

Ліцензія, що передбачена у рамках ГАТТ і використовується для регулювання кількісних обмежень щодо імпортованих товарів. Повинна видаватися не пізніше, ніж через 30 днів з моменту одержання клопотання про це. Ліцензії видаються тому, хто звернувся першим. Якщо ліцензії видаються одночасно, то період для розгляду відповідних клопотань становить 60 днів.

Non-tariff barriers — нетарифні бар'єри

Усі інші, крім тарифних, бар'єри у міжнародній торгівлі. Наприклад, квоти, санітарні та фітосанітарні стандарти тощо.

Nontradeable goods — товари, непридатні для торгівлі

Товари, які вважаються нездатними брати участь у торгівлі, у тому числі міжнародній. Використовується також поняття про придатність товарів для експорту та імпорту (exportable, importable goods).

Off-shore assembly — офшорна збірка

Схема підприємницької діяльності, за якої компанія з економічно розвиненої країни передає технічну документацію на виготовлення певного товару виробнику з економічно відсталої країни, потім купує у нього готовий товар і продає його у себе на батьківщині.

Off-shore banking — офшорна банківська діяльність

Банківські операції, що здійснюються на територіях з ліберальним законодавством у сфері залучення коштів, наприклад, у євровалюті.

Oligopoly — олігополія

Панування невеликої кількості компаній, фірм у виробництві й на ринку.

Open charter — відкритий чартер

Морський договір між власником судна, літака і наймачем на оренду всього судна, літака або їх частини на певний рейс або термін, у якому відсутні вказівки про порт призначення та вантажі, що перевозитимуться.

Orderly marketing arrangements — заходи організованого маркетингу

Заходи, що вживаються країнами, експорти яких розширюються, на прохання країн — імпортерів відповідних товарів про добровільне обмеження експорту.

Overdraft — овердрафт

Особлива форма надання короткострокового кредиту клієнту банку у разі коли розмір платежу перевищує залишок коштів на банківському рахунку клієнта.

Over-invoicing — завищення цін

Штучне завищення цін на імпортовані товари, які декларуються митним органам. Спостерігається переважно у групі країн, що розвиваються.

Overpopulation — перенаселення

Кількість населення, завелика для проживання на певній території. Проявом є значна частка безробітних, низькі доходи, недоїдання тощо.

Package tourism — пакетний туризм

Туризм, що передбачає надання комплексу послуг (транспорт, проживання, харчування, дозвілля, екскурсії тощо).

Pandemic — пандемія

Загальне масове поширення інфекційної хвороби, яка охоплює цілі країни і материки.

Pastoral nomadism — відгінне тваринництво

Економічно відсталий спосіб тваринництва, який полягає у циклічному переміщенні стада худоби з одного місця на інше впродовж року.

Peasant agriculture — селянське сільське господарство

Примітивне сільське господарство країн, що розвиваються, в якому використовується мало техніки і вирощуються трудомісткі культури переважно для сімейного споживання їх виробників.

Permissible subsidies — дозволені субсидії

Субсидії, які за правилами ГАТТ можуть надавати уряди і які не є забороненими. Всі незаборонені субсидії є дозволеними. Дозволені субсидії можна оспорити, якщо вони надаються:

- підприємству або групі підприємств;
- сектору індустрії або групі галузей промисловості;
- певному географічному району.

Оспорювані субсидії вважаються субсидіями жовтого світла світлофора (*amber light*).

До неоспорюваних субсидій (субсидії зеленого світла світлофора — *green light*) належать “об’єктивні субсидії”, які є економічними за природою і горизонтальними за застосуванням і не надають переваги певним підприємствам.

Petrol dollars — нафтодолари

Не використані країнами — членами ОПЕК кошти, вкладені в основні європейські банки.

Plantation — плантація

Велике сільськогосподарське підприємство, що спеціалізується на вирощуванні певних продовольчих або технічних культур, як правило, субтропічних і тропічних, наприклад, кофе, чаю, цукрової тростини, сизалю. Плантації здебільшого розміщуються у країнах, що розвиваються.

Pollution — забруднення

Внесення у довкілля безпосередньо або опосередковано речовин, що забруднюють навколишнє середовище. Це загрожує здоров’ю людей, живим організмам і екосистемам.

Post-industrial society — постіндустріальне суспільство

Суспільство, якому притаманні такі ознаки:

- промисловість загалом і обробна її галузь зокрема поступаються чільним місцем сфері послуг;
- провідними у суспільстві стають професійні та технічні прошки;

- теоретичні знання мають вирішальне значення для процесу інновації;
- технологія має вирішальний вплив на суспільство;
- рівень урбанізації найвищий у світі.

Preshipment inspection — довідвантажувальна інспекція

У міжнародній торгівлі у рамках ГАТТ виконується незалежними компаніями, які сертифікують кількість, якість і ціну експортованих з певної країни товарів, що, як правило, прямують до країн, що розвиваються. В окремих країнах довідвантажувальна інспекція передбачена в законодавчому порядку.

Predatory dumping — грабіжницький демпінг

Продаж товарів на іноземних ринках за цінами нижчими, ніж на ринку країни-експортера, з метою витіснення з іноземного ринку національних та іноземних конкурентів.

Preferential trade — преференційна торгівля

Торгівля, що здійснюється на пільгових засадах, наприклад, до певної країни або групи країн можуть застосовуватися нижчі ставки мита.

Primary economic activity — первинна економічна діяльність

Діяльність, що включає заняття рослинництвом, тваринництвом, лісовим господарством, рибальством і видобуванням корисних копалин.

Producer commodity cartel — картель виробників товару

Об'єднання незалежних компаній (серед них і міжнародних) для усунення конкуренції та одержання монопольного прибутку.

Producer goods — засоби виробництва

Товари (наприклад машини та обладнання), необхідні для виробництва споживчих товарів.

Production factors — фактори виробництва

Праця, капітал, технологія, підприємницька майстерність, земля.

Prohibited subsidies (red light subsidies) — заборонені субсидії (субсидії червоного світла світлофора)

У рамках ГАТТ забороняються субсидії:

- експортні;
- які надаються тим, хто віддає перевагу вітчизняним продуктам перед імпортними.

Prohibitive tariff — заборонний тариф

Високий податок на імпортовані у країну товари, який застосовується тоді, коли обсяг відповідних товарів перевищує встановлену межу.

Propulsive industry — пропульсивна промисловість

Високотехнологічна галузь промисловості, яка не лише сама швидко розвивається, а й сприяє розвитку інших галузей промисловості, наприклад, виробництво напівпровідників.

Protectionism — протекціонізм

Економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції завдяки запровадженню великих розмірів мита на певні товари, які ввозяться до країни, а також деяких інших заходів.

Protoindustrialization — протоіндустріалізація

Перехідна фаза від селянського суспільства до промислового капіталізму.

Portfolio investment — портфельне інвестування

Інвестування капіталу в активи компанії, яке не передбачає набуття права на управління нею.

Post-industrial economy — постіндустріальна економіка

Економіка країни, в якій велику роль відіграє сфера послуг та інформаційний бізнес.

Public sector — державний сектор

Частина національної економіки, що перебуває у власності держави і на яку поширюється прямиий урядовий контроль.

Public utilities — комунальне господарство

Сфери, які надають суспільству життєво важливі послуги (наприклад, електро-, газо-, водопостачання). Належать до природних монополій. Конкуренція в них небажана з огляду на технічні чинники або інтереси суспільної безпеки.

Quality of life — якість життя

Вимірюється показниками стану здоров'я, навколишнього середовища, освіти, соціального правопорядку, відпочинку тощо.

Quantitative restrictions — кількісні обмеження

Встановлення обсягів імпортованих (експортованих) товарів та(або) їх цін.

Quaternary sector of the economy — четвертинний сектор економіки

Сектор, що охоплює обробку інформації, фінансову та страхову діяльність, операції з нерухомістю, освіту, комп'ютерну і телекомунікаційну сфери.

Quota — квота

Обсяг дозволеного експорту або імпорту певних товарів.

Rain forest — дощовий ліс

Вологі ліси зустрічаються у місцях, де щорічна кількість опадів перевищує 1000 мм. Переважно такі ліси концентруються у тропіках, їх називають “легенями” планети.

Reclamation — рекламація

Створення корисних з економічного погляду земель, використовуючи для цього раніше непридатні території.

Recreation — рекреація

Відпочинок, відновлення сили людини, витраченої під час праці.

Refinancing — рефінансування

Повернення використаних на конкретний момент коштів у вигляді фінансових ресурсів іншого виду для подовження кредиту в умовах, коли всі кошти розподілені, або з метою погашення попередньої заборгованості.

Renewable energy sources — відновлювані джерела енергії

Такі, що, ймовірно, існуватимуть так довго, доки в них буде потреба.

Repatriation — репатріація

В інвестиційній діяльності означає ліквідацію інвестицій в зарубіжних країнах, де вони були вкладені, та переведення їх на батьківщину інвестора.

Rescheduling — рещелонування

Реструктуризація зовнішньої заборгованості, тобто зміна умов погашення боргу.

Revaluation — ревальвація

Збільшення золотого вмісту або підвищення курсу національної або міжнародної регіональної валютно-грошової одиниці щодо валют інших країн, міжнародно-грошових одиниць.

Reverse imports — зворотний імпорт

Експорт зарубіжними філіями транснаціональної компанії товарів до країни перебування головного підприємства цієї компанії.

Riviera — Рів'єра

Смуга узбережжя Середземного моря від м. Канни у Франції до м. Спеція в Італії. Нині так називають будь-яке інше чудове узбережжя, де можна гарно відпочити.

Robber-economy — грабіжницька економіка

Економіка, яка нещадно експлуатує природні ресурси, не турбуючись про майбутнє.

Safe haven currency — валюта безпечної гавані

Валюти політично й економічно стабільних країн світу.

Sanitary and phitosanitary regulations — санітарні та фітосанітарні правила

Державні стандарти та інші нормативні критерії, які встановлюють для захисту життя і здоров'я людей, збереження флори та фауни.

Savanna — савана

Тропічна степова рівнина з групами дерев (акацій, баобабів, евкаліптів), а також з чагарниками.

Secondary economic activity — вторинна економічна діяльність

Поняття означає обробну промисловість і збагачення сировинних матеріалів.

Secondary industry — вторинна промисловість

Промисловість обробна або така, що виробляє готові продукти із сировини.

Segregation — сегрегація

Поділ великих груп населення на підгрупи та їх компактне або відносно компактне розселення. Чинниками сегрегації можуть бути рівень заможності, раса, релігія, мова.

Services — послуги, сервіс

Надання послуг для задоволення побутових потреб населення, а також спеціальна служба, що надає такі послуги.

Секретаріат Світової організації торгівлі поділяє послуги на 12 груп: бізнесові; комунікаційні; будівельні та інжинірингові; дистриб'юторські; освітні; екологічні; фінансові; медичні; туристичні; рекреаційні, культурні та спортивні; транспортні; інші (вирізняють 155 підгруп).

Shifting cultivation — змінне землеробство

Землеробство, що ведеться, наприклад, в африканських вологих лісах таким способом: у лісі вирубується і спалюється рослинність на певній ділянці, два — чотири роки на ній вирощують врожай. Потім цій ділянці дають “відпочити” впродовж 8–19 років, використовуючи інші аналогічні площі.

Social capital — соціальний капітал

Капітал, зосереджений у соціальній сфері, що належить суспільству загалом, а не окремим особам.

Social dumping — соціальний демпінг

Переведення робочих місць з економічно розвинених країн до відсталих у зв'язку з прагненням роботодавців заощадити на заробітній платі.

Soft currency — м'яка валюта

Валюта, яка через встановлений за нею контроль має обмежені можливості для конвертації в інші валюти.

Sovereign debt — суверенний борг

Таку назву має урядовий борг.

Special Drawing Rights — спеціальні права запозичення

Міжнародна розрахункова одиниця, створена з метою уникнути залежності грошової маси на міжнародному ринку від дефіциту платіжного балансу США та видобутку золота у світі. Вперше запроваджені Міжнародним валютним фондом після конференції в Ріо-де-Жанейро 1967 р. Відомі як “паперове золото”.

Spot market — ринок спот

Ринок, на якому товари реалізуються за готівку і негайно постачаються.

Stagflation — стагфляція

Стан економіки окремо взятої країни або групи країн, що характеризується застоєм і розвитком інфляційних процесів; одночасний вияв стагнації та глибокої інфляції.

Staple — основний товар

Принципово важливий товар народного господарства певної країни, наприклад для Гани — це какао, а для Куби — цукор.

Standards — стандарти

У контексті діяльності Світової організації торгівлі — це стандарти, дотримання яких добровільне. Ці стандарти, а також Технічні правила стосуються характеристик товару; технологічних і виробничих процесів, що впливають на характеристики продуктів; термінології і символів; упакування і позначення продукту ярликами. Стандарти продукту — це його характеристики (якість, дизайн, функціонування). Технологічні і виробничі стандарти застосовуються на стадії виготовлення, тобто до постачання товару на ринок.

State capitalism — державний капіталізм

Економічна система, за якої уряд володіє значним сектором національної економіки і управляє ним, конкуруючи з приватним капіталістичним сектором.

State socialism — державний соціалізм

Економічна система, де у власності держави перебувають практично всі сектори народного господарства. Уряд планує економіку та управляє нею, роль прибутку і конкуренції зведено до мінімуму.

State trading — державна торгівля

Торгівля як підприємницька діяльність, що здійснюється державними підприємствами на внутрішньому і зовнішньому ринках. ГАТТ вимагає, щоб підприємства здійснювали закупівлі та продажі виключно на комерційних засадах і забезпечували можливість підприєм-

ствам з інших країн конкурувати за участь у таких торговельних операціях.

Straight transactions — прями операції

Купівля і продаж Європейською системою центральних банків обумовлених активів безпосередньо на ринку.

Structural unemployment — структурне безробіття

Безробіття, спричинене змінами в структурі промисловості і технології виробництва. Ці зміни призводять до необхідності освоювати нові професії, а працівники, що ними не володіють, втрачають робочі місця і потребують перекваліфікації.

Subsistence agriculture — споживацьке сільське господарство

Господарство економічно відсталих країн, орієнтоване на задоволення переважно потреб селян-виробників у продуктах споживання. Певна частина продукції може брати участь у бартерному обміні. Поняття відоме ще й як *subsistence farming* (споживацьке фермерство).

Subsidy — субсидія

Вид допомоги (переважно в грошовій формі), що надається національним товаровиробникам. Опосередковано це викликає дискримінацію імпортерів, яким субсидії не надаються.

Sustainable development — зважений розвиток

Розвиток економіки, за якого враховуються не лише потреби сьогодення, а й добробут прийдешніх поколінь.

Tariff wall — тарифна стіна

Податковий бар'єр, що створюється і використовується урядом, який здійснює протекціоністську торговельну політику.

Tax treaty — угода про оподаткування

Угода, що укладається між двома державами і передбачає їх співробітництво у податковій сфері.

Technical barriers — технічні бар'єри

Різноманітні санітарні, фітосанітарні, адміністративні, інженерні та інші норми (стандарти, правила тощо), що заважають безперешкодному руху товарів через державні (митні) кордони. Бар'єри можуть бути егоїстично протекціоністськими, а також обґрунтованими турботою про життя і здоров'я людей, тварин, збереження чистоти довкілля тощо.

Technical regulations — технічні правила

Стандарти, яких потрібно обов'язково дотримуватися у рамках ГАТТ. Мають відповідати принципам “країни найбільшого сприяння” і “національного режиму”, не створювати непотрібних перешкод для торгівлі, бути науково обґрунтованими.

Terms of trade — умови торгівлі

Співвідношення між цінами експортованих та імпортованих певною країною товарів.

Tertiary economic activity — третинна економічна діяльність

Передусім — роздрібна та оптова торгівля, технічне обслуговування, освіта, медицина, рекреація.

Tourism — туризм

Мандрівка у вільний час, один з видів активного відпочинку.

Trade — торгівля

Галузь народного господарства, що реалізує товари через купівлю-продаж. Існує з огляду на наявність відносних переваг для виробництва товарів і відносин обміну, зумовлених способом виробництва.

Tradeable goods — придатні для торгівлі товари

Товари, які вважаються здатними брати участь у торгівлі, у тому числі міжнародній. Відмінність товарів придатних і непридатних для торгівлі умовна.

Trade coverage ratio — індекс покриття торгівлі

Вартісна частка експорту та(або) імпорту, на яку поширюються нетарифні обмеження.

Trade deficit — торговельний дефіцит

Переважання вартості імпорту над вартістю експорту у певній країні упродовж року.

Trade liberalization — торговельна лібералізація

Часткове зниження або цілковите скасування тарифів і позатарифних обмежень у сфері міжнародної торгівлі.

Trademark — товарний знак

Згідно з Угодою про пов'язані з торгівлею аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) товарним знаком є позначення або комбінація позначень, здатних відрізнити товари чи послуги певного підприємства від аналогічних товарів і послуг інших підприємств. Позначення можуть бути назвами, літерами, числами, фігурними елементами, комбінацією кольорів.

Trade preferences — торговельні преференції

Особливі пільги, що надаються однією державою іншій або одним суб'єктом господарювання іншому у торгівлі, наприклад, зниження митних тарифів.

Trade-related investment measures — інвестиційні заходи, пов'язані з торгівлею

Заходи, що включають фіскальне стимулювання, надання земельних ділянок тощо на пільгових умовах. Можуть негативно впливати на міжнародну торгівлю.

Trade turnover — торговельний оборот

Вартісна сума експорту й імпорту.

Transactions between related parties — угоди між спорідненими сторонами

Угоди у рамках транснаціональних корпорацій між материнськими і дочірніми фірмами з використанням трансферного ціноутворення, яке не завжди відображує справжню ринкову ціну імпортованих та експортованих товарів.

Transfer of capital — переведення (трансфер) капіталу

Переведення компанією засобів виробництва з однієї країни в іншу (до офшорних територій).

Transfer of profits — переведення прибутків

Переказ транснаціональною корпорацією прибутків, що підлягають оподаткуванню, до країн з нижчими податками з метою мінімізації витрат і максимізації прибутків.

Transfer pricing — трансферне ціноутворення

Поняття вживається для позначення операцій, що здійснюються всередині однієї і тієї самої компанії (передусім транснаціональної). Використовується для того, щоб підкреслити відмінність цих цін від звичайних ринкових.

Transmaterialization — трансматеріалізація

Зниження потреби у традиційних матеріалах та підвищення значення штучних матеріалів з наперед визначеними властивостями для виробництва сучасної продукції.

Truck farming — вантажівкове сільське господарство

Галузь сільського господарства економічно розвинених країн — ринкове садівництво, що охоплює вирощування фруктів, овочів, винограду та їх постачання на ринок вантажними автомобілями.

Under-invoicing — заниження цін

Штучне заниження цін на імпортовані товари, декларовані митним органом. Спостерігається переважно у групі країн, що розвиваються. Наслідком заниження є зменшення митних надходжень.

Unfair trade practices — нечесна торговельна практика

Поняття поширюється на надмірне субсидування експорту, підробку товарів, несанкціоноване використання чужих товарних знаків тощо.

Unified exchange rate — уніфікований валютний курс

Спостерігається тоді, коли певна країна відмовляється від кількох валютних курсів і запроваджує єдиний обмінний курс щодо всіх операцій.

Urbanization — урбанізація

Процес зосередження населення, економічного та культурного життя в містах.

Venture capital — венчурний капітал

Фінансовий капітал, що спрямовується в нові галузі промисловості або у сфери діяльності, яким притаманна висока ризикованість.

Visible items of trade — видимі статті торгівлі

Торгівля матеріальними товарами.

Voluntary export quota — добровільна експортна квота

Кількісні обмеження експорту відповідного товару, що встановлюються країною добровільно.

Voluntary export restraint — добровільне обмеження експорту

Обмеження, до яких добровільно вдаються експортери з метою запобігання запровадженню країнами-імпортерами примусових заходів з обмеження відповідного імпорту.

World price — світова ціна

Ціна, за якою певний товар реалізується у міжнародній торгівлі.

Xenophobia — ксенофобія

Вороже, нетолерантне ставлення до всього чужого, іноземного.

Zero haven — нульова гавань

Країна, у якій повністю або практично повністю відсутнє оподаткування доходів.

Список використаної та рекомендованої літератури

---

1. *Авдокушкин Е. Ф.* Международные экономические отношения: Учеб. пособие. — М.: Маркетинг, 2000.
2. *Боринець С. Я.* Міжнародні валютно-фінансові відносини: Підруч. для студ. вузів. — К.: Знання, 1999.
3. *Весь мир: энцикл. справ.* — Минск: Литература, 1998.
4. *Дахно І. І.* Міжнародне економічне право: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2000.
5. *Дахно І. І.* Міжнародне приватне право: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2001.
6. *Евстигнеев В. Р.* Валютно-финансовая интеграция в ЕС и СНГ: Сравнительный систематизированный анализ. — М.: Наука, 1997.
7. *Економіка зарубіжних країн: Підруч.* / А. С. Філіпенко, В. А. Вергун, І. В. Бураківський та ін. — 2-ге вид. — К.: Либідь, 1998.
8. *Киреев А. П.* Международная экономика: Учеб. пособие для вузов: В 2 ч. — М.: Междунар. отношения, 2000.
9. *Международные валютно-кредитные и финансовые отношения* / Под ред. Л. Н. Красавиной. — М.: Финансы и статистика, 2000.
10. *Международные экономические отношения* / Под общ. ред. В. Е. Рыбалкина. — М., 1998.
11. *Миклашевская Н. А., Холопов А. В.* Международная экономика: Учебник. — М.: Изд-во МГУ; Дело и сервис, 1998.
12. *Мировая экономика* / Под ред. В. К. Ломакина. — М.: АНКЛ, 1998.
13. *Мировая экономика: Учебник* / Под ред. А. С. Булатова. — М., 1999.
14. *Міжнародні економічні відносини: Навч. посіб. для студ. вузів* / В. В. Козик та ін. — Львів: Львівська політехніка, 1999.
15. *Овчинников Г. П.* Международная экономика: Учеб. пособие. — 2-е изд., испр. и доп. — СПб.: Изд-во В. А. Михайлова, 1999.
16. *Пебро М.* Международные экономические, валютные и финансовые отношения: Пер. с фр. — М.: Прогресс; Университет, 1994.
17. *Рокоча В. В.* Міжнародна економіка: Навч. посіб.: У 2 кн. — К.: Таксон, 2000. — Кн. 1. Міжнародна торгівля: теорія та політика.
18. *Румянцев А. П., Румянцева Н. С.* Международная экономика. — К.: МАУП, 1999.
19. *Світова економіка: Підруч.* / А. С. Філіпенко, О. І. Рогач, О. І. Шнирков та ін. — К.: Либідь, 2000.
20. *Спирidonov И. А.* Мировая экономика: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1998.

21. *Страны и народы мира: энцикл. справ.* / Сост. В. Б. Гарин, В. В. Люсиченко. — Ростов н/Д: Феникс, 1998.
22. *Страны мира: Справочник* / Под общ. ред. И. С. Иванова. — М.: Республика, 1999.
23. *Халевинская Е., Крозе И.* Мировая экономика: Учебник. — М.: Юристъ, 1999.
24. *Хасбулатов Р. И.* Мировая экономика. — М.: ИНСАН, 1994.
25. *Шемятенков В. Г.* Евро: две стороны одной монеты. — М.: Экономика, 1998.
26. *Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства: Учебник* / Под ред. А. Г. Грязновой. — М.: Банки и биржи; ЮНИТИ, 1998.
27. *Юридический словарь И. Дахно: Словарь законодательных и нормативных терминов.* — 2-е изд., доп. — К.: А.С.К., 2001.
28. *Юрківський В. М.* Країни світу: Довід. — К.: Либідь, 1999.
29. *Юрчишин В. В.* Валютні кризи: Моногр. — К.: УАДУ при Президентові України, 2000.
30. *Ющенко В. А., Міщенко В. І.* Валютне регулювання: Навч. посіб. — К.: Знання, 1999.
31. *Business Guide to the Uruguay Round.* — Geneva: ITC/CS, 1995.
32. *Oxford Paperback Encyclopedia.* — Oxford: Oxford Univers. Press, 1998.
33. *Stutz F. P., de Souza A. R.* The World Economy. — Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 1998.

Зміст

Передмова	3
------------------------	---

Розділ 1

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ЕКОНОМІКИ	4
---	---

1.1. Виникнення і розвиток світового господарства	4
1.1.1. Зародження світового господарства	4
1.1.2. Остаточне формування світового господарства	7
1.1.3. Теорії міжнародної торгівлі	12
1.2. Глобалізація світової економіки	14
1.2.1. Загальні ознаки глобалізації	14
1.2.2. Глобалізація фінансів	15
1.2.3. Транснаціональні корпорації	16
1.2.4. Прямі зарубіжні інвестиції та інші форми міжнародного руху капіталу	18
1.2.5. Міжнародна спеціалізація виробництва і торгівлі товарами та послугами	23
1.2.6. Глобалізація третинного сектору економіки	27
1.2.7. Глобалізація управлінських функцій	28
1.2.8. Глобалізація туризму	28
1.2.9. Глобалізація проблем навколишнього середовища	30
1.2.10. Міжнародна економічна інтеграція	32
1.3. Населення планети і міжнародна міграція робочої сили	36
1.3.1. Основні демографічні показники	36
1.3.2. Міграція населення в минулому і нині	38
1.3.3. Основні тенденції у міграції робочої сили	40
1.4. Науково-технічна революція і міжнародна передача технологій	41
1.4.1. Поняття “науково-технічна революція”	41
1.4.2. Науково-технічна революція і економічна діяльність	42
1.4.3. Міжнародний обмін технологіями	43
Контрольні питання	44

Розділ 2

ЄВРОПЕЙСЬКА ВАЛЮТНА ІНТЕГРАЦІЯ

І ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄДИНОЇ ВАЛЮТИ ЄВРО	46
2.1. Валютні союзи в Європі	46
2.2. Історія створення Європейського валютного союзу	48
2.3. Фази запровадження валюти євро	52
2.4. Виникнення Європейського валютного союзу і запровадження єдиної валюти євро	53
2.5. Причини створення Європейського валютного союзу	55
2.6. Економічні і фінансові параметри Європейського валютного союзу	55
2.7. Критерії вступу до Європейського валютного союзу	57
2.8. Європейська система центральних банків і Європейський центральний банк	60
2.8.1. Історія створення Європейської системи центральних банків і Європейського центрального банку	60
2.8.2. Формування статутного капіталу і резервів Європейського центрального банку	60
2.8.3. Організаційна структура Європейської системи центральних банків	62
2.8.4. Мета і завдання Європейської системи центральних банків	64
2.8.5. Основні інструменти та операції Європейської системи центральних банків на відкритому ринку	65
2.8.6. Незалежний статус Європейського центрального банку	67
2.8.7. Загальні принципи функціонування Європейської системи центральних банків	67
2.8.8. Проблеми функціонування Європейської системи центральних банків	68
2.9. Платіжні системи Європейського валютного союзу	70

2.10. Наслідки створення Європейського валютного союзу і запровадження валюти євро	73
2.10.1. Загальні наслідки створення Європейського валютного союзу і запровадження валюти євро	73
2.10.2. Наслідки запровадження євро для банківської системи Європейського валютного союзу	76
2.10.3. Наслідки запровадження євро для економіки України	78
Контрольні питання	83

Розділ 3

ГАЛУЗІ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ .....

3.1. Енергетика і економіка	86
3.1.1. Історичний екскурс в енергетику	86
3.1.2. Європейська енергетична хартія	88
3.1.3. Перспективи енергетики світу	90
3.2. Видобуток енергоносіїв	91
3.2.1. Нафтодобувна промисловість	91
3.2.2. Газодобувна промисловість	92
3.2.3. Вугільна промисловість	93
3.3. Електроенергетика	94
3.4. Гірничодобувна і лісова галузі промисловості	97
3.4.1. Гірничодобувна промисловість	97
3.4.2. Лісова промисловість	98
3.5. Загальні тенденції розвитку обробних галузей промисловості	99
3.6. Чорна і кольорова металургія	101
3.6.1. Чорна металургія	101
3.6.2. Кольорова металургія	103
3.7. Машинобудування	104
3.7.1. Загальні дані про машинобудування	104
3.7.2. Автомобілебудування	105
3.7.3. Електроніка	105
3.7.4. Інші галузі машинобудування	106
3.8. Хімічна і легка промисловість	107
3.8.1. Хімічна промисловість	107
3.8.2. Легка промисловість	108

3.9. Загальні тенденції розвитку сільського господарства	108
3.9.1. Типи сільськогосподарського виробництва	109
3.9.2. “Зелена революція” і “біотехнологічна революція”	110
3.9.3. Проблема голоду	111
3.10. Рослинництво	112
3.10.1. Зернові культури	112
3.10.2. Технічні культури	112
3.10.3. Виноградарство і садівництво	114
3.11. Тваринництво	116
3.11.1. Скотарство та інші галузі	116
3.11.2. Рибництво і рибальство	117
3.11.3. Птахівництво	118
3.11.4. Шовківництво	119
3.11.5. Бджільництво	120
3.12. Агропромисловий комплекс	120
3.13. Транспорт світу	122
3.13.1. Загальна характеристика світового транспорту	122
3.13.2. Автомобільний транспорт	123
3.13.3. Залізничний транспорт	124
3.13.4. Трубопровідний транспорт	126
3.13.5. Водний транспорт	127
3.13.6. Повітряний транспорт	129
Контрольні питання	131

Розділ 4

РЕГІОНИ СВІТУ	134
4.1. Загальний огляд країн Європи	134
4.1.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості	134
4.1.2. Населення	139
4.1.3. Економіка	139
4.2. Загальний огляд країн Америки	141
4.2.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості	141
4.2.2. Населення	147

4.2.3. Економіка	148
4.3. Загальний огляд країн Азії	153
4.3.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості	153
4.3.2. Населення	157
4.3.3. Економіка	157
4.4. Загальний огляд країн Африки	159
4.4.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості	159
4.4.2. Населення	162
4.4.3. Економіка	163
4.5. Загальний огляд Австралії та країн Океанії	165
4.5.1. Фізико-географічні та історико-політичні особливості Австралії	165
4.5.2. Фізико-географічні та історико-політичні особливості Океанії	168
4.5.3. Населення Австралії	169
4.5.4. Населення Океанії	169
4.5.5. Економіка Австралії	170
4.5.6. Економіка Океанії	172
Контрольні питання	172
Англо-український глосарій	175
Список використаної та рекомендованої літератури	208

The book being based on accumulated global and domestic expertise and up-to date source reflects contemporary state, problems and trends in development of the international economics and the world economy.

English-Ukrainian glossary contains more than 300 entries.

The book is interested for university students as well as for all readers interested in problems of the international economy.

Навчальне видання

Дахно Іван Іванович

Бовтрук Юлія Анатоліївна

МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА

Навчальний посібник

Educational edition

Dakhno, Ivan I.

Bovtruk, Julie A.

INTERNATIONAL ECONOMICS

Educational manual

Відповідальний редактор *М. В. Дроздецька*

Редактор *Л. С. Тоболіч*

Коректор *І. В. Точаненко*

Комп'ютерна верстка *Л. О. Кулагіна*

Оформлення обкладинки *М. В. Куліков*

Реєстраційне свідоцтво ДК № 8 від 23.02.2000

Підп. до друку 27.05.02. Формат 60^т84^т/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 12,5. Обл.-вид. арк. 13,0. Тираж 5000 пр. Зам. № 40

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

Поліграфічний центр УТОГ
03038 Київ-38, вул. Нововокзальна, 8